

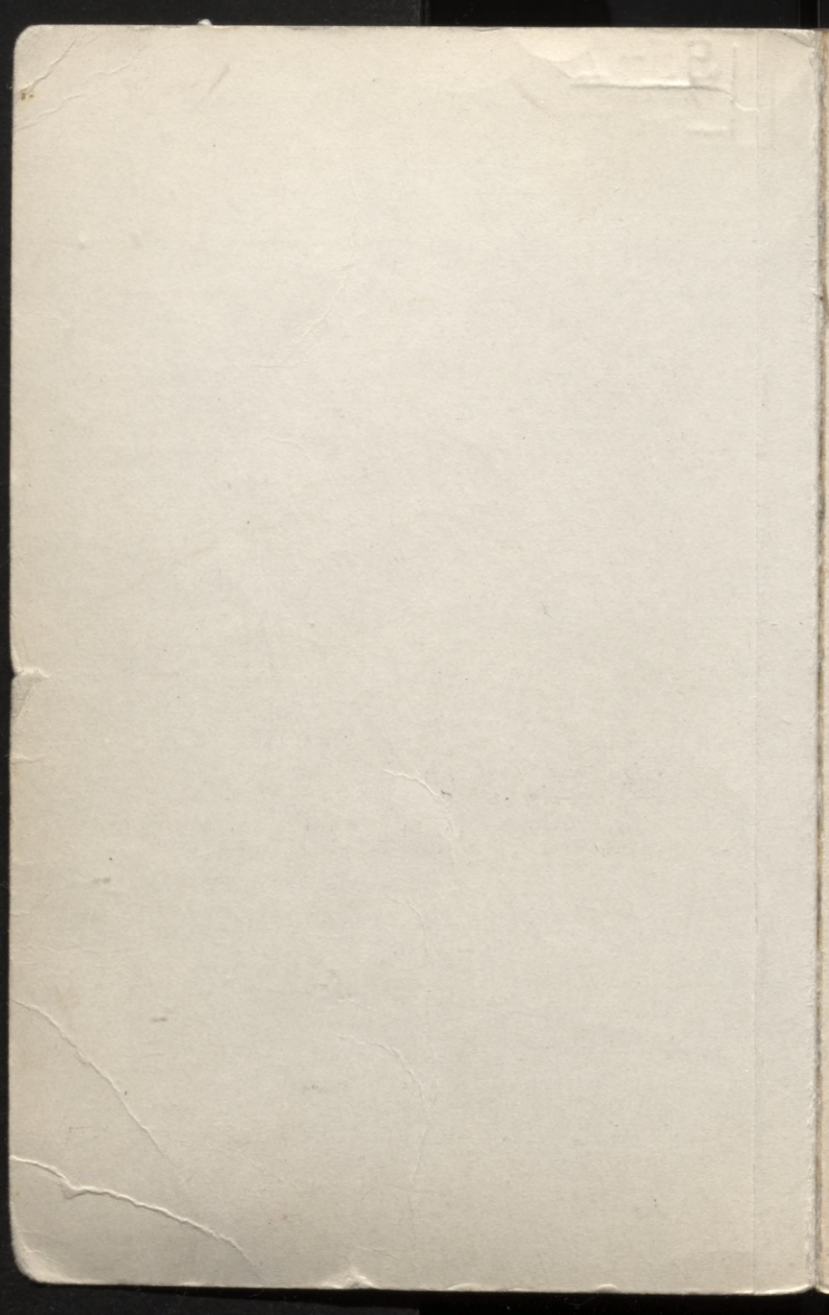
85-2
L 74

ES
UN MĒS

AUGUSTS MILTS

Esejas par morāli

85-21

74

SERIJA «ES UN MES»

8

AUGUSTS MILTS

Ērejas par morāli

*Personība labā
un ļaunā pretmetos*

RIGA «AVOTS» 1985

87.7
Mi 560

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTEKA

~~85-28.024~~

0308033922

Recenzenti filozofijas zinātņu kandidāti
Skaidrīte Lasmane un Pēteris Laizāns
Sērijas māksliniecisko noformējumu veidojis
Viesturs Grants
Vāku ilustrējis Ivars Mailītis

M 0302050000—252
M803(11)—85 4—84

© «Avots», 1985

IEVADS

Bērns šajā pasaulē nāk, izbrīnā atbalsodams sevī to, ko runā daba, apkārtējie cilvēki. Pusaudzis un jaunietis sevi sāk apziņāt jau kā vienreizīgu, neparastu un neatkarīgu būtni. Viņš grib teikt vēl nekad neteiktu vārdu, grib darīt vēl nebijušu darbu, grib rast draugus un mīlu, kādas agrāk nekad vēl nav bijis. Bet... lai pateiktu, darītu kaut ko jaunu, jāzina, kas ir jau teikts, kas ir darīts.

Šajā grāmatā ieklausīsimies tālās un nesenās pagātnes balsīs, salīdzināsim, kā tās saskaņojas ar mūsdienu spriedumiem un sapratni par cilvēka kā morālas būtnes misiju šai pasaulē. Ielūkosimies cilvēku pārdzīvojumos, kaislībās, šaubās, gribas, prāta, jūtu mistrojumā.

Labais un ļaunais, taisnīgums un patiesīgums, pienākums un atbildība, gods un cieņa, sirdsapziņa un kauns — šie jēdzieni, kas ieguvuši ētikas tradicionālo jeb klasisko kategoriju nosaukumu, atklāj cilvēces mūžīgās morālās vērtības, atspoguļo tās pieredzi, morālās kolīzijas, specifisko, stabilo un mainīgo tikumībā visdažādākajos sabiedrības attīstības posmos. Šie jēdzieni, savstarpēji mijiedarbojamies, summējas laimē un dzīves jēgā. Tos aplūkosim nākamajā grāmatā.

Gribētos, lai lasītājs, gan piekrizdams, gan oponēdams autoram, meklētu to dziļāko patiesību, kas būtu ne tikai prāta, bet arī sirds patiesība, kas kalpotu cilvēkam un cilvēcei.

Autoram tuvi ir M. Monteņa vārdi: «Šaubas sagādā man ne mazāku baudu kā zināšanas.»

1. ĒTIKAS TRADICIONĀLĀS KATEGORIJAS UN PERSONĪBAS MORĀLĀS VĒRTĪBAS

Iedomāsimies, ka esam izbraukuši zvejojot. Ja ir labs tīkls un laiva, ja zvejnieki ir pras-
mīgi un lomi lieliski, tad puslīdz pareizi var
noteikt, kādas zivis šajā ūdenī pārsvarā
dzīvo. Ētikas kategorijas ir sava veida tīkli,
ar kuru palīdzību velkam tikumiskās prak-
ses, cilvēces pieredzes lomu, gribēdami tīklā
notvert būtisko, vērtīgāko. Bet gadās, ka tīkls
nav piemērots zvejai. Gadās, ka labs tīkls ir
slikta zvejnieka rokās.

Visa pasaules morālā mantojuma priekšā
pētniekam ir sajūta, it kā viņš mazā, nedrošā
laiviņā ar nelielu tīklu būtu izbraucis zvejojot
okeānā... Un ir bēdīgi, ja pēc nelielā loma
spriež par visa okeāna bagātību. Gadās, ka
tiek izvilktā «zelta zivtiņa» (vērtīgs atklā-
jums, ģeniāla nojausma), bet, tāpat kā pa-
sakā, ne vienmēr mēs īsti zinām, ko ar savu
laimi darīt, kā labāk to praktiski izmantot.
Gadās arī tā, ka zvejojotais pats tiek nozve-
jots, nokļūst kādā aizspriedumu tīklā, māņ-
ticības sprostā, kādas dogmas varā. Arī loms
pēc apstrādes vairs nav dzīvs. Mēs izveido-
jam shēmas, ieliekam tajās dzīvi un brīnā-
mies, kāpēc tā nabadzīga, vienkrāsaina,
sausā.

Mēs it kā atrodamies pie milzīgas pūra lā-
des. Kas tikai tajā nav samests! Ja pa to

rakņāsīmies uz labu laimi, tad tā var būt bezjēdzīga nodarbošanās. Tāpēc jau zinātne steidzas palīgā, lai šo bagātību kārtotu, padarītu pieejamāku, to popularizētu, atšķirtu tajā būtisko no nebūtiskā, pārejošo no nezūdošā.

Bet zinātnes centieni visu formulēt, klasificēt, sakārtot var radīt ilūziju, ka atliek tikai pieiet pie noteiktā plaukta un paņemt vērtīgāko un vajadzīgāko. Viens plaukts domāts godam, otrs — sirdsapziņai, trešais — taisnīgumam... Bez personiskām pūlēm, personiskās pieredzes, pārdzīvojuma, gribas nevar iemantot ne sirdsapziņu, ne cieņu, ne labesību. Šī morālā bagātība katram par jaunu jāapgūst.

Parādīt morāli un personību to daudzveidībā un pretrunīgumā, vēsturiskajā attīstībā tikai ar zinātnes palīdzību vien nav iespējams. Šīs parādības un procesus dziļāk tver un pilnīgāk atsedz daiļliteratūra un māksla ar savu tēlaino domāšanas veidu un izteiksmi. Kāda pasaules grēku klasifikācija, tikumu un netikumu enciklopēdija ir kaut vai Dantes «Dievišķajā komēdijā», Mišela de Montēna «Esejās»!

Tā kā morāles parādības nav sastopamas tīrā veidā, arī pamatjēdzienu analīze cieši saskaras ne tikai ar mākslu un literatūru, bet arī ar estētiku, psiholoģiju, ekonomiku, socioloģiju, politiku, tiesībām, reliģiju, bioloģiju, nerunājot nemaz par filozofiju, jo ētika ir filozofiska zinātne. Un grūti ir šajā saskarsmē «izlobīt» specifiski morālo.

Kādi negaidīti pavērsieni var būt ētikas un estētikas klasisko kategoriju mijattiecībās!

Cildenā jēdzienā jau tiek atspoguļots tikumiskais skaistums, tikumisko un estētisko ideālu īstenojums, pat varonība.

Bagāts pētījumu lauks paveras *tragiskā* saistībā ar labo, ļauno, pienākumu, godu, cieņu, dzīves jēgu (labā bojāeja, kas izraisa labā apstiprinājumu sabiedriskajā domā; ļaunā triumfs un reizē tā nicinājums; virzība uz labo ar nepieciešamā ļaunā palīdzību; cīņa par tikumiski cildeniem mērķiem, kuriem vēl nav nobrieduši sociālie apstākļi u. tml.). Hēgelis *tragiskā* saturu meklē tieši morāles sfērā.

Ar *komisko*, ar smiekliem estētika palīdz morālei uzturēt tai raksturīgo neinstitucionālo, neoficiālo dabu cilvēku saskarsmē. Dievs, izņemot Budu, nemēdz smaidīt. Bet ja priekšnieks dažreiz grib nopietnībā līdzināties dievam? K. Markss raksta, ka «pārmērīga nopietnība ir viskomiskākais, bet pārmērīga kautrība — visrūgtākā ironija»¹.

Visa estētikas un tikumu vēsture ir labā un ļaunā visdažādāko variāciju «spēle» ar *skaisto* un *neglīto*. Cik gan nežēlīgu mēģinājumu nav bijis labestības un laimes vārdā iznīcināt visu kroplo, neglīto! Un nereti šāda cīņa radījusi vēl dziļāku kroplību — garā, tikumā, sirdsapziņā, cieņā pret visu dzīvo, pret dabu. Neglītā, fiziski kroplīgā saistību ar labo tēlojis Viktors Igo savos darbos «Parīzes Dievmātes katedrāle» un «Cilvēks, kas smejas». Voltērs, kritizējot franču teātri, teicis: «Šekspīra kroplī ir tūkstošreiz tīkamāki

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., т. I, с. 7.

nekā pašreizējais saprātīgums.»¹ Tomass Manns «Doktorā Faustā» ir rādījis ļaunā un skaistā tuvināšanās dramatismu. Atsevišķas šķiras un kārtas noteiktos vēsturiskos posmos (piemēram, franču aristokrātija pirms buržuāziskās revolūcijas) ir demonstrējušas tādu uzvedības estetizācijas, izsmalcinātības, galantuma, skaistuma pakāpi, kad spožums ir kalpojis par aizsegu neredzētai liekulībai un izvirtībai. Sirēnu brīnišķā dziesma tālā senatnē vēstīja nelaimi. Mūs var saistīt arī mušmires skaistums, ļaunuma ziedi, ar sēru saindētās atmosfēras brīnišķais saules riets...

Humāna un talantīga literatūra un māksla daļēji pasargā audzināšanu no moralizēšanas un cilvēku attiecības no birokratizēšanas. Tā kopā ar psiholoģiju ļauj ielūkoties «aiz septiņiem zieģeļiem» slēptajā cilvēka dvēselē. Socioloģiskie pētījumi rāda, ka tieši daiļliteratūra ir tā, kas liek studentiem visvairāk domāt par morāles jautājumiem.

Klasiskās ētikas kategorijas ir cieši vienošanas ar klasisko psiholoģisko trīsstūri: *domāšanu (intelektu, prātu), jūtām (emocijām) un gribu.*

Gudrības tikums bija viens no nozīmīgākajiem senajā Grieķijā. Sokrats un citi domātāji bija pārliecināti, ka cilvēks rīkojas netikumiski tāpēc, ka nav pietiekami gudrs. Labā un gudrā jēdzieni, labais un patiesais nereti identificējās. XVIII gadsimta apgaismotāji cerēja, ka ar cilvēka izglītošanu un gudru valdnieku iespējams panākt augstu tikumību.

¹ Вольтер. Эстетика. М., 1974, с. 300.

XX gadsimta kari, neprātīgā bruņošanās, noziedzība demonstrēja prāta izmantošanas iespējas arī antihumānu mērķu sasniegšanai. Taču ir būtiska atšķirība starp intelektuālu un tikumisku gudrību. Ētika jau senatnē tika raksturota kā praktiskā filozofija. Kants un citi domātāji tikumisko gudrību saista ne tik daudz ar zināšanām kā ar darbību un kultūru.

Nevienu morāles jēdzienu īsti nevar padarīt par personības morālo vērtību tikai ar prāta palīdzību vien. Tikumība tās dziļākajā izpausmē skar visu personību — visā daudzveidīgajā attieksmē pret apkārtējo pasauli. Viena lieta ir zināt, kas ir labs, ļauns, pienākums, cita lieta — pārdzīvot, izjust, atbilstoši rīkoties. Pienākumu var izpildīt īgnumā, bailēs, naidā, izmisumā, pateicībā, priekā. Satraucoši, ka gandrīz ceturtdaļa jauno strādnieku (līdz 20 gadiem) atzīst, ka mīlestība uz savu darbu un paradums strādāt pēc labākās sirdsapziņas ir nesvarīgs faktors.¹

Vairāki domātāji tikumiskās *jūtas* uzskata par nozīmīgāko faktoru morālē (A. Šeftsberijs, F. Hačesons, Dž. Loks, D. Hjūms, L. Feierbahs, A. Smits, M. Šēlers u. c.²). Jūtu loma nav vienāda visās morāles parādībās. Salīdzināsim kaut vai pienākumu ar mīlestību, kaunu un sirdsapziņu. Un varbūt īstenā morālā gudrība ir tieksme pēc prāta un jūtu cilvēcīgākas savienības. F. Nīče izteica dziļu domu: «Jo abstraktāka ir patie-

¹ Sk.: Плаксий С. Твой молодой современник. М., 1982, с. 76.

² Sk. arī: Rubenis A. Emocijas un to loma morālē. Palīgmateriāls lektoriem. R., 1983.

sība, kuru tu gribi pasniegt, jo vairāk tev jācenšas virzīt uz to jūtas.»¹ Morāles principiem un ētikas kategorijām ir augsta abstrakcijas pakāpe. Jūtas gan palīdz prātu pietuvināt reālajai dzīvei, gan arī veicina tā lidojumus fantāzijas pasaulē. Tās parasti «sintezē», «rezumē» dažādus emocionālos noskaņojumus. Kaut vai labā, pienākuma, taisnīguma izjūta. Tur ir gan citu tieksmju savaldīšana, emociju piebremzēšana, gan motīvu un vērtību konfrontācija ar cilvēku vajadzībām.

Medicīnas un psiholoģijas zinātņu doktors K. Platonovs nosauc pienākuma jūtas par augstāko jūtu attīstības līmeni.² Augstāko sociālo jūtu raksturojumā A. Luks iekļauj taisnīguma, goda, pienākuma, atbildības, patriotisma, solidaritātes, radošās iedvesmas, darba entuziasma jūtas.³ Ētikas pamatjēdzieni cieši savijas ar augstāko sociālo jūtu apjēgumu.

Starp *mundus intelligibilis* — prāta pasauli un *mundus sensibilis* — juteklisko pasauli morālajā sfērā bieži veidojas saspriņgtas attiecības. Par emociju lomu cilvēka, cilvēces un kultūras dzīvē, par racionālā un emocionālā attiecībām tiek rīkotas visdažādāko zinātnes nozaru pārstāvju diskusijas. Tiek izteiktas domas, ka augstāk organizēta sabiedrība rūpīgāk reglamentē cilvēku emocionālo uzvedību; ka emocijas ir prāta at-

¹ Ницше Ф. По ту сторону добра и зла. СПб., 1907, с. 39.

² Платонов К. К. Система психологии и теория отражения. М., 1982, с. 120.

³ Лук А. Н. Эмоции и личность. М., 1982, с. 20.

miņa, kas nesnauž, un jaunrades aktivitātes nodrošinātājas, kas palīdz meklēt izeju situācijās, kuras prāts atzīst par bezcerīgām; varbūt mēs esam saprātīgi tieši tāpēc, ka esam emocionāli.¹

Prāta un jūtu sadursmēs tikumu sfērā vairāk advokātu ir bijis prātam. Rakstnieks Viktors Rozovs norāda, ka jūtu un prāta konfliktos jāskatās uz apstākļiem, lai noteiktu, kam jāuzvar, bet «apspiest jūtas... pārvērst sevi racionālā mehānismā ir ļaunākais noziegums. Daba par to atriebsies. Un savukārt izlaist savu jūtu pasauli, būt to vergam ir pārāk nožēlojams stāvoklis cilvēkam.»²

Jūtas un prāts nereti iestrēdz strupceļā, ja palīgā nenāk trešais klasiskā psiholoģiskā trīsstūra komponents — *griba*. Gribas faktors it sevišķi tiek izcelts tajās ētikas mācībās, kur par vadošo kategoriju izvirzīts pienākums.³ Feiebaham jūtu balss ir pirmais kategoriskais imperatīvs un mīlestība ir cilvēku būtība un mērķis, taču Kantam griba ir sava veida likumdevēja, bez kuras nevar būt morāli autonoma personība. «*Labais vai ļaunais*,» saka Kants, «vienmēr nozīmē attieksmi pret *gribu*...»⁴ Gribas faktors sevišķi uzsvērts arī Augustīna, A. Šopenhauera un F. Ničes mācībā. H. Spensers norāda, ka

¹ ...И эмоциональный! — Знание — сила, 1983, № 7, с. 27—30.

² Розов В. Мир чувств. — Сб.: Культура чувств. М., 1968, с. 141.

³ Pienākuma un gribas saistība tuvāk aplūkota 4. nodaļā.

⁴ Кант И. Соч. в 6-ти т. М., 1965, т. 4, ч. 1, с. 383.

slikta uzvedība vairāk saistīta ar gribas nekā zināšanu trūkumu. Bez gribas skaistie, labie nodomi paliek par sapņiem, jaukiem vēlējumiem, bet īstenībā plosās kaislības un mirkļa izjūtas. Jūtu stihijā, baudu orgiju un slaistības mijā reizēm kā varavīksne pie debesīm iemirdzas cēlā apņemšanās.

Griba palīdz veidot daudzas personības tikumiskās īpašības — izturību, vīrišķību, pašsavaldīšanos, pacietību, neatlaidību. Nepietiekama griba nereti saistīta ar apkārtceļu meklējumiem, izlīgumiem ar sirdsapziņu, kompromisiem, kas pazemo. Tieši gribas vājums, glēvulība liek būt nežēlīgam un tādējādi it kā demonstrēt varonību.

Vienpusīga griba bez cildena mērķa, bez humānas saistības ar jūtām, bez augstas vispārīgās kultūras var pārvērsties voluntārisma (lat. *voluntas* — griba) — aklā, nesaprātīgā gribā, kas nerēķinās ar objektīvajām likumsakarībām. Aklie ideju aizstāvji parasti ir stipras gribas cilvēki. Arī Dantes lielākajiem grēciniekiem un ļaundariem ir stipra griba.

Tikai ar gribas piepūli mēs spējam pārvarēt dažādus šķēršļus, valdīt pār instinktiem, saglabāt tikumību visgrūtākajās un viskritiskākajās situācijās.

Blakus klasiskajam psiholoģiskajam trīstūrim ētikā svarīga ir arī tāda psiholoģiska kategorija kā *atmiņa*. Ētikas literatūrā pagaidām tā vēl maz aplūkota. Atmiņa ir pagātnes, tagadnes un nākotnes, prāta, jūtu un gribas saistītāja.

Pamācoša ir Čingiza Aitmatova atstāstītā leģenda par mankurtu, kuram varmācīgi atņemta atmiņa un kuru tieši tādēļ augstu vēr-

tēja viņa saimnieki. «Mankurts nezināja, kas viņš ir, no kādas cilts cēlies, nezināja savu vārdu, neatcerējās bērnību, tēvu un māti — vārdu sakot, mankurts neapzinājās sevi kā cilvēcisku būtni. Zaudējis savu «es», mankurts saimnieciskā ziņā ieguva veselu virkni priekšrocību. Viņš bija tikpat kā mēma radība un tāpēc pilnīgi padevīgs un nekaitīgs... nebija nekādas nepieciešamības uzraudzīt un sargāt mankurtu... Mankurts, tāpat kā suns, atzina tikai savus saimniekus...»¹ Un tālāk Č. Aitmatovs raksta: «Daudz vieglāk gūsteknim nocirst galvu vai arī nodarīt jebkuru citu ļaunumu, lai iedzītu bailes, nekā atņemt atmiņu, aptumšot prātu, ar visām saknēm izraut to, kas paliek cilvēkā līdz pēdējam elpas vilcienam un ir tā vienīgais ieguvums, kas aiziet kopā ar pašu cilvēku un nav pieejams nevienam citam.» Un visnežēlīgākais barbarisma veids ir «laupīt cilvēkam arī šo vislielāko dārgumu — viņa būtību»². Grāmatas pēcvārdā Č. Aitmatovs saka: «Cilvēks, kuram trūkst pagātnes atmiņas un kurš saskāries ar nepieciešamību no jauna noteikt savu vietu pasaulē, cilvēks, kuram laupīta savas tautas un citu tautu vēsturiskā pieredze, atrodas ārpus vēstures perspektīvas un spējīgs dzīvot tikai šodienai.»³

Cilvēkam atmiņa var būt arī piegrūžota ar seklu, virspusīgu informāciju, sagandēta ar birokrātiskiem priekšrakstiem.

¹ *Aitmatovs Č.* Un garāka par mūžu diena ilgst. R., 1982, 107., 108. lpp.

² Turpat, 108. lpp.

³ Turpat, 301. lpp.

Paradīzes attēlojumā arī izmantota aizmiršanas un atceres ideja. Viena upe liek aizmirst visu nepatīkamo, otra — atcerēties visu jauko. Sirdsapziņas pārmetumi arī ir nepatīkamas atmiņas. Un cilvēks nereti laimes, paradīzes izjūtu dvēselē cenšas radīt ar visdažādākiem līdzekļiem, kas bieži vien viņu pat degradē.

Noteikta sabiedrība, šķira, ideoloģiskā sistēma parasti ir centusies izveidot savu morāles sistēmu, kas būtu neuzņēmīga, imūna pret citām sistēmām. Pat vistirāniskākā pārvalde, visdespotiskākie valdnieki runā par goda jūtām, sirdsapziņu, pienākumu. Tāpēc ir svarīgi atšķirt patieso morāli, vispārcilvēcisko tajā no morāles jēdzienu izmantošanas par aizsegu un masku amoralitātei.

Tradicionālajās ētikas kategorijās vistiešāk atspoguļojas noteikta laikmeta, sociālās vides, personības **morālās vērtības**. Šīs vērtības izteic cilvēka *attieksmi* pret parādībām un lietām, turklāt saistībā ar noteiktiem tikumiskiem mērķiem, ideāliem, normām.

«Izejas punkts morālē,» saka V. Šerdakovs, «ir nevis noteikumi un normas, bet morālie mērķi un vērtības. Noteikumi un normas ir tikai līdzeklis morālo mērķu, tikumu sasniegšanai, t. i., labā sasniegšanas veidiem.»¹

Morālajās vērtībās ir koncentrēta cilvēces un katra indivīda pieredze. Visa tikumiskā dzīve ar vērtību palīdzību tiek aktivizēta, saistot prātu, jūtas, motīvus, atmiņu ar gribu

¹ Шердаков В. Н. Иллюзия добра. Моральные ценности и религиозная вера. М., 1982, с. 77.

un darbību. Ar morālo vērtību palīdzību tiek apgarota, garīgi atdzīvināta gan apkārtējā pasaule, gan vēsture.

Ja cilvēkā nav izveidojušās cildenas morālās vērtības, tad viņa attieksme pret parādībām parasti ir utilitāra. Teiksim, ja bērns izdarījis ko sliktu, paņēmis svešu mantu, reakcija ir apmēram šāda: «Ak kungs, kāpēc jāceļ brēka! Cik tad nu tāds nieks maksā! To rubli es tūlīt varu iedot.» Bet galvenais taču ir veidot godīguma jūtas, senso bausli «Tev nebūs zagļ!» pārvērst par iekšēju pārliecību.

Maize nav tikai patēriņa produkts vien, bet arī morāla vērtība, kas parāda cilvēka attieksmi pret to, respektīvi, pret tajā ieguldīto cilvēku darbu un katrā ziņā arī pret dabu, labības audzētāju.

Morālās vērtības ir augstākās garīgās vērtības. Tās jau kļūst par pašvērtību, kas nekalpo vairs citām vērtībām kā līdzeklis. Tās ir sava veida virsutilitārās vērtības, cilvēka virsuzdevuma izteicējas. V. Šerdakovs saka: «Tikumība veido garīgās dzīves kodolu, kā tāda tā arī padara cilvēku par cilvēku vārda pilnā nozīmē. Morāles prasība: nekādos apstākļos, nekādā trūkumā nenolaisties līdz banalitātei, nelietībai un negodam. Aplūsināt sevī tikumības balsi nozīmē pārstāt būt cilvēkam.»¹

Nevienam cilvēkam šūpulī nav ielikta gatavas morālās vērtības. Tās rodas un veidojas pretrunu risinājumā, kad vakardienas at-

¹ Шердаков В. Н. Иллюзия добра. Моральные ценности и религиозная вера, с. 77.

radums neļauj šodien mierīgi atpūsties. Bieži šīs vērtības cilvēks iegūst tikai ar lielām pūlēm un aizrautību, jā, pat ar risku tas ir panākams. Sens ir teiciens: «Ko lēti iegūst, to zemu vērtē.»¹

Morālās vērtības nav ieliktas arī cilvēcei šūpulī. Lielais humanists — ārsts Alberts Sveicers šādi raksturo ekvatoriālās Āfrikas ciltis: «Mūsu mežoņu nedisciplinētībai vēl pievienojas galīgā neizpratne par lietu vērtību... Šīs nemitīgās veltīgās pūles iemācīt mežoņiem saprast vērtīgā jēdzienu ir tāds pārbaudījums pacietībai un nerviem, ka ļaunāku es nespēju iedomāties.»²

Vērtību apgūšana ir sava veida spēja redzēt un izjust pasauli un sevi tajā daudzveidīgi un no dažādiem aspektiem. Neizprotot ļauno, nevar arī dziļi novērtēt labo. Bet labais savukārt cieši saistīts ar pienākumu, taisnīgumu, cieņu pret cilvēkiem. Turklāt morālais vērtējums izriet ne tikai no padarītā, bet arī no tā, ko cilvēks spētu paveikt, ja nebūtu tik laisks, egoistisks, un kas cilvēkam jāveic kā cilvēciskai būtnei, kura īsteno kādu sociālo jēgu.

Spriežot pēc tā, kas cilvēkiem ir vērtīgs, ko viņi pielūdz un noliedz, reizēm šķiet, ka vērtības ir lielā mērā subjektīvas. Nereti mūs pārsteidz draugu izvēle, iemilēšanās mūsu gaumei nepieņemamā cilvēkā. Kādam bērnam iepatīkas nokritušās rudens lapas, cits tās iemet atkritumu spainī. Dažs glabā atmiņu

¹ *Servantess M. S.* Atjautīgais idalgo Lamančas Dons Kihots. R., 1978, 1. d., 247. lpp.

² *Sveicers A.* Vēstules no Lambarenes. R., 1982, 179., 180. lpp.

vērtības: vecas fotogrāfijas, vēstules, sakal-
tušu rozi, praktiski nederīgas lietišas. Citam
tāda rīcība var šķist bērnišķīga niekošanās.
Racionāla un lietišķa cilvēka vērtības var
ievērojami atšķirties no emocionālas būtnes
vērtībām. Neizdzēšama vērtība var būt dzim-
tais novads, vecāku mājas, skolas parks.
Kāda pilsēta vai ciems var būt mīļš tikai tā-
pēc, ka tur dzīvo vai dzīvojis mīlēts cilvēks.
Un pretēji — nepatiess apvainojums, pāri-
nodarījums var radīt arī nepatiku pret no-
teiktu vietu.

Morālās vērtības ir sava veida garīgs vi-
dutājs starp cilvēkiem, starp personību un
vidi, lietām, sociālām kopībām. Kāds pievilis
meitenes milu — un visu vīriešu vērtējums
uz laiku var būt negatīvs. Ir sens latīņu tei-
ciens: «Vismīļākās ir tās dāvanas, kuru vē-
rtība ir pašā dāvinātājā.» Dārga cilvēka maza
dāvana un nīstama cilvēka liela dāvana, no-
zagtais un godīgā ceļā iegūtais — tā bez
gala mēs varētu uzskaitīt visdažādākās at-
šķirības vērtību subjektīvajā uztverē, priekš-
statos par labo un ļauno, taisnīgo un netais-
nīgo noteiktos laikmetos un sabiedriskajos
slāņos. Varētu pat runāt par sava veida mo-
dēm morālē. Un tomēr... laikmetiem cauri
vijas noteiktu vērtību orientāciju veidi ar at-
šķirīgām izpausmēm noteiktā vidē un perso-
nībā. Katrā šajā orientācijā ievērojami mai-
nās priekšstats par ētikas pamatjēdzieniem
un vērtībām.

Hedoniskajā vērtību orientācijā galvenais
dzīvē ir *bauda*. Tiek meklēti visādi līdzekļi,
lai saldākas kaisles pilns būtu jebkurš dzīves
mirklis. Neatlikt dzīvesprieku uz vēlāku

laiku, nepārvērst sevi askētiskā būtnē, klausīt dabas balsij, ne morālistu sprediķiem. Pasaulē taču ir miljons veidu un līdzekļu, kā iepriecināt cilvēku, kā sagādāt lielāku baudu, asāku izjūti! Bet paradokss jau ir tas, ka tikai baidītājs pārvēršas par baudu vergu, dzīves patērētāju, ne radītāju — un galarezultātā parasti starp viņiem pesimistu un dzīves noliedzēju nav mazums.

Nereti tuvu hedoniskajai ir **dīkdieniskā** vērtību orientācija, ja tikai tad nav slinkums pat baudīt dzīvi. Jau senajā Romā aktuāla ir bijusi dīkdieņu problēma. Visu tautu atziņās slinkums tiek atzīts par netikumu. Ja arī kādam uz krāsns gulētājam izdodas apprecēt princesi, tad tikai tādēļ, ka prāts un jūtas viņam vēl nebija gluži kūtras. Dažs no slaištības tik ļoti noguris, ka vienmēr atpūšas. Ja cilvēks pats nav vērtību radītājs, tad citu vērtības viņam nemēdz būt dārgas. Dīkdieņu darbi parasti ir nedarbi, pat huligānisms: norautās telefona klausules, sagraizītie sēdekļi transporta līdzekļos, izsistie logi, kaut kas nolauzts, izmīdīts. Uz viņiem, šķiet, attiecināmi Voltēra vārdi, ka nekam nav derīgs tas, kas derīgs tikai pats sev.

Utilitārās vērtību orientācijas cilvēkiem svarīgākais ir pašas lietas, mantas — bez īpašas kultūras vērtības. Galvenais — cik maksā, kur praktiski noder, kā iegūt savā īpašumā. Prasme dzīvē iekārtoties viņu izpratnē raksturo ideālu cilvēku. Nereti šie cilvēki ir ļoti strādīgi, bet galvenais viņu pūļu motīvs ir peļņa, labums. Viņi cenšas dzīvi izkalkulēt, visu labi pirkt un pārdot. Sak, būšu labi materiāli nodrošināts, tad jau vieg-

lāk nāks arī viss pārējais. Bet no pieraduma grūti tikt vaļā, un nocenotā mīlestība, draudzība, ar mantu identificētais labais un gods nekļūst par morālu vērtību. Morāle, arī pati personība no mērķa pārvēršas līdzeklī. Būt taisnīgam, labam, godīgam ir jēga tad, ja tas dod kādu acīm redzamu labumu, izdevīgumu. Ideju cilvēki utilitāristu izpratnē būvē gaisā pilis, ir donkihoti, kuri cīnās ar vējdzirnavām un ar pieri cenšas iedragāt mūri. Lai jau viņiem pieder «mednis kokā», zilais cerību putns!

Pēc vērtību orientācijas diezgan tuvs utilitāristiem var būt arī **proteja** (gr. *Prōteus* — jūras dievs, kas spēj pareģot un mainīt savu izskatu) tipa cilvēks, kam nav savas patstāvības un kas paļaujas uz to, ka zinātnes un tehnikas sasniegumi un sociālās dzīves organizācija var aizstāt personisko lēmumu pieņemšanu. Cilvēks tad *konformistiski* pielāgojas, mainās reizē ar situāciju un modi. Ar elektronskaitļotāja palīdzību viņš cer sameklēt optimālāko sievu, saskaņā ar zinātnes ieteikumiem regulē optimālāko bērnu skaitu. Cilvēka rīcībā ir visdažādākie pakalpojumu dienesti un instrukcijas. Tikai... morāle un tās vērtību pasaule sākas ar personisko izvēli, personiskiem motīviem, pārliecību, atbildību.

Pie cilvēku vērtību orientācijām vēl minams gan **rigorisms** (lat. *rigor* — stingrība), kad stingri tiek ievēroti principi un normas, kad galvenais ir pienākuma izpilde; gan **glorisms** (lat. *gloria* — mirdzums, spožums, slava), kad cilvēka centieni ir pakļauti ārējam spožumam, slavai.

Taču cilvēces morālajā atmiņā visvairāk ir saglabājušies tie, kas savu dzīvi ir ziedojuši kādam cildenam mērķim — dzimtenes atbrīvošanai no svešzemju jūga, revolucionārajai cīņai pret nevienlīdzību un ekspluatāciju, patiesības aizstāvēšanai, cilvēku audzināšanai, darba varonībai u. tml. Viņu dzīve, darbība atbilst **heroiskajai** vērtību orientācijai.

Tieši morālā spēja pacelties pāri sev pašam, nevērtēt visus pēc sevis, necensties visu padarīt par līdzekli savu mērķu sasniegšanai dod personībai universālu māku skatīties tūkstoš acīm, klausīties tūkstoš ausīm, strādāt tūkstoš rokām, domāt tūkstoš smadzenēm. Tā veidojas cilvēces kultūras un morālais mantojums. Un tas ir jāapgūst. Mēs varam būt lepni, ka mūsu mazajai latviešu tautai ir pierakstītas pāri par 1,5 miljoniem dainu, 300 tūkstoši sakāmvārdu un parunu. Bet, kā izteicies Ļeva Tolstoja mazmazdēls folkloras pētnieks un valodnieks Ņikita Tolstojs, «folklorā paceļas pāri atsevišķām pasaules uzskata plūsmām», rada «to mūžīgo, ar ko remdina alka tautas un cilvēce»¹.

Cik vispusīgi un dziļi cilvēks var būt ievirzīts pasaules kultūras vērtībās, cik tālu viņš spēj iet pagātnē, kādā telpiskā plašumā spēj atstāt savu ietekmi, cik tālu savus nodomus un ideālus spēj pārnest nākotnē? Laiks taču dzīvei atvēlēts ne pārāk garš, bet ikdienas rūpju loks milzīgs: ģimene, vecāki, bērni, draugi, darba kolektīvs, sabiedriskās organizācijas, tiešais darbs, vaļasprieks. Cilvēku ar

¹ Новости ЮНЕСКО. Информац. бюллетень, 1983, № 2, с. 5.

dzīvi saista simtiem atkarību, pienākuma attiecību, un katra prasa laiku. Tāpēc, lai cilvēku pareizi novērtētu, viņš jāredz daudzveidībā. Rakstnieks Rasuls Hamzatovs stāsta, ka kalnieši, lai uzzinātu cilvēka īsto vērtību, taujā par viņu nelaimei, priekam, sievietei, sudrabam, pudelei un viņam pašam.¹

Pazīt cilvēkam sevi uz pasaules tikumu un netikumu fona nav viegli. «Pazīsti pats sevi!» skan mūžīgi jaunais un aktuālais aicinājums. Un, lai iepazītu sevi, nepietiek palūkoties spogulī, nepietiek uzklaut citu spriedumus, jāmeklē sevi vēsturē, jāmeklē tagadnes spējā sevi apstiprināt darbībā, jāmeklē rītdienas sekās.

Jāredz sevi labā un ļaunā pretmetos.

Katra morālā norma ir sava veida prasība darīt labu, izvairīties no ļaunā vai stāties tam pretim. Ar šo pamatjēdzienu palīdzību mēs tiecamies visu morālo sfēru iedalīt pozitīvajā un negatīvajā, nokrāsot visu baltu vai melnu. Bet dzīve ir daudzkrāsaina. Ļoti vienkāršotā veidā labo un ļauno varētu salīdzināt ar bērza melnbalto stumbru. Tālāk tas sazarojas taisnīgumā, pienākumā, godā, cieņā. Sirdsapziņa un atbildība kopā ar pašcieņu ir iekšējie regulētāji, morāles koka sula, kas liek zaļot šim kokam. Un laime var būt dažreiz šī koka galotne, dažkārt viss koks, kas jau pa gabalu priecē acis un sirdi. Bet koks var būt ieaudzis ne savā īstajā vietā vai arī stāv nokaltis, vai pārvērties kaitēkļu

¹ Hamzatovs R. Mana Dagestāna. R., 1977, 2. gr., 61. lpp.

perēkli, apkārtnes postā. Tā jau ir labā un ļaunā saskarsme ar dzīves jēgas jautājumu. ... Koks vienīgi stāv uz vietas un var darīt savu apkārtni krāšņāku vai kaitēt tai, bet cilvēks pārvietojas, daudzās saskarsmēs sēj vai nu labo, vai ļauno, var būt bez jēgas klaiņojošs un vidi un reizē arī sevi maitājošs.

Vēl līdz šim ētikas zinātne nav spējusi atrisināt jautājumu par tās kategoriju un morālo vērtību hierarhiju, subordināciju. Ētikas vēsturē veidojušies pat noteikti virzieni atkarībā no galvenās kategorijas un vērtības. Goda pjedestālā ir pabijusi katra no šajā darbā aplūkotajām kategorijām. Ar tām cieši saistīts arī brīvības jēdziens, mīlestība, uzticība u. tml. Ir arī izteiktas domas, ka nedz ētikas zinātne, nedz vēl jo vairāk tikumības prakse nevar izvirzīt kādu vienu jēdzienu par galveno. Laikmeta un situāciju īpatnības prasa jēdzienu un vērtību pārkārtojumus. Mūsdienu draudīgajā kodollaikmetā par galveno vērtību izvirzās dzīve, dzīvība, tās pasargāšana no iznīcības. Kara apstākļos viss pakļauts pienākuma izpildei pret dzimteni, tautu, šķiru un cilvēci. Laulības noslēgšanā dominējošā ir mīlestība. Tiesas procesā galvenais ir panākt taisnīgu spriedumu. Loterijā cilvēki cer uz laimīgu nejaušību. Ir situācijas, kad lēmums jāpieņem momentāni, kad visu izšķir sirdsapziņa un goda jūtas. Negatīvas darbības rezultātā priekšplānā var izvirzīties sirdsapziņas pārmetumi. Kritiskos brīžos, it sevišķi nāves draudu priekšā, cilvēks var censties rezumēt visu dzīvi, noteikt tās jēgu.

Dzīve dažkārt var būt kā uz lielas uguns uzlikts katls. Grūti tad pateikt, kas tur ir augšā, kas apakšā, kas kurā vietā atrodas. Bet, izpētot visus ēdienus un organisma atbilstības vajadzības, mēs varam izdalīt veselīgāko un kaitīgāko, noteikt optimālākās normas. Bez sāls ēdiens būs negaršīgāks, bet tomēr var būt veselīgs un kalorijām bagāts. Bet ar sāli vien ēdienu nevar izvērtēt. Toties ar maizi vien var ilgi dzīvot. Un varbūt šāda morālā maize ir labais — nekad neapnīkstošs, visur klātesošs, bet viens pats — nepietiekams.

Personības morālajās vērtībās, kā jau teikts, uzkrāta cilvēces pieredze, tāpēc tās ir **mūžīgās** morālās vērtības. Mūžīgas tās ir arī tāpēc, ka risina principā neatrisināmas pretrunas starp jābūtību un esamību, nepieciešamību un nejaušību, nepieciešamību un brīvību, personisko un sabiedrisko, individuālo un universālo, galīgo un bezgalīgo, subjektīvo un objektīvo, relatīvo un absolūto. Šis risinājums vienmēr atšķirsies gan katrā laikmetā, gan personībā, bet vienmēr paliks prasība: «Tev jābūt labākam!» Tāds dziļi humānas dabas cilvēks kā A. Čehov sacījis, ka visu mūžu centies sevī iznīdēt vergu.

Morāle arī nekad nav tik utilitāra, tik praktiska, ka uz noteiktām vērtībām orientētais cilvēks spētu savus nodomus un mērķus īstenot vienas paaudzes laikā. Morāles jābūtības daba vienmēr rada «pasūtījumu» tālākai nākotnei, turklāt saglabā cerību pilnīgāk īstenot cilvēces ilgotās, neatrisinātās problēmas (kaut vai prasību — «Tev nebūs no kaut!»).

Morāles sistēmā iekļaujas tik dažādu individualitāšu, tik dažādu attiecību neaprēķināmā daudzveidība, apziņas un zemapziņas mija, ka tā spēj būt pietiekami elastīga un radoša, ja tajā kā bērnišķīgā rotaļā ir kaut kas arī no haosa, kaut kas no nezināmā («dēmona», X), iekšējs pašprotests, kritika, risks.

Mūžīgo morālo vērtību pastāvēšana izriet arī no tā, ka dziļāka cieņa, mīlestība pret cilvēku savijas ar augstām prasībām. Pacelšanās morāli augstākā pakāpē nebūt nenozīmē to, ka paradīze var ignorēt elli un nejust tai līdzī. Augstākā humāna attieksme pret zemāko, stiprākā pret vājāko, gudrākā pret muļķāko ietver arī cilvēka attieksmi pret dzīvniekiem un pret pašu dabu. Mēs jau pieeminējām izcilā domātāja, ārsta un humānista A. Sveicera kritiskās piezīmes par atsevišķām Āfrikas ciltīm. Taču A. Sveicers ar dziļu cieņu izturējās pret šiem dabas bērniem, apbrīnoja viņu spēju nemaldīgi nojaust, kad ir darīšana ar tikumīgu vai netikumīgu personību: «Šis baltais nav nekas vairāk par mani, ja viņš nav labāks par mani.»¹

Paskatīsimies caur cilvēci, laikmetiem, caur pretrunīgiem centieniem un meklējumiem, caur upuriem, varonībām un nelietībām, kādi mēs esam — labi vai ļauni. Bet varbūt — šo divu pretmetu grūti atšķetināms savijums?

¹ *Sveicers A.* Vēstules no Lambarenes, 95. lpp.

2. LABAIS UN ĻAUNAIS

Kas ir labais, kas ļaunais, kā kļūt labam, kā izskaust ļauno? Šie jautājumi ir mūžīgi. Pat bībeles nostāstā pirmā istā cilvēku problēma, kas tālāk izraisīja visu cilvēku dzīves dramatismu, bija labā un ļaunā atzīšanas koks, cilvēku centieni uzzināt, kas ir labs un ļauns.

Nav dienas, kad mēs nesaskartos ar labā vārdu. Diena sākas ar labrīta un beidzas ar labas nakts vēlējumiem. Mums tiek vēlēts labs ceļavējš. Cilvēki runā par labiem draugiem, labiem vecākiem, skolotājiem, kolēģiem. Ir labi darbi, vārdi, labas rakstura iezīmes. Nav tautas, kurai nebūtu pamācošu sakām-vārdu, parunu, pasaku, dziesmu par labo un ļauno.

Grūti iedomāties pedagoģisku sacerējumu, literāru darbu, kurā nebūtu skarta labā un ļaunā attiecību problēma. Bet ir arī daiļdarbi un filozofu apcerējumi, kas īpaši veltīti šīm attiecībām: B. Mandevila «Fabula par bitēm», J. V. Gētes «Fausts», F. Nīces «Viņpus labā un ļaunā», V. Solovjova «Labā attaisnošana», T. Manna «Doktors Fausts», M. Bulgakova «Meistars un Margarita», padomju filozofa V. Šerdakova «Labā ilūzija» u. c.

Visa Vecā un Jaunā derība risina labā un ļaunā jautājumus visdažādākajās variācijās.

Vārds «evaņģēlijs» cēlies no grieķu valodas un nozīmē «labā vēsts». Radīta mācība dieva attaisnošanai par ļaunumiem, kas notiek pasaulē, — *teodiceja* (gr. *theos* — dievs, *dikē* — taisnīgums). Par ļaunajiem spēkiem — dēmoniem, velniem, raganām u. c. izveidota reliģiskā mācība — *demonoloģija*. Vidzemes superintendents Hermanis Samsons savā raganu sprediķu grāmatā min, ka par cilvēka dvēseli cīnās 6666 velni.¹ Kāds no katoļu rakstniekiem apgalvoja, ka eksistē pat 44 635 569 velni. Citi «izskaitļoja», ka katru cilvēku aplenc 11 tūkstoši velnu: tūkstotis labajā un desmit tūkstoši kreisajā pusē.² Skaidrs, ka bez eņģeļu un dieva palīdzības ar tādu lērumu kārdinātāju cilvēks pats nespēj tikt galā. Ievērojamā padomju etnogrāfa S. Tokareva izteiktā doma, ka ļaunā problēma ir galvenais saturs reliģijā, pat izraisīja veselu diskusiju.³

Bernards Sovs asprātīgi izteicies, ka labā un ļaunā noslēpums ir iedzinis strupceļā visus filozofus. Piebildīsim, ka arī ikdienas dzīvē labais un ļaunais nereti ir tik cieši savijušies, ka grūti tos atšķetināt tā, lai pat tuvākajiem cilvēkiem netiktu nodarīts pāri.

Labā un ļaunā skaidru noteikšanu apgrūtina pašu šo jēdzienu daudznozīmīgums. Latviešu literārās valodas vārdnīcā vārdam «labs» ir dotas 11, bet K. Milenbaha un J. En-

¹ *Samson H.* Neun außerlesene und wohlgegründete Hexenpredigten. Riga, 1626.

² Sk.: *Шейнман М. М.* Вера в дьявола в истории религии. М., 1977, с. 28, 30.

³ Sk.: Советская этнография, 1979, № 3 — 1981, № 1.

dzelīna vārdnīcā — 13 nozīmes.¹ Latīņu *bonum* jēdziens tiek lietots gan kā *bonum nature* — labs pēc dabas; *bonum in genere* — labs pēc būtības; *bonum ex circumstantia* — labs pēc apstākļiem; *bonum virtutis* — vīrišķīgi labais; *bonum gratia* — pateicības, žēlastības labais; *bonum gloria* — slavas labais; *bonum in se* — labais sevī; *bonum per se* — labs pats par sevi; *bonum simpliciter* — labais vienkāršībā, vientiesībā utt., gan, visbeidzot, *summum bonum* — augstākā labā ideja. Angļu valodā *good* nozīmē labs, derīgs, prasmīgs, drošs, ievērojams, bet *goods* — lietas, mantas, preces. Vārda «labs» saistība ar lietu, mantu ir arī vācu, krievu un citās valodās. Labā jēdziens ikdienā tiek lietots ne tikai tikumības nozīmē vien, kaut vai tādos izteicienos kā «labā roka», «laba dzirde», «labs laiks jau aiztecējis» u. tml.

Arī ļaunā jēdziens ir daudznozīmīgs. Ikdienā ar to apzīmē visas nelaimes, grēkus, negatīvas rakstura iezīmes, sliktos darbus. Tādas personības īpašības kā slinkums, rupjība, nežēlība, varmācība, melīgums, nesmalkjūtība, augstprātība, rijība u. tml. parasti tuvāk raksturo kādu ļaunā izpausmes veidu.

Tā kā labais un ļaunais ir tik daudzveidīgs un daudznozīmīgs, to savstarpējās attiecības tik daudzšķautņainas, daudzi autori noliedz labā un ļaunā noteiksmes iespēju. Reliģiskajās mācībās augstākais labais piemīt tikai dievam. Pat kristiešu Jēzus saka: «...ko tu

¹ Sk.: Latviešu literārās valodas vārdnīca. R., 1980, 4. sēj., 555.—559. lpp.; *Milenbahs K.* Latviešu valodas vārdnīca. R., 1925—1927, 2. sēj., 397.—398. lpp.

mani sauci labu? Neviens nav labs, kā vien tas vienīgais Dievs» (Mateus, XIX, 17). XVIII gadsimta angļu filozofs D. Hjūms uzskatīja, ka labo un ļauno nevar atšķirt ar prāta palīdzību, jo darbību virza tieksmes, nevis prāts. Līdzīgas domas izteicis arī F. Dostojevskis: «Nekad cilvēka prāts nav bijis spējīgs noteikt ļauno un labo vai pat atdalīt ļauno no labā kaut aptuveni: tieši otrādi, vienmēr apkaunojoši un nožēlojami tos sajauca.»¹ Arī L. Tolstojs uzsver, ka labo neviens noteikt nespēj. XX gadsimtā loģiskie pozitīvistu nepieļauj iespējamību pierādīt, ka «X ir labs», jo labo nevar ne redzēt, ne nogaršot, ne pataustīt, ne dzirdēt. Var tikai kaut ko aptuveni, vispārīgu pateikt par dzīvi.

Mēģināsim šajā sarežģītībā un strupceļos ieviest zināmu skaidrību, vispirms izdalot galvenos virzienus priekšstatos par labā un ļaunā izcelsmi.

Otrkārt, centīsimies pietuvoties labā un ļaunā dialektikai, atklājot vispirms atsevišķi labā un ļaunā pretrunīgumu, pēc tam to savstarpējo attiecību sarežģītību un paradoksus.

Treškārt, centīsimies veidot labā un ļaunā tipoloģiju virzībā no absolūtā ļaunā uz absolūto labo.

LABĀ UN ĻAUNĀ IZCELSME

Sākotnēji, pirmatnējās kopienas sabiedrībā, ir grūti izdalīt morāli no citām sabiedriskās dzīves parādībām. Apziņas sinkrētums saplū-

¹ Достоевский Ф. М. Полн. собр. соч. М., 1894, т. 7, с. 242.

dina labo ar derīgo un skaisto. Ciešanas, sāpes, slimības, ugunsgrēki, plūdi, bads — viss kaitīgais, bezjēdzīgais ir ļaunais. Ļaunais var būt citas cilts pārstāvis (ne savējais, bet svešais). Gan ļaunais, gan labais tiek iztēlots kā kaut kas materiāli tverams, taustāms. Senajos tekstos bieži vien labais tiek noteikts nevis pēc pozitīvās darbības, bet gan pēc tā, ka nav darīts ļauns (neesmu zadzis, nokāvis, melojis utt.).

Ievērojamais angļu reliģisko mācību pētnieks un etnologs Džeimss Frēzers apraksta pirmatnējo cilvēku priekšstatus par labo un ļauno. Senie cilvēki ticējuši, ka ļaunos spēkus, nelaiemes, slimības, grēkus iespējams «pārnest» uz citiem cilvēkiem, dzīvniekiem un lietām. Arābijas pussalas iedzīvotāji mēra laikā vadājuši pa mājokļiem kamieli, lai tas uzņemtu slimību. Savukārt kādā Dienvidindijas ciltī mirušā grēkus (lielākais to skaits — tūkstoš trīs simti) «uzkrauj» bifeļa mazulim, aizdzenot to pēc tam lielā tālumā. Pārsteidzoši, bet šādi «grēkiem apkrautie» dzīvnieki tad tiek uzlūkoti par svētiem, tos nedrīkst pārdot.

Ja «grēkāža» lomā ir cilvēks, viņš var pat saņemt atlīdzību par augstākstāvošu personu grēku un slimību pārņemšanu. Senie grieķi un romieši mēdza «pārnest» slimības kaimiņiem. Notika arī publiska ļauno spēku (garu) izdzīšana, pat mēģinājumi veselu tautu atbrīvot no nelaiemes. Ļaunos garus izdzina gan epizodiski, gan periodiski, tas bija kaut kas līdzīgs Valpurģu naktij. Pirms periodiskās publiskās ļauno garu izdzīšanas tika pieļauta izlaidība. Tad uz laiku zaudēja spēku

sabiedriskie aizliegumi, izņemot tos, kas saistījās ar vissmagākajiem noziegumiem. Svētais dzīvnieks vai cilvēks pildīja grēka noņēmeņa lomu. Pat dievs varēja būt par šādu «grēkāzi».¹ Bija pat svešu grēku uzpircēji.

Grēku, slimību, nelaimju vieglā «pārņemšana» uz citiem pirmatnējā kopienā un pat verdzības sabiedrībā bija iespējama tāpēc, ka labestību iekšēji nestiprināja sirdsapziņa, kas ir vēlāka laika morāles veidojums. Ļaunais tad tiek izprasts kā kaut kas ārējs, kas var iekļūt arī iekšienē, bet ir no turienes izdzēnams.

Un vai grēksūdze arī nav sava veida «ļaunā izdzišana» ar starpnieka palīdzību? Arī mūsdienās ļaunie darbi dažkārt tiek uzkrauti citiem, viegli tiek mazgātas rokas nevainībā, ātri aizmirsti pārinodarījumi citiem. Kautrīgajiem, čaklajiem, tiem, kas spēj daudz piedot, kas ātri neapvainojas un ārēji neizrāda savu sašutumu par nodarītajām pārestībām, nereti uzkrauj citu grēku nastu.

Sākotnēji tātad **labais un ļaunais** ir sava veida **dabas vienības (kosmiska, universāla) parādība**. Visā dabā un dievu pasaulē ir labie un ļaunie gari un spēki. Arī dzīvnieki var būt labi un ļauni. Pasakās labajai bārenītei vai tēva trešajam dēlam steidzas palīgā un ļaunos soda koki, dzīvnieki, debesu spīdekļi, vēji, rūķīši. Un cilvēks kā dabas bērns naivā vienkāršībā vēro plašo pasauli, kur labais koks nes labus augļus, sliktais — ļaunus. No labas sirds dārgumu krātuves nāk labais, no

¹ Sk.: Фрэзер Дж. Дж. Золотая ветвь. М., 1980, с. 604, 607, 639, 641.

pilnīga ļaunuma nelāgā sirdī — ļaunais (Luk., VI, 43, 45).

Cilvēkam ir jāsasniedz diezgan augsta attīstības pakāpe, lai to, kas dabā ir indīgs, nāvējošs, tātad ļauns, iemācītos pārvērst par dziedējošām zālēm. Un vēl augstāka pakāpe ir jāsasniedz, lai labā un ļaunā apjēgsmē cilvēks izjustu sevi kā Visuma, Universa būtni. Bet tas vēl ir tāls nākotnes uzdevums. ✓

Uz labā un ļaunā universālā traktējuma pamata vēlākajā laikā (verdzības, feodālisma un kapitālisma sabiedrībā) aizvien lielāku popularitāti iegūst sašaurinātāks un morāli specifiskāks skaidrojums ar diametrāli pretējiem virzieniem: **cilvēks pēc savas dabas ir labs un cilvēks pēc savas dabas ir ļauns.**

Pirmā virziena piekritēji aicina cilvēku būt dabiskākam, vienkāršākam. Jau senajā Ķīnā daoisms sludina, ka cilvēku darbībai jāsašķaņojas ar dabas likumiem. XVIII gadsimtā Ž. Ž. Ruso aicina audzināt bērnu dabas vidū. Padomju biologs V. Efroimsons cenšas pierādīt, ka cilvēks nāk pasaulē ar altruisma ģenētisko mantojumu. Neofreidists Ē. Fromms sludina, ka dabiskā attīstībā cilvēkā jābūt mīlestības pārsvaram pār naidu.

Pēdējā laika sasniegumi bioloģijā un ģenētikā, kā arī tas, ka aizvien vairāk aktualizējas ekoloģiskā audzināšana, liek daudz ko pārskatīt arī ētikā un tikumiskajā audzināšanā. Gan apkārtējā vide, gan cilvēka bioloģiskā daba sniedz vēl pilnā mērā neapjaustas iespējas labā attīstībā. Jau senie romieši atzina, ka veselā miesā mājo vesels gars. Ja mēs kropļojam savu miesu, gara mīteklis — smadzenes, tad tas ir nenoliedzams tikumisks

ļauņums, tikumu degradācija. Arī morāle var kļūt par cilvēka dabas ignorētāju vai pat apspiedēju. Tad agri vai vēlu apspiedējs pārvēršas apspiestajā, dabas vergturis — dabas vergā. Daba soda ne tikai par to, ka mēs pret to karojam, bet arī par to, ka mēs dabas dotās iespējas nepilnīgi vai rupji izmantojam. Sliņķiem nemēdz būt nedz garš mūžs, nedz laba veselība. Jebkuru kaislību apspiedējs — askēts visu mūžu cīnās pret sevi, pret savu dabu.

Nereti cilvēka labās dabas sludinātāji par vistikumiskāko būtni atzīst bērnu ar tā vēl nesamaitāto dabu, nevainību, naivumu un tiešumu. Dažkārt arī romantiski pievilcīga tiek tēlota pirmatnējo cilšu un tautu dzīve — it kā zelta laikmets morālē. Zinātnes, tehnikas, mākslas attīstība, urbanizācija tad raksturota kā tikumu degradētāja.

Visā cilvēces vēsturē visdažādākajos variantos ir attīstīties arī uzskats, ka **cilvēka daba ir ļauna**. Personība tika audzināta ar prātu un gribu apvaldīt savu pārāk jūtīgo, kaislīgo dabu. Prāta uzceltais žogs ir kā robeža, kas atdala labo no ļaunā. Jūtas cenšas šo robežu noārdīt vai arī kāpt labestības žogam pāri.

Platona un tā sekotāju mācībās labais identificēts ar garīgo, bet ļaunais — ar juteklisko. Aristotelis par glēvuli nosauc to, kas skumjās nezina robežu. Labais pasargā no galējībām. Līdzīgi saka B. Šovs: «... būt ellē nozīmē ļauties viļņu varai, būt debesīs — kuģot, paklausot stūrei.»¹ Budisma mācībā

¹ *Hjūzs E. Bernards Šovs. R., 1973, 111. lpp.*

patī dzīve, eksistence ir ļaunais, ciešanas. Lai šo ļaunumu izskaustu, ir jāpārvar dzīves alkas. Atbrīvojies no bezgalīgās cēloņu un seku ķēdes, no subjekta un objekta pretnostatījuma, mirkļa un mūžības šķiršanas, no kaislību un jūtu varas — un tu būsi atpestīts no ciešanām un ļaunā, sasniegsi nirvānu — augstāko svētlaimi, paradīzi dvēselē.

Cilvēka dabiskais stāvoklis, viņa miesiskā eksistence, empīriskā dzīve gan kristietības, gan Kanta un citās ētikas mācībās tiek raksturota kā ļaunā iemiesojums. Seno romiešu komēdiju autors Plauts saka: «Homo homini lupus est.» («Cilvēks cilvēkam ir vilks.») Šī uzskata sevišķi spilgts paudējs ir XVII gadsimta angļu filozofs Tomass Hobss. Viņš ieteic ar stingru valsts pārvaldi šo zvēra dabu, «visu karu pret visiem» apvaldīt.

Cilvēka ļaunās dabas ideja padara ļauno par fatālu parādību. Tad var rast attaisnojumu arī kariem, noziedzībai un sabiedriskās dzīves visdažādākajām nejēdzībām. Franču sociologs un filozofs Emils Dirkems noziedzību raksturo kā sabiedriskās dzīves normālu parādību, tāpat kā sāpes ir normāla fizioloģiska funkcija. Tiesa, E. Dirkems noziedzību izprot ne tik daudz kā ļauno, bet kā individualitātes tieksmi pilnīgāk izteikt sevi, kā vērsanos pret likumiem, pret sastingušo sabiedrības dzīvē, kā to darīja «noziedznieks» pēc Atēnu likumiem Sokrats.¹

Īpatni cilvēka ļauno dabu skaidro Hēgelis. Kad cilvēka dabisko stāvokli viņš raksturo kā nekulturālības, varmācības un netaisnības

¹ Sk.: Дюркгейм Э. Норма и патология. — В кн.: Социология преступности. М., 1966, с. 39—44.

izpausmi, tad tā nav galvenokārt šī dabiskā stāvokļa kritika, bet gan aicinājums neapmierināties ar dabas doto, ar bērnišķīgo nevainību, kas vēl nepazīst ļauno. Cilvēkam jāklūst par īsti morālu būtni, jāpaceļas līdz brīvībai, cilvēciski darbīgai eksistencei, līdz gribas un prāta pūlēm.

Visās reliģijās skaidrota un pamatota **labā dievišķā, pārdabiskā izcelsme**. Monoteisma (viendievības) mācībās, it sevišķi to agrīnajās attīstības stadijās, ļaunais ir kalpošana citiem dieviem, arī bezdievība. Duālistiskajā Irānas reliģijā divi lieli un spēkos līdzīgi dievi — labais un ļaunais dievs pārvērš pasauli un cilvēku dzīvi nepārtrauktā šo dievu kaujas laukā, kur beigās jāuzvar labajam dievam. Ideja par to, ka pastāv ne tikai labais, bet arī ļaunais dievs, dažādos variantos sastopama arī mūsdienās. Rietumos pat tiek dibinātas sātana sekta, atzīstot, ka ļaunais gars ir stiprāks un tāpēc jākalpo tam. Pretstatā cīņai starp labo un ļauno, dievu un velnu tiek arī aicināts noslēgt savienību, kādu noslēdza Fausts ar Mefistofeli.

Kristietība radīja dievu kā labā absolūtu iemiesojumu. Tiek apgalvots, ka bez dieva labais un ļaunais zaudē pamatojumu, kritēriju un rezultātā viss kļūst relatīvs. Arī labā atmaksa ar labu nav garantēta šajā zemes dzīvē. Viens no pirmajiem lielākajiem kristīgās ētikas pamatotājiem Augustīns (354—430) apgalvoja, ka ļaunajam nav patstāvīgas būtības. Viss, ko radījis dievs, ir labais. Ļauno rada cilvēku ļaunā griba, nepakļaušanās dievam. Augustīna cilvēkam ir nemirstīga dvēsele, brīva griba, spēja atšķirt labo

no ļaunā. Ļaunais ir labā nepietiekamība. Labais ir iespējams bez ļaunā, turklāt kā īsti labais. Bet... gan dieva radītā esamība, gan pats cilvēks nav pilnība pati par sevi, tāpēc paļauties tikai uz cilvēku un tā radošajiem spēkiem ir grēcīgi. Bez dieva palīdzības nav iespējams glābties. Arī protestantisms līdzīgi Augustīnam apgalvo, ka cilvēks pats nespēj negrēkot. Ļaunais, grēkā krišana ir miesas uzvara pār garu. Glābt var ticība, cerība, mīlestība uz dievu. Cilvēka grēcīguma idejas uzturēšana ļauj baznīcai parādīt sevi kā nepieciešamu starpnieku labā un ļaunā premetu cīņā, cilvēku glābšanā.¹ Misionāriem, kas darbojās ciltīs ar zemu attīstības līmeni, lielas grūtības sagādāja tieši grēka idejas, ļaunā apzināšanās ieaudzināšana.

Labā dievišķajā idejā faktiski atspoguļojas cilvēku nespēja īstenot augstos morālos centienus, pat tieksme iet pa mazākās pretestības ceļu, atbildību par savu likteni uzveļot citam. Un kāda tad ir labā jēga: pilnveidot īstenību, novēršot trūkumus tajā, vai paļauties uz dieva valstību, kur viss it kā jau ir pilnīgs?

Labā un ļaunā izcelsme tiek skaidrota arī ar materiālo dzīvi, sabiedriski politisko iekārtu, labiem un sliktiem likumiem, izglītību, audzināšanu. Tādējādi visdažādākajos variantos **labais un ļaunais** tiek raksturots kā **sociāla parādība**.

¹ Sīkāk par grēku izpirkšanu, par mēģinājumiem attaisnot dievu par ļauno pasaulē — par teodiceju, par vērtību pasauli reliģiskajā filozofijā sk.: Чухина Л. А. Человек и его ценностный мир в религиозной философии. Р., 1980.

Jau senajā Ķīnā tika novērots, ka ražīgā gadā cilvēki kļūst humānāki, labāki, bet neražīgā — ļaunāki, ka cēlsirdīgo un gudro cilvēku valdīšana rada kārtību, bet, kad dumjie un zemiskie valda pār cēlsirdīgiem un gudriem, tad ir neizbēgamas jukas.¹

Aristotelis un daudzi citi domātāji meklēja tādu pārvaldes formu, kas vislabāk atbilstu cilvēku tikumiskajai dabai. XVIII gadsimta franču apgaismotājs Š. Monteskjē par despotisku pārvaldi izteicās, ka tā, lai iegūtu no koka augļus, to nocērt. Pats valdnieks ir netikumu pilns, un padoto morāle balstās uz bailēm. Despotiskā valstī netiek cienīti ne tikumi, ne gods, tikai dāvanas un dzīves ērtības. «Valdnieks, tāpat kā likumi, var pārvērst cilvēkus dzīvniekos un dzīvniekus cilvēkos,»² saka Monteskjē. Par labāko iekārtu tikumu veidošanai Monteskjē atzīst republiku.

Arī Helvēcijs, akcentējot sabiedriskās vides, īpaši likumu lomu audzināšanā (labi likumi rada labus tikumus, slikti likumi tos sagandē), lielā mērā paļaujas uz labiem valdniekiem, uz cilvēku izglītošanu, ētisko mācīšanu un ir sašutis, ka XVIII gadsimta koledžās tikai kādu mēnesi veltī ētikas apgūšanai. Raksturojot sava laika tikumus, viņš atzīmē, ka cilvēki mēdz tikai jūsmot par dižu rīcību, nevis praktiski rīkoties, ka skaisti tikumi nezeļ greznības un bagātības augsnē, tos rada nabadzība, ka tikumi kļūst bezspē-

¹ Sk.: Древнекитайская философия. Собр. текстов в 2-х т. М., 1972, т. 1, с. 181.

² *Монтескье III*. Избранные произв. М., 1955, с. 335.

cīgi, kad laikmets tos padara smieklīgus. Lai ievērotu pieklājību, bieži jābūt viltīgam un gandrīz vienmēr glaimotājam. «Tikumiem,» saka Helvēcijs, «ir daudz sludinātāju, bet maz mocekļu.»¹

Labā un ļaunā sociālais skaidrojums nereti nonāca strupceļā, jo ar morāliem līdzekļiem nebija iespējams atrisināt dzīvē pastāvošās nevērtības un netaisnību, un tāpēc tika uzskatīts, ka labajam sabiedriskajā dzīvē nav stabila pamata un tas jāmeklē vai nu dievā, Visumā, vai arī cilvēka bioloģiskajā dabā. Jo amorālāka ir dzīves īstenība (ekonomika, politika, tiesības), jo augstākos, romantizētos toņos tiek runāts par labo. Amorālai praksei vajadzīga morāle, lai zem labā maskas ļaunais spētu ilgāk pastāvēt, lai vājinātos cīņa pret to, lai cilvēks par tikumiem atļūdzību gaidītu viņpasaulē un visu vainu par šīs pasaules grēkiem uzņemtū sevī. Lai kaut ko panāktu ar labu, bieži vien vajadzīga ilgstoša izskaidrošana, pārliecināšana, arī pašuzpurēšanās. Spēks, vara, ļaunais sola ātrus panākumus. Ko cilvēks nopelna ilgstošā, sūrā, godīgā darbā, to zaglis spēj gūt momentā. Ko tauta cēlusi un radījusi gadu simtos, to iekarotājs cer iegūt vienā uzbrukumā vai īslaicīgā karā. Un viņam vēl tiek piesolīta slava, tituli, iespēja sevi parādīt kā varoni, pat kā labo, kurš riskēdams gatavs ziedot sevi uz tēvzemes, valsts vai dieva altāra. Tādos konflikta gadījumos labā un ļaunā cīņa tiek padarīta maksimāli vienkārša —

¹ Гельвеций К. А. Соч. в 2-х т. М., 1974, т. 2, с. 580.

labie ir tie, kas cīnās mūsu pusē, ļaunie — kas ir pret mums. Likvidēt ļauno ir svētīgs darbs.

Jau IV—III gadsimtā p. m. ē. senajā Ķīnā tā saucamie «likumnieki» uzskatīja, ka tikumīgu cilvēku izvirzīšana amatā var būt pat netikumumu avots. Ar tikumiem var pārvaldīt tikai tikumīgus cilvēkus, bet ne viltīgus un negodīgus. Tiem vajadzīgi likumi un sodi. Panākumi ir atkarīgi no noslēpumu saglabāšanas. Katra padomdevēja uzdevums ir zināt, kā izpušķot to, ar ko valdnieks lepojas, un kā piesegt to, no kā viņš kaunas. Ja viņam ir personiskās kaislibas, tad tās vajag parādīt kā sabiedrisko pienākumu un tādējādi tās nostiprināt. Ja viņam ir zemiskas tieksmes, bet viņš pats nav spējīgs no tām atturēties, padomdevējam tās jāizskaistina.¹ Kad valdnieks izdarījis kādu muļķību, tiek ieteikts cildināt viņa prātu un daiļrunību u. tml.

Itāļu renesanses laika sabiedriski politiskais darbinieks un domātājs N. Makiavelli atzīst, ka reliģiozās tautas ir vieglāk pārvaldīt, taču baznīca nespēj nodrošināt veselīgu morāli. Arī Makiavelli, tāpat kā daudzi citi, uzskata, ka labie cilvēki jāmeklē nabadzīgo vidū. Viņš aicina nebaidīties grēka, ja tajā ir glābiņš. Brīvu un humānu sabiedrību nevar nodibināt bez varmācības, bet tā pieļaujama valsts, nevis personiskās interesēs. Makiavelli centās atbrīvot politiku no teoloģiskās un morālās liekulības, atklāti pasakot, ka ar labiem darbiem tā laika politika nevar pastāvēt, nevar gūt panākumus. Visi apbru-

¹ Sk.: Древнекитайская философия. М., 1973, т. 2, с. 214, 221, 234.

noti netikumi ir uzvarējuši un neapbruņoti tikumi gājuši bojā. Kā būt labam, ja apkārt viss ir nelietīgs? Ja ir labi ieroči, tad ir arī labi draugi. Vajadzības un intereses ir tās, kas virza cilvēkus, un parasti tās apstaidz reālās iespējas. Makiavelli dod praktiskus padomus valdniekam: labus darbus vajag darīt mazās porcijās, lai tie dziļāk iegultu atmiņā, ļaunus turpretī jācenšas koncentrēt, lai mazāk saniknotu. Visvairāk cilvēki atriebjas par maziem pārinodarījumiem, bet par smagiem atriebties nespēj.¹ Vēlāk makiavellisms iegūst politiskā amorālisma apzīmējumu, lai gan pats Makiavelli nebūt nesludināja amorālismu, bet atsedza tā laika politikas patieso seju.

XVII un XVIII gadsimta mijā angļu filozofs un ārsts B. Mandevils asi satīriski parāda, ka viņa laika sabiedrībā nav iespējams baudīt visas dzīves ērtības un vienlaikus būt tikumīgam. Mandevils saka: «Un tikums, iemācījies no politikas tūkstoš viltīgu triku, ar to palīdzību sadraudzējas ar netikumu.»²

Plašā socioloģisko paradoksu apcerējumā Makss Nordavs raksturo pirmsociālistiskās kultūras, it sevišķi parādot melu lielo izplatību. Melo gan valsts, gan tiesa, gan reliģija. Veidojas pat sava veida melu un nejēdzību kultūra. Vīrišķības, patiesības trūkums ir labvēlīga vide meliem un liekulībai. Un cilvēka tieksme pēc ideāla, vajadzība pēc tā kļūst par sava veida mierinājumu un pašapmānu. Kultūras pasaule tiek pielīdzināta gigantis-

¹ Sk.: *Макиавелли Н.* Соч. М.-Л., 1934, т. I, с. 49, 234, 235, 291, 251, 218, 219.

² *Мандевиль Б.* Басня о пчеллах. М., 1974, с. 56.

kai slimnīcai, īpašums — zādzībai. Cilvēku drāmu izraisa nepieciešamība vienlaikus dzīvot divas dzīves — iekšējo un ārējo, kur viena smejas par otru. Bet kur ir izeja? Atgriezties pie dabiskās pirmatnējās morāles.¹

Jānis Asars rakstā «Patiesība un meli rakstniecībā un dzīvē» ar sarkasmu saka: «... katrs savā aizgaldā ar savu etiķeti, katrs savā mundierī. Cik tad aiz šīm lomām, etiķetēm un mundieriem ir atlicis *cilvēka*? Kas tur ir vēl vairāk un ne *tikai* ierēdnis, zaldāts, tirgonis?»² J. Asars runā par cilvēkiem, kuri nav piemēroti sava laika un stāvokļa prasībām, par to, kā draugi kļūst par ienaidniekiem, un atklājas, cik viltības, liekulības bijis viņu saskarsmē, ka gļēvulību audzina no mazām dienām kā derīgāko ieroci dzīves cīņā un priekšnoteikumu ienesīgas vietas ieguvei.

Tradicionālā morāle apkaroja tos netikumus, kurus tā faktiski nebija spējīga novērst, jo to cēloņi atradās ekonomikas, politikas, tiesību un visā sociālo attiecību sfērā. Marksisma klasiķi parādīja, ka antagonistiskajā sabiedrībā izveidot augstiem humāniem ideāliem atbilstošu ekonomiku, politiku, tiesības ir ilūzija, ka nauda spēj pārvērst uzticību nodevībā, tikumu — netikumā. F. Engels rakstīja: «Zemiska mantkārība ir bijusi civilizācijas galvenais virzītājspēks no pašas pirmās dienas līdz šai dienai... Katrs labums, ko iegūst vieni, nenovēršami ir ļaunums ci-

¹ Sk.: Нордау М. Лож предсоциалистической культуры. (Социологические парадоксы). СПб., 1907, с. 4, 5, 86, 261, 413.

² Asars J. Kopotī rakstī. R., 1912, 4. sēj., 147., 148. lpp.

tiem... Bet tā tam nav jābūt. Kas ir labs valdošajai šķīrai, tam jābūt labam arī visai sabiedrībai...»¹ Un V. I. Ļeņins brīdina: «Cilvēki vienmēr bijuši un vienmēr būs muļķīgi pievilšanas un pašpievilšanas upuri politikā, kamēr viņi nebūs iemācījušies aiz visām tikumiskajām, reliģiskajām, politiskajām, sociālajām frāzēm, paziņojumiem, solījumiem sameklēt to vai citu šķiru *intereses*.»²

Sociālistiskā sabiedrība likvidē faktoros, kas nepārtraukti atjauno ļauno kā sociāli fatālu parādību un iedzen labā un ļaunā cīņu strupceļā, — privātpašumu, ekspluatāciju, tautu apspiešanu, netaisnus karus. Sabiedrības morāli politiskā un idejiskā vienība paver iespēju izskaust manipulēšanu ar labo un ļauno, lai noteiktas sociālās grupas to nevarētu izmantot kā līdzekli savtīgu mērķu sasniegšanai. Sociālismā sabiedrības un katra cilvēka aktivizēšanai tiek radīts pamats pārejai no ļaunā uz labā «virsvadību». Bet sociālisms vienlaikus arī izvirza augstākas prasības labajam personībā, prasa tam būt radošākam. Laikmeta dinamiskums, urbanizācija, migrācijas pastiprināšanās, ievērojamas pārmaiņas darba sfērā, ģimenes dzīvē, sadzīvē, brīvā laika palielināšanās, masu komunikācijas līdzekļu attīstība, jaunā cilvēka izglītošanas un audzināšanas uzdevumi nebūt nepadara labā misiju vieglu.

Pētot vēsturi, var pat likties, ka ļaunajam ir nenoliedzamas priekšrocības salīdzinājumā

¹ *Markss K., Engelss F.* Darbu izlase 3 sēj. R., 1981, 3. sēj., 364. lpp.

² *Ļeņins V. I.* Raksti. Tulk. no 4. izd., 19. sēj., 7. lpp.

ar labo. Apmānot, nepildot solīto, negaidīti uzbrūkot, krāpjot, melojot, zogot, maskējoties var it kā gūt labumus, ko nespēj dot labestība. Arī līdzekļu arsenāls tad šķiet neierobežots, rīcību nekavē morālie apsvērumi u. tml. Bet . . . kaitējot citiem, darot tiem pāri, negodīgi izmantojot draudzību, agri vai vēlu ļaunais kaitē arī sev, gan zaudējot labus un iegūstot sliktus draugus, gan viešot neuzticību apkārtējos cilvēkos, vairojot ienaidniekus. Turklāt dzīvē ir daudz tādu parādību, kuras ļaunais iznīcina, bet labais liek tām plaukt. Tā ir gan īsta draudzība, mīlestība, gan savstarpējā uzticība, cieņa.

«Ar sitieniem no zemes var iegūt tikai puķekļus, nevis ražu,»¹ saka R. Tagore. Patiesi, tikai karos vien ir iznīcinātas vismaz trīs ceturtdaļas cilvēces kultūras bagātības. Cilvēku darbības rezultātā ir sagandēts gaiss, ūdeņi. Un aizvien vairāk cilvēce pārliecinās, ka pret dabu jābūt humānam, lai tā savu kungu un pavēlnieku Cilvēku nenoturētu par pretdabisku parādību; pret vēsturi jāizturas ar cieņu, mācoties no tās labā pieredzi un ļaunā brīdinājumu.

LABĀ UN ĻAUNĀ ATTIECĪBU DIALEKTIKA

Lai dialektiski parādītu gan labo, gan ļauno, gan to attiecības, pētniekam jēdzienos jācenšas pēc iespējas pilnīgāk izteikt to, kas notiek dzīvē visā tās vēsturiskajā attīstībā. Īstenībā tas ir uzdevums visai ētikas vēsturei. Parasti gan ikdienā, gan teorētiskajos

¹ Tagore R. *Lirika*. R., 1977, 266. lpp.

aplūkojumos pretrunīgumu un sarežģītību mēdz saskatīt attiecībās starp labo un ļauno. Daudz mazāk ir pētīts labā un ļaunā iekšējais pretrunīgums un tā daudzveidīgās izpausmes.

Labais nav izsakāms tikai ar labā jēdzienu vien. Tas jāmeklē arī tikumu, humānisma un citos jēdzienos. Konfūcija mācībā tuvs labā jēdzienam ir cilvēkmīlestības, cilvēciskās sirds īpašības jēdziens, ko izsaka ar vārdu «žen». Šī cilvēkmīlestība prasa cienīt vecākus, ievērot rituālus, apgūt zināšanas, būt uzticīgam, prast piedot, būt drošsirdīgam, saprātīgam, prast pret citiem izturēties kā pašam pret sevi. Konfūcijs norāda, ka dižciltīgs cilvēks vispirms izvirza prasības sev, zems cilvēks — tikai citiem. «Skaistas runas kaitē morālei. Kad nav vēlēšanās nodarboties ar maziem [darbiem], tas kaitē lieliem nodomiem... Cilvēks var padarīt lielu to ceļu, pa kuru viņš iet, bet ceļš nevar cilvēku padarīt lielu.»¹

Antikajā pasaulē tiek izteikta atziņa, ka *vienos un tajos pašos apstākļos var rasties gan ļaunais, gan labais*. Bet labs cilvēks pat sliktos apstākļos spēj būt labs. Stoiķi savukārt nepieļauj nekādu attaisnojumu ļaunai darbībai. No paša cilvēka ir atkarīgs tikums vai netikums. Epiktets apgalvo, ka no visa var radīt kaut ko cildenu. Seneka atzīst, ka gudrais prot pat ļauno labi izmantot.

Raksturojot labā un apstākļu savstarpējo sakarību, nereti nākas konstatēt, ka labklājība, kurai būtu jākalpo kā labestības priekš-

¹ Древнекитайская философия, т. 1, с. 168.

noteikumam, kļūst par pašmērķi un morāli pārvērš par līdzekli. Pie tam negodīgā ceļā radītā labklājība jau ir verdzinājusi tikumu. Bet, ja cilvēks pat minimumu labklājības nevar nodrošināt tikumiski, tā jau ir sociālās iekārtas vaina. Ne velti folklorā, daiļliteratūrā, ētiskajās mācībās uzsvēta bagāto netikumība un nabago labestība.

Ļeņingradas blokāde parādīja, kādās neaptveramās grūtībās cilvēks tomēr vēl spēj būt labs. Sajā laikā visvairāk bija nepieciešama morālā izturība un varonība. Dažkārt pat veselais saprāts runāja pretī morālei. Bija situācijas, kad, loģiski spriežot, visi bērni nevarēja izdzīvot un vajadzētu pieņemt nežēlīgu lēmumu — ļaut dažiem iet bojā, lai dzīvi paliktu pārējie, taču mātes jūtas bija spēcīgākas par jebkuru loģiku. Kad cilvēks pazaudēja savu pārtikas kartīti — un tas nozīmēja neizbēgamu bojāeju —, citi dalījās ar viņu savā trūcīgajā maizes kumosā. Bet... bija arī tādi, kas uzskatīja, ka viņiem izdzīvot ir svarīgāk nekā citiem cilvēkiem.

Dzīves dramatisma pilnajā «Blokādes grāmatā» ir interesants atzinums: «... cēlsirdība netiecas pēc pamatojumiem. Pamatojumi vajadzīgi nelietībai, zemiskumam, pat vājums bieži tiek attaisnots ar nepieciešamību, nerunājot nemaz par savtīgumu, egoismu, vēl jo vairāk bezgodu, — visi tie ir pārlicinoši, daiļrunīgi, tiem ir daudz cēloņu, attaisnošanai tiek saukta palīgā gan psiholoģija, gan ekonomika, gan vēsture.»¹

¹ *Адамович А., Гранин Д.: Блокадная книга. — Новый мир, 1981, № 11, с. 132.*

Hēgelis mācīja, ka ļaunā griba meklē spraugas, kā izvairīties no saviem pienākumiem. Daža cilvēka gandrīz vai pamatnodarbība ir nevis labu darīt, bet meklēt nepārtrauktus attaisnojumus savam slinkumam, glēvulībai, izlaidībai, meliem. Visa pasaule it kā tiek aicināta būt žēlīgai pret netikumu.

Strīds par to, kas ir labs un kas ir ļauns, klasiskajā vācu filozofijā sasniedza kulmināciju, tā centās apkopot visdažādākos uzskatus par šo mūžīgo jautājumu. Visā vēstures gaitā ir meklēts tāds labais, lai nevienam vai vismaz saprātīgām būtnēm netiktu nodarīts pāri, lai tas būtu labais visiem. Kants nonāk pie secinājuma, ka šāds labais var būt tikai gribas akts, galamērķis, pēdējais motīvs, kas nekalpo par līdzekli kaut kam citam, pat lai-
mei. Labais ir jābūtība, prasība cilvēkam būt labākam neatkarīgi no tā, vai par to slavēs, smies, nīdīs. Šo bezierunu prasību cilvēkam ar labu gribu jātiecas īstenot. Ja nav kategoriskas pavēles, prasības sev, vienmēr radīsies apstākļi, kas ļauj izvairīties no cilvēciskā pienākuma, ļauj sevi attaisnot. Labais nav līdzeklis, kas kaut kam kalpo, kas palīdz sasniegt kādus citus mērķus, tas pats ir augstākais un pēdējais mērķis.

Kantā izbrīnu un meklējumu garu raisa zvaigžņotā debess, kas plešas pāri cilvēkam un ir ārpus cilvēka, un tikumiskais likums, kam jābūt pašā cilvēkā, turpretī Hēgelis mīl atsaukties uz Platona teicienu: «Es gribētu par debesi būt, lai tūkstoš acīm skatītos...»¹

¹ Гегель Г. В. Ф. Эстетика. — Соч. в 4-х т. М., 1968, т. 1, с. 163.

Bet kas notiktu, ja mēs nevis caur sevi lūkotos bezgalīgajā Visumā, tiecoties pēc pilnības, bet gan ar tūkstoš acīm raudzītos no zvaigžņu tālēm uz Zemi? Vai mēs spētu saskatīt Kanta sludināto labo gribu vai arī ieraudzītu tikai praktiski paveikto? Arī Hēgelim ideāls ir īstenības radīts, bet viņš uzsver, ka tieši labā griba, nodomi bez to īstenojuma dzīvē ļauj rast ieganstu ļaunā attaisnošanai.

Hēgelis aizstāv uzskatu, ka iekšējā pasaule atklājas uzvedībā, darbībā, proti, ka «cilvēks nav nekas cits kā savas rīcības virkne»¹, nevis kādas izolētas, nejaušas iezīmes, kaisles, slēptu motīvu izpausme. Viņš aicina tiekties pēc kaut kā liela, bet arī prast šo lielo veikt; pretējā gadījumā tā irniecīga gribēšana. «Tikai gribēšanas lauri būtībā ir sausas lapas, kas nekad nav zaļojušas.»² Hēgelis atzīst, ka meklēt patvērumu no īstenības savā iekšējā garīgajā dzīvē pieļaujams tikai tad, ja laikmets ir tukšs un aprobežots.

Taču arī Kants nebūt neapmierinās tikai ar labo gribu vien. Viņš pārsteigts vēro cilvēkos neizmantotās iespējas un apgalvo: «*Darīt labu* ir pienākums.» Viņš izsaka arī interesantu psiholoģisku atzinumu, kam ir liela nozīme tikumiskajā audzināšanā: «Kas bieži dara labu un kam izdodas īstenot savu labdarbīgo mērķi, tas galu galā... īsti mīl to, kam darijis labu.»³ Vajag nevis aicināt mīlēt

¹ Гегель Г. В. Ф. Эстетика. М., 1973, т. 4, с. 394.

² Гегель Г. В. Ф. Философия права. — Соч. М.-Л., 1934, т. 7, с. 144.

³ Кант И. Соч., т. 4, ч. 2, с. 337.

savu tuvāko, bet gan darīt labu — tieši tā radīsies mīlestība pret cilvēku.

Vai arī mēs vēl pārāk abstrakti nerunājam par cilvēkmīlestību, līdzjūtību, labdarību, bet maz darām, lai sevi no jauko nodomu snaudas uzmodinātu? Pat mātes un tēva jūtas īsti attīstās tiešās rūpēs par bērniem. Dzīves prakse ir lielākā labestības veidotāja. Arī darba mīlestība rodas strādājot, un labs cilvēks vispirms ir arī čakls.

Jau Aristotelis ir sacījis: «...tikumiem vairāk ir raksturīgs darīt labo nekā to izbau-
dīt un vairāk raksturīgs īstenot skaistus dar-
bus nekā atturēties no sliktiem.»¹ Šī senā at-
ziņa nav zaudējusi aktualitāti arī šodien. Bez
cīņas pret ļauno nevar īsti apstiprināties la-
bais. Bet šī cīņa ir bezcerīga, ja blakus nav
galvenais — labi darbi. Ir cilvēki, arī audzi-
nātāji, kuri nepārtraukti apkaro trūkumus,
bet šī cīņa atgādina lāpīšanu, kad ielāpu iz-
griež no tādas vietas, kur rodas jauns cau-
rums. Ja izskausto ļaunumu neizstāj labes-
tība, tad gandrīz droši var teikt, ka šo vietu
ieņems jauns ļaunums.

XVII un XVIII gadsimta mijā filozofs un
publicists Pjērs Beils atzīmēja, ka pagāni
daudzinajuši tos, kas par labiem darbiem nav
gaidījuši samaksu un cildinājumu, un nici-
nājuši tos, kuri apgūst tikumus tāpēc, lai
kļūtu slaveni, iemantotu tuvinieku atzinību.²
Vai arī mūsu dzīvē reizēm labais nav uzspē-
lēts, parādīskis? Elementāra pieklājība jau
šķiet nez kāds nopelns.

¹ Аристотель. Соч. в 4-х т. М., 1984, т. 4, с. 122.

² Бейль П. Исторический и критический словарь
в 2-х т. М., 1968, т. 1, с. 85.

Ikdienā labā jēdzienu mēdz pielīdzināt jēdzienam «ērts». Par labu tiek saukts tāds bērns, kas daudz guļ, dūšīgi ēd, maz drauskojas, ir paklausīgs, iztapīgs, maz traucējošs, tātad ērts. Par labiem vecākiem dažkārt tiek uzlūkoti tādi (visbiežāk paši sevi par tādiem uzskata), kas cenšas bērniem nodrošināt pēc iespējas ērtāku, materiāli komfortablāku dzīvi. Ja bērns ir labi ģērbts, pabarots, ja ir daudz spēļlietu, labs dzīvoklis, tad jau it kā viss būtu. Bet kā ir ar rakstura veidošanu, vai tiek ieaudzināta cieņa pret citiem cilvēkiem, līdzjūtība citu bēdās un nelaimēs, prāta, jūtu, gribas un atmiņas kultūra, labestības prieks? Ja cilvēks tiek veidots tikai par dzīves labumu baudītāju un patērētāju, tad tā jau ir ļauna cilvēka audzināšana. Tad diemžēl netikums tiek pielīdzināts tikumam, veidojas morālais ačgārnums. Uz labiem pamatiem daudz kas pasaulē maitājas. Tas, kam vajadzētu kalpot par līdzekli labā attīstībai, piemēram, materiālās vērtības, tiek padarīts par pašmērķi.

Dažādi var būt cilvēka centieni sasniegt labo. Viņš var tiekties pēc tā, lai sirds nekad nebūtu aptraipīta, un tāpēc izvairīties saskarties ar dzīves dubļiem. Tādas sentimentālas dvēseles Hēgelis raksturo kā humāni vārgas savās bezspēcīgajās skumjās pēc labā. Tieši praktiskā darbība ir tā, kas cilvēkam liek risināt pretrunīgos dzīves jautājumus saskarsmē ar dažādiem cilvēkiem. Un tieši šī tikumu prakse padara pašu labo par pretrunīgu parādību.

Dažādās ētikas mācībās labais tādējādi tiek interpretēts dažādi: kā tikumiski pozitī-

vais, tikumiskais ideāls, gribas ideālā norma, morālā pilnība, augstākā morālā vērtība, cilvēka un cilvēces atbilstība savai misijai, esamības atbilstība — jābūtībai, sevis kā atsevišķā apstiprinājums, reizē pilnīgojot sevišķo un vispārīgo (tāds cilvēks ar savu dzīvi bagātina gan ģimeni, darba kolektīvu, gan tautu un cilvēci).

Viena no labā pamatprasībām — veidot attiecības starp cilvēkiem tā, lai katrs cilvēks spētu būt pašvērtība, brīva, radoša būtne, kas ar savu dzīvi veicina sabiedrības progresīvu, humānu attīstību. Labo varētu salīdzināt ar pēdējo saikni, kas cilvēku saista ar dzīvi, kad visi pārējie valgi trūkst. «Darīt labu cilvēkiem mūsu iespēju robežās,» saka Kants, «ir pienākums neatkarīgi no tā, vai mēs tos mīlam vai ne...»¹

Tomēr tikumu, morāles progresu veido ne tikai labais vien, bet gan sarežģītās labā un ļaunā attiecības, kā arī to saistība ar visu dzīvi.

Sevišķi sarežģīta ir **ļaunā noteiksme**, tā loma vēsturē un personības dzīvē vēl līdz šim nav pietiekami daudzveidīgi un dziļi atsegta. Nereti mēs vai nu izvairāmies to darīt, vai arī labā vārdā pārāk jauku iztēlojam pagātni. Bet tikumiskajā audzināšanā ļoti svarīgi ir parādīt, caur kādām mokām, ar kādu ļaunā pretvaru cīnoties, spēja saglabāties un attīstīties labais. Hēgelis atzīst, ka tikums «neeksistē bez cīņas; drīzāk tā ir augstākā, pilnīgākā cīņa»².

¹ Кант И. Соч., т. 4, ч. 2, с. 337.

² Гегель Г. В. Ф. Наука логики в 3-х т. М., 1971, т. 2, с. 62.

«Hēgelim ļaunais ir forma, kurā izpaužas vēsturiskās attīstības virzītājspēks. Tam ir divējāda jēga,» saka Engelss. «No vienas puses, ikviens jauns solis uz priekšu noteikti ir kaut kāda svētuma aizskaršana, sacelšanās pret veco, savu laiku nodzīvojušo, bet ieraduma svētīto kārtību. No otras puses, kopš radies sabiedrības šķiru pretstats, tieši cilvēku ļaunās kaislības — mantkārība un varas kāre — kļuvušas par vēsturiskās attīstības svirām, kā to uz katra soļa pierāda, piemēram, feodālisma un buržuāzijas vēsture.»¹

Engelss asi kritizēja tos, kas «ar vispārīgu frāžu straumi» uzbrūk verdzībai, «izgāzot savu augsti morālo sašutumu par tik apkauņojām parādībām... Nevar taču noliegt faktu, ka cilvēkam, kas sākumā bija zvērs, vajadzēja barbarisku, gandrīz zvērisku līdzekļu, lai attīstītos, lai izrautos no barbarisma stāvokļa.»²

Svarīgs audzināšanas uzdevums ir sagatavot personību saskarsmei ar ļauno, lai cīņā ar ļauno tā spētu pilnveidoties. Nepazīstot ļauno, it sevišķi tā stiprās puses, cīņa pret to var atgādināt redzīgā cīņu pret aklo tumšā pagrabā. Pasakās ļaunais nereti spēj visdažādākā veidā pārvērsties, tā ka arvien negaidīts pretinieks nostājas labā priekšā. Reizēm tas prot izlikties pat par labo. Ja ļaunajam stāv pretī banāla labestība vai, kā teikts senā itāļu parunā, «tik labs, ka nekam nav derīgs», tad tāds labais var izraisīt ļaunajā pat

¹ *Markss K., Engelss F. Darbu izlase, 3. sēj., 389. lpp.*

² *Engelss F. Anti-Dīrings. R., 1978, 181. lpp.*

uzjautrināšanos. Cik nav izsmieti un apņirgti tā saucamie paipuisīši un paimeitiņas!

Ļaunā izziņā mēs jūtamies kā dziļās pārdomās iegrimušais Rodēna «Domātājs» virs Elles vārtiem, ko tēlnieks veidoja trīsdesmit septiņus gadus. Vai katrs no mums vispirms padomā par savu elli, ko viņš rada sevī un ap sevi?

Morālais ļaunais ir tikai tas, kas atkarīgs no cilvēka un sabiedrības gribas, kas izriet no cilvēku darbības sekām, nevis dabas katastrofas un nelaiemes.

Labais vieno, apgaro atsevišķā cilvēka attiecības ar dažādām sociālajām grupām un sabiedrību kopumā, turpretī ļaunais pretstata atsevišķo vispārīgajam, objektīvajam. Ļaunais Hēgelim ir galīguma, subjektivitātes apstiprinājums, par spīti bezgalīgajam, vispārīgajam un objektīvajam. «Ļaunais nav nekas cits,» saka Hēgelis, «kā tikai neatbilstība starp *esamību* un *jābūtību*.»¹ Ļaunais izsaka pasaulīgo steigu un niecību. Savā «es» it kā noslēdzas visa pasaule. Ir tikai *esamība*, neīstenojas *jābūtība*. Bet attīstības process nevar būt pilnīgs bez zināmiem centieniem atsevišķajam sevi izcelt, pārbaudīt, arī pretstatot sevi pasaulei, noteiktām normām, tradīcijām, paradumiem, pieņemtiem svētumiem. Personības attīstība ir saistīta ar pielāgošanās un pretstatīšanas dialektisko mijiedarbību. Lietas būtību izšķir tas, kam mēs pielāgojamies un kam sevi pretstatām. Turklāt šis process ir nepārtraukta jaunrade, kur vis-

¹ Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук в 3-х т. М., 1977, т. 3, с. 316.

pārīgais (kaut vai sabiedrība kopumā) neizteic absolūto patiesību un nav arī indivīda un labā pilnīgi drošs sargs. Jābūtība mainās īstenošanas procesā. Tas nosaka arī labā premteta nepieciešamību, kas neļauj labajam un tā argumentiem būt absolūti pārliecinātiem par savu patiesību.

Klasiskās vācu filozofijas pārstāvis Šelings velna būtību raksturo kā jebkādu ierobežojumu neievērošanu. Bet šāda visneierobežotākā būtne var attīstīties tikai uz citu ierobežojumu rēķina. Līdzīgi savu misiju pamato ļaunā gara pārstāvis Viņš Tomāsa Manna dziļi filozofiskajā darbā «Doktors Fausts»: «Mēs neradām neko jaunu — to lai dara citi. Mēs tikai atraisām un atsvabinām. Mēs triecām ratā nevarību un biklumu, šķīstas sirds bažas un šaubas. Mēs uzipurinām, ar šādiem tādiem kairinātājiem likvidējam gurdumu — mazo un lielo, personisko un laikmetīgo... Viss, ko velns vēlas un veicina, tas jau taisni ir triumfāla pacelšanās pāri kritikai spožā bezrūpībā!»¹

Labais saista cilvēku pie bērna, pie vecākiem, dzimtenes, kultūras, darba, cilvēces. Šis saistījums nemēdz būt viegls. Un pēkšņi nāk kārdinājums, kas sola atbrīvot no visām važām, no pateicības kādam, no kalpošanas. Pasaule šķiet izaigojamies kā fatamorgāna nogurušam un izmisušam tuksneša klejotājam, piesolot visu, ko sirds vēlas. Tas ir ceļojums augšup balonā, nezinot, kurā mirklī tas plīsīs. Jau senajā Ķīnā Lao Czi brīdināja no briesmīgā grēka — ļaušanās iekārei.

¹ *Manns T.* Doktors Fausts. R., 1966, 272., 273. lpp.

Sellings ļauno raksturo kā sava veida gara slimību, kad daļa sāk dzīvot uz veselā rēķina. Turklāt ļaunais piemīt tikai pilnīgām būtnēm. Ļaunais nav dzīvniekā, tas ir savdabīgs personības būtības izkropļojums. Cits klasiskās vācu filozofijas pārstāvis Fihte par galveno morālo ļaunumu uzskata kūtrumu, slinkumu un glēvulību, kas cilvēku virza verdzībā un melīgumā, turpretī Sellings (arī Gēte un citi) parāda ļauno kā aktīvu labā pretstatu, kā spēku, pacēlumu. Sellings vērsas arī pret populāro apgalvojumu, ka ļaunais ir labā trūkums. Viņš atzīst, ka pastāv arī ļaunā entuziasms. Ļaunais ir pašgribas izpausme, stihija aklas, tumšas gribas veidā, tā ir sacelšanās pret universālo gribu, visu tumšo spēku un kaisles izraušana brīvībā. Šāda indivīda pilnīga brīvība nozīmētu pārējo pilnīgu nebrīvi. Taču beigās šādi pašlabuma un patvaļas tīkotāji nerasniedz neko. Jo aktīvāk tāds indivīds darbojas, jo arī pats kļūst nebrīvāks.

Sellings plaši apraksta sātanoģiju. Tai ir sena vēsture, bet mūsdienās Rietumu pasaulē tā no jauna uzplaukst kā melnā maģija, raganu un burvju kults, sātana baznīca, melnā mesa u. tml. Sātana dievišķotāji atzīst, ka labāk būt kungam ellē, ne vergam paradīzē. Sātana iemiesotas cilvēka dabas tumšās puses. Cilvēks sasniedz sātanu, dievišķojot savu «es», atdodoties zemes baudām, izmantojot tam visus līdzekļus, ieskaitot nekontrolējamās cilvēka psihi spēkus. Sātana pielūdzējiem ir ciniski reālistisks skats uz dzīvi un cilvēka dabu, viņus apvieno misticismisms, izlaidība pasaules katastrofas priekš-

nojausmā. 85 procenti no viņiem auguši ne-
labvēlīgās ģimenēs, liela daļa pārdzīvojuši
neveiksmes mīlestībā, dzimumdzīvē, sociālajā
darbībā, apkārtējo cilvēku nevērību. Viņi
dzīvē nesaskata nekādu jēgu, noraida vājos,
attīsta tajos atriebības alkas.¹ Arī sirreālisti
mākslā dažkārt mēdz būt «sātanisti».

Labā un ļaunā attiecības ir bagātas para-
doksiem. Jau Hēgelis atzīmēja, ka labais var
būt īsti labs tikai tad, ja nepieciešamības ga-
dījumā tas spēj būt arī ļauns. Citiem vārdiem
sakot, tas labais, kas vienmēr un visur pret
visiem ir labs, nav īsti labs. Pat paruna
māca: «Nav labā bez ļaunā.» Bertolts Brehts
izsaka pārsteidzošu domu: «... viegli būt la-
bam, un grūti būt ļaunam.»²

Cik patīkami ir, ja bērni savus vecākus,
skolēni savus skolotājus, padotie savus
priekšniekus dēvē par labiem! Bet vai par
labiem nereti nesauc tos, kuri visu piedod,
piemiedz acis uz daudziem trūkumiem? Un
tikai pēc gadiem par vienu otru kādreiz lā-
dētu audzinātāju saka: «Bargs, prasīgs, taču
taisnīgs un labs.»

Dzīvē ir situācijas, kad mazs ļaunums no-
vērš lielu ļaunumu. Mēdz būt arī labestība,
kas uztur ļauno. Viena galēju egoismu jau
arī auklē otra altruisms. Vai tā nav ģeniāla
tautas dialektiska nojausma, ka ellei velnus
piegādā paradīze, ka visi velni ir kritušie
eņģeļi, tā sakot, debesu produkcija? Ne viens
vien labestības lolotais eņģelītis un «ģēnijs»,
gozēdamies saulē, gaida, kad pieauļos spār-

¹ Sk.: Григулевич И. Р. Пророки «новой истины». М., 1983, с. 177—183.

² Копелев Л. Брехт. М., 1966, с. 276.

notais Pegazs un cels triumfālā augstumā. Bet, ja laikus viņam būtu atņemta «paradīze» un dota velnišķīgi grūtā dzīves pilnības skola, tad iedvesma nebūtu tik ļoti jāgaida. Pat tāds humānists kā Alberts Sveicers saka: «Dažu labu reizi jautāju sev, ciktāl drikst iet ar šo labo audzinātību, nenodarot pāri patiesībai.»¹

Bargumu pret sevi un sev līdzīgiem sludina Niče. Sellings saka: «...tas, kuram nav nedz spēka, nedz materiāla ļaunajam, ir bezspēcīgs arī labajam.»² Un vēl: cilvēks, cenšoties izbēgt no nelīdzienā, stūrainā, krīt bezsaturīgumā, virspusīgumā, verdziskā pakļautībā patīkamajam. Maiga, nogludināta, nopalojota, neprasiģa, neurdoša vide var diezgan ātri izveidot asu izjūtu alkstošu egoistu, kurš gatavs mirkļa sajūsmai ziedot to, kas radīts gadu simtos.

Vienkāršoti labā un ļaunā savstarpējo cīņu cilvēks mēdz raksturot, iedomājoties ļauno ārpus sevis. Bet visbiežāk labā un ļaunā «frontes līnija» ir pašā personībā, kad konfliktā nonāk pienākums un cilvēka tieksmes, prāts un jūtas, mirkļa izdevīgums un cilvēcīgums. Labais mudina ievērot cilvēces, tautas, valsts, visdažādāko kolektīvu intereses, ļaunais liek kā Narcisam lūkoties tikai savā attēlā un visu cilvēci pielāgot savām vajadzībām un interesēm, neapstājoties nekādu šķēršļu priekšā (aktīvais ļaunais) vai arī ļaujoties dzīves pašplūsmai un instinktu varai (pasīvais ļaunais).

¹ Sveicers A. Vēstules no Lambarenes, 359. lpp.

² Антология мировой философии. М., 1971, т. 3, с. 281.

Būt paškritiskam, neiecietīgam pret saviem trūkumiem, nepilnībām, laiskumu, pret visu ļauno sevī un attiecībās ar apkārtējo pasauli — tas ir labā nepieciešams nosacījums, saistīts ar labā dzīvīgumu un attīstību. Hēgelis saka: «...labais ir spēja sevī būt ļaunam... Labais paredz *negatīvu attieksmi pašam pret sevi kā pret savu citu.*»¹

Apjēgt nepilnību, ļauno sevī svarīgi ne tikai personībai, bet arī sabiedrībai, morāles sistēmai, lai tā vienmēr saglabātu tieksmi kļūt labākai. A. Lunačarskis saka: «Novērtēt dzīvi kā pilnīgi pozitīvu var tikai šķira, kas atrodas apmierinātībā un sastingumā.»² Komunistiskās morāles būtiska iezīme ir tās revolucionārais raksturs. Tas nozīmē, ka pašreizējais sasniegtais labais nav pilnība, ir nepietiekams. Labais ir dzīves garīgs iegaismotājs, kas aizvien spilgtāk parāda arī ēnas, dvēseles tumsu. Un labestība ne tikai atrisina pretrunas, bet, lai cik tas dīvaini arī būtu, rada jaunas. Augstākas prasības liek saskatīt vairāk trūkumu, aktīvāk rīkoties, lai tos izskaustu. Ar ko zemākā morāles attīstības pakāpē cilvēks spēj apmierināties, tas augstākā var radīt pat traģiskuma izjūtu. Dažs nodzer prātu, rada «karnevāla bērņus», nolaupa sievas laimi, ik dienu ražo pusbrāķi, bet uzskata sevi par normāli labu cilvēku. Šādā situācijā ļaunais jau kļūst par normu, ja salīdzinājumam blakus nav īsti labā.

¹ Гегель Г. В. Ф. Философия религии. М., 1977, т. 2, с. 25.

² Луначарский А. В. Этюды. Сб. статей. М.-Пб., 1922, с. 69.

Lai labais būtu bagāts (gan saturā, gan cīņas daudzveidībā pret trūkumiem un nepilnībām), tas saistās ar visdažādākajām morālajām īpašībām, mobilizē pat naidu, lepnumu, godkāri, lai nekļūtu melīgi sekls un svētulīgs. Gēte saka: «Es ļoti priecājos, kad jūtu, ka ir lietas, kuras es neieredzu, jo nav nekā nāvīgāka prātam kā atzīt, ka viss ir labi, — tas līdzinās jebkuru patiesu jūtu iznīcināšanai.»¹ Labais, kas nav spējīgs uz risku, meklējumu maldiem, uz pastāvošo morālo normu kritisku novērtējumu, nonāk paradoksālā situācijā. Šāds labais visvairāk nespēj iztikt bez ļaunā palīdzības, tāpat kā dievs nevarētu palikt neaptraipītām rokām, ja velns neuzņemtos visus netīros darbus.

Kants izsaka dziļu domu: «Tikums vienmēr atrodas *augšupejošas kustības* stāvoklī, un tomēr vienmēr tas sāk *no gala* ... tikums ar savām reiz par visām reizēm pieņemtajām maksimām nekad nevar palikt mierā un bezdarbībā; ja tas nevirzās augšup, tad neizbēgami dziest, tāpēc ka tikumiskās maksimas atšķirībā no tehniskajām nevar būt dibinātas uz paradumiem ...»² Bet kālab pūlēties, ja materiāli nodrošinātā vidē tāpat var labi dzīvot? Kāpēc vienmēr sākt no gala, ja ir tik bagātīga cilvēces pieredze? Taču šo pieredzi neviens nepārmanto gatavā veidā. Un materiālā labklājība mūsdienās kļūst par lielu kārdinātāju, cilvēka tikumības pārbaudītāju. Jo mazāk cilvēks apguvis pasaules gara kul-

¹ Cit. no: Кессель Л. М. Гете и «Западно-восточный диван». М., 1973, с. 20.

² Кант И. Соч., т. 4, ч. 2, с. 345.

tūru, cilvēces pieredzi, jo vairāk viņa augšup-
celšanās atgādina Minhauzena pūles sevi iz-
celt no purva aiz matiem.

Līdzšinējā pasaules vēsturē cilvēkam pārāk daudz nācies sastapties ar ļauno ārpus sevis. Tāpēc, lai cilvēks morāli spētu izturēt, vajadzēja sēt viņā pārlicību par labo sevi. To bagātīgi pauž folklorā. Taču gandrīz katra paaudze bija jāsaģatavo arī nežēlīgam karam. Antagonistiskajā šķiru sabiedrībā ļaunais bija sabiedrības virzītājspēks, tāpēc ka ar labu nevarēja panākt ne īsti progresīvu tās attīstību, ne kardinālus pārkārtojumus. Pārāk spēcīgs ļaunais (kaut vai valdošās šķiras netaisnīgums pret apspiesto, ekspluatēto šķiru) lika labajam aizsargāties vai arī palūties uz laimīgu gadījumu. Labestība tika iemiesota bārenītē, tēva trešajā dēlā, muļķītī, donkihotā. Sociālisms nāk ar jaunu morāli, kuru varētu nosaukt par labā emancipāciju no ļaunā virsvaldības. Lai vieglāk būtu šo parādību saprast, salīdzināsim to ar šķietami vienkāršāku, uzskatāmāku un vairāk apjēgtu procesu mūsu laikmetā — ar sieviešu emancipāciju. Līdztekus būtiskiem progresīviem faktoriem te vērojamas arī vairākas nevēlamas un negaidītas izpausmes (sievietes apgūst vīriešu netikumus, vīrieši zaudē bruņnieciskumu, atbildības izjūtu, pieaug šķirto laulību skaits).

Arī labā emancipācija, labā sociālā prestiža celšana nebūt neizslēdz netikamas izpausmes: labā modrības samazināšanās, fatāla pašaušanās uz labā uzvaru, ļaunā spēku nepietiekama novērtēšana, ļaunā daudzveidīgā maskēšanās ar labo u. tml.

Labais vēl nav īsti iemācījies būt noteicējs. Dažkārt tā «cilvēciskums» izpaužas aklā altruismā bez stingrības, barguma. Vecāki, paši gribēdami būt «labi», mazus bērnus baida ar miličiem. Un tikumiskās neprasmes un bezspēcības sekas jālabo tiesai un cietumiem. Pētot ļauno sabiedrībā, mums jāatšķir tas ļaunais, kas audzis labestības paspārnē, no tā, ko determinē pats ļaunais (neapkarota noziedzība rada jaunus noziegumus, žūpas velk līdzī purvā jaunus upurus, nepārtrauktas ķildas saārda ģimeni).

Mihaila Bulgakova romānā «Meistars un Margarita» ir sava veida spēle ar cilvēkiem. Kas, piemēram, notiktu ar visnotaļ it kā godīgiem cilvēkiem, ja pēkšņi viņi nonāktu spēcīga kārdinājuma varā? Kas notiktu, ja cilvēku dzīvē nekas vairs nebūtu noslēpjams, ja visiem kļūtu zināmi patiesie motīvi, nolūki? Un šķiet, ka labestība bez ļaunā rosības pati iestrēgst ļaunumā. Zīmīgi, ka par moto savam darbam Bulgakovs licis Mefistofeļa vārdus no Gētes «Fausta»: «Es spēka daļa, kas mūžam ļaunu grib un mūžam dara labu.» Arī Tas Kungs Gētes «Faustā» sludina, ka nepieciešamā ļaunā uzdevums ir neļaut labajam atpūsties:

Jo cilvēks darbībā var drīzi gurt,
Tam miers ir mīļāks nekā sūri sviedri;
Tādēļ es velnu dodu tam par biedri,
Kas to var dzīt un dzelt, un liesmas kurt.¹

Viens no ļaunā raksturīgākajiem paradoksiem ir saistīts ar subjektīvā, atsevišķā, ga-

¹ *Gēte J. V. Fausts.* — Gr.: *Rainis J. Kopoti raksti* 30 sēj. R., 1982, 16. sēj., 18. lpp.

līgā pretenzijām uz objektīvo, vispārīgo, mūžīgo. Tieši ļaunajam visbiežāk nākas atgādināt, ka cilvēka dzīve nav mūžīga, ka cilvēks nav visvarens («memento mori» — atceries nāvi). Jo spēcīgāk ir izteikts egoisms, jo vairāk šis ego sevi it kā nostāda pasaules centrā. Nevis viņš tad pārstāv un cenšas pilnīgāk iemiesot sevi pasauli, bet pasaulei, pat mūžībai pilnīgāk jāpārstāv viņš. Tirāns pretendē uz dieva lomu. «Neticēt labajam ir tikumiska nāve, ticēt sev pašam kā labā avotam — ir bezprāts,»¹ atzīst krievu filozofs, dzejnieks un publicists V. Solovjovs.

Tāpat kā jābūtība nevar izbēgt no saskarsmes ar dzīves īstenību, tā vispārīgais nevar būt atrauts no atsevišķā; tāpat kā mūžība saistīta ar bezgala daudziem galīgiem procesiem, tā arī labais un ļaunais atrodas nepārtrauktā visdažādākā veida mijiedarbībā un cīņā. Rakstnieks Jurijs Bondarevs saka: «Bet dažkārt ļaunais un labais kā Siāmas dvīņi sadzīvo it kā vienotā būtībā, mokoties pretrunās, bet nespējot atrauties viens no otra.»²

NO ABSOLŪTĀ ĻAUNĀ LIDZ ABSOLŪTAJAM LABAJAM

Daudzveidīgas ir labā un ļaunā izpausmes pēc to ietekmes spēka, ilguma, labestības vai nodarītā posta sekām dažādā laikā un telpā. Labā un ļaunā kombinējumiem ir neierobežots

¹ Соловьев В. С. Собр. соч. СПб., [1901], т. 3, с. 284.

² Бондарев Ю. Человек несет в себе мир. М., 1980, с. 8.

skaits variantu. Katra personības īpašība, ārējās situācijas savdabība iezīmē savu nokrāsu šajā kombinējumā, nerunājot nemaz par laiku, uzvedības modi, tipisko vērtību sistēmu, noteiktas vides, kolektīva, ģimenes morālpsiholoģisko klimatu, tautas tradīcijām.

Labā un ļaunā mijattiecībām var būt negaidīti pagriezieni, kuriozi, tāpēc jāargās no iepriekš pieņemtiem vērtējumiem, standarta spriedumiem. Rupjāko ļaunā formu vietā var stāties daudz izsmalcinātākas, niansētākas, nomaskētākas un indīgākas.

Barbarismam raksturīga cilvēka nogalināšana ar savām rokām, paša acīm vērojot mirstošā moka, bet civilizētā sabiedrībā aizvien parastāka kļūst nogalināšana no attāluma ar šāviņiem, bumbām, dažādu aparatūru, pat automātiem bez kādām naida emocijām, pat stāstot viens otram anekdotes, pat īsti nezinot savas darbības nodarīto postu, nezinot īsto vainīgo un tāpēc arī neizjūtot sirdsapziņas pārmetumus.

Viena un tā paša cilvēka raksturojumi var ievērojami atšķirties. Labs sava tiešā darba veicējs vēl nebūt nenožīmē labu ģimenes tēvu. Laba attieksme pret pazīstamiem ne vienmēr nosaka arī labu attieksmi pret svešiem. Cilvēks var dažādi izturēties pret priekšniekiem un padotajiem, pret tiem, kuri liela, un tiem, kuri atklāti kritizē. Cilvēkam var būt daudz trūkumu, morālas nepilnības, kā lordam Baironam, taču viņš var dot lielu ieguldījumu cilvēces bagātināšanā. Šķietami niecīgas rakstura vājības var kļūt bīstamas valdnieka personībā. V. I. Ļeņins runā par dažiem sīkumiem, kas var gūt izšķirošu

nozīmi.¹ Valdnieka personībā tiek pārstāvēta vesela valsts, un nevienam citam nav tik lielas iespējas celt vai graut pat veselas nācijas prestižu kā viņam.

Labā un ļaunā izpausmju veidu noteikšana cieši saistīta arī ar morālo izvēli. No labā un ļaunā attiecību viedokļa varētu izdalīt trīs tipiskākās izvēles. Visparastākā ir izvēle starp *labo un ļauno*. Šādu izvēli var apgrūtināt tas, ka ar prātu cilvēks apzinās labo, bet jūtas tiecas pēc grēka skaistuma. Pret labu cilvēku reizēm var izjust tikai cieņu, savukārt ievērojami sliktāku var mīlēt. Tāpēc dzīvē nereti veidojas psiholoģiskais dramatisms izvēlē pat tad, kad ir skaidri redzama labā un ļaunā atšķirība.

Otra tipiska izvēle ir starp *labo un labo*, kad no viena labā jāatsakās, lai veiktu citu labu darbu. Dramatisms, konflikti, kas saistīti ar šo izvēli, vēl nav pietiekami pētīti, lai gan dažkārt tā ir daudz grūtāka par to, kad redzamāk iezīmējas kādas izvēles morālā priekšrocība. Sabiedriskā pienākuma izpilde var traucēt gan skolēnu mācībās, gan strādnieku viņa tiešajā darbā. Nav vienkārši arī noteikt sacensības uzvarētāju, ja ir daudz patsiesi labu darbu darītāju. Nereti cilvēkam vienlaikus paveras dažādas iespējas palīdzēt, pat tiek lūgts to darīt. Bet, darot labu vieniem, vai netiek atrauta palīdzība otriem? Darba un ģimenes interešu saskaņojums arī nav vienkāršs. Cik tuviniekiem var iznākt rūgti ciest, ir parādīts kaut vai Paula Putniņa lugā «Uzticības saldā nasta». Ne reizi

¹ Sk.: *Leņins V. I.* Pēdējās vēstules un raksti. R., 1979, 13. lpp.

vien vienpusēja labestība ir ārdijusi ģimenes dzīvi vai arī liegusi citam ģimenes laimi.

Trešā tipiskā izvēle ir tāda, kurā nav labā izvēles varianta. Cilvēkam tad ir jāizvēlas starp *ļauņa un ļauna*. Bet kā noteikt mazāko ļaunumu? Vēsture ir lieciniece daudzām traģiskām izvēlēm, kad vai nu bijis jāklūst par nodevēju, lai saglabātu savu un savas ģimenes locekļu dzīvību, vai pretējā gadījumā jāzaudē vistuvākie un dārgākie cilvēki. Cilvēks var būt iedzīts morālā strupceļā jau ar to, ka ir izvēlēties piederēt pie sabiedrības reakcionārajiem spēkiem, noziedzības pasaules, iestrēdzis melu tīklos. Saka, vajag velnam atdot mazo pirkstiņu, un viņš paņems visu roku. Vieni meli mēdz izraisīt melu ķēdi. Cilvēks pats var sadedzināt labestības tiltus, piesplaut aku, no kuras vēlāk pašam būs jādzēr. Dažreiz nokavēta labā izvēle var nozīmēt nokļūšanu ļaunā varā. Atgādināsim, ka morālē it sevišķi nozīmīgs ir gribas faktors. Kā jau minējām, Dante savas Elles pirmajos lokos liek grēciniekus pret savu gribu.

Morāles strupceļi var izveidoties arī kā sociāla parādība, kad noteikta morāles sistēma pārdzīvo krīzi un vairs nespēj pozitīvi atrisināt morāles jautājumus, kad ekonomiskā, politiskā, tiesiskā un pat estētiskā sfēra un zinātne pārvērš morāli tikai par līdzekli savu mērķu sasniegšanai, kad ar morāli sāk maskēt reālo amorālismu, kad cilvēks aizvien biežāk nonāk cilvēcisko cieņu un godu aizskarošas izvēles priekšā.¹

¹ Sk.: Пазенок В. С. Апология аморализма: критический очерк буржуазного этического релятивизма. М., 1982.

Dante savā «Dievišķajā komēdijā» klasificē grēkus pēc pieaugoša ļaunā nodarījuma, taču mēs mēģināsim sagrupēt labā un ļaunā izpausmes veidus virzienā no absolūtā ļaunā uz absolūto labo. Nosacīti izdalīsim astoņus līmeņus:

- 1) augstākais ļaunais, kas apzināti vēlas darīt ļaunu; līdz pat absolūtajam ļaunajam;
- 2) ļaunais, kas savu būtību maskē ar ārēju pieklājību un liekulīgu labestību;
- 3) tāds, kas grib būt labs, bet kas rakstura vai citu faktoru ietekmē īstenībā ir ļauns;
- 4) viduvējība kā ļaunā lielā rezerve;
- 5) nepieciešamais ļaunais labā vārdā;
- 6) zemākās pakāpes labais, kas ir ārēji orientēts, ne brīvas gribas noteikts;
- 7) augstākais labais, kas ir iespējams reālajā dzīvē;
- 8) absolūtais labais kā pretstats absolūtajam ļaunajam, to galējību tuvums.

Piebildīsim, ka starp zemākās un augstākās pakāpes labo ir plašs starpslānis, kas raksturo, piemēram, cilvēkus, kuri grib būt labi un kaut kādā mērā tādi arī ir. Visbiežāk te ir gan zemākās, gan augstākās pakāpes labā iezīmes. Ne jau visur cilvēks ir vienādi labs, labā noturība atkarīga arī no grūtību pakāpes, no labā un ļaunā attiecību rakstura, no situācijas un pat laikmeta apstākļu īpatnībām.

Šis labā un ļaunā izpausmes veidu grupējums nebūt neizslēdz strīdu par to, kāds ļaunais ir nodarījis lielāku postu sabiedrībā. Ar ļaundariem šajā ziņā var sacensties arī labā fanātiķi kaut vai viduslaiku inkvizitoru personā.

1. Visa civilizācijas vēsture rāda pārsteidzošu cilvēku tieksmi tuvoties ne tikai labā, bet arī ļaunā kalngaliem, «ellei». Reālajā dzīvē, kamēr pastāv cilvēce, varam runāt par **augstāko ļauno** — *Amor fati* (netikumības virsotni), ne absolūto ļauno. Savā būtībā tas gan atsevišķa cilvēka, gan grupas darbībā ir globāli, totāli noziedzisks, antisociāls, viss caurstrāvots ar naidu pret cilvēkiem, darbu, kultūru, cilvēci. Izņēmums ir pats ļaundaris vai viņa tuvākie cilvēki, grupa (paši sevi viņi parasti nemēdz mocīt, spīdzināt, iznīcināt). Tas ir patoloģiskas seksualitātes savienojums ar nežēlību, varmācību, visatļautību, asu izjūtu un baudu meklējumi, nerēķinoties ne ar kādām sociālām normām. Apzināta orientācija uz absolūto ļauno ir tādas parādības kā cilvēknīšana, rasisms, fašisms, kuru ideju īstenojums praksē nozīmē pat veselu tautu un rasu iznīcināšanu. Arī gangsterisms, sadisms (nenormāla tieksme nežēlīgi rīkoties, mocīt, tīksmināties par citu ciešanām), mazo-hisms (seksuālas anomālijas veids) ir cieši saistīts ar netikumības augstākajām izpausmēm, it sevišķi, ja to īstenotāji ir psihiski spējīgi atbildēt par savu rīcību.

Ir dažādi mēģinājumi noteikt augstāko amorālismu. Kristīgajā morālē ir uzskaitīti septiņi nāves grēki: skopums, slinkums, iekāre, lepnība, skaudība, rijība, dusmas. Dot šādu ļaunā uzskaitījumu bez sociālā konteksta un rīcības reālajām sekām no zinātniskā viedokļa nav nopietni. Var būt svētas dusmas, lepnība, kas veicina dzižus darbus.

Garlībs Merķelis, raksturodams dzimtcilvēku dzīvi XVIII un XIX gadsimta mijā,

atzīmēja: «Latviešu galvenie ļaunumi ir tum-
sība, nabadzība, dzimtbūšana ar visām tās
bēdīgajām sekām.»¹ Roberts Ovens privātīpa-
šumu nosauca par kapitālistiskās sistēmas
galveno ļaunumu, par cēloni daudziem no-
ziegumiem, nelaimēm, cilvēka rakstura krop-
ļojumiem, naidīgumam sabiedrībā, kariem.²

Buržuāziskajā socioloģijā ir izveidojusies
pat vesela zinātne par varmācību, vardar-
bību — viontoloģija. Ir centieni noteikt var-
mācības, agresivitātes fenomenu, to lomu cil-
vēku un sabiedrības dzīvē. «Brīvajā pasaulē»
tiek konstatēta varmācības epidēmija. Nereti
to cenšas saistīt ar cilvēka ģenētisko iepro-
grammētību. Ne bez pamata varmācības kults
tiek atvasināts no patērētāja attieksmes pret
dzīvi. Izteiktas pat domas, ka pārlieku plašā
demokrātija un brīvība ir galvenais varmā-
cības inkubators un personības iekšējās sta-
bilitātes pazudinātājs. Citi varmācības cēlo-
ņus meklē nekomunikabilitātē, neadekvātā
īstenības uztverē u. tml.³

Atklāts amorālisms Rietumu pasaulē tiek
pausts jau pieminētajā sātana pielūdzēju kus-
tībā. Visiem līdzekļiem tiek modinātas visze-
mākās jūtas, šausmu pilni pārdzīvojumi, pat
ieskaitot rituālas slepkavības. Veidojas pat
«kinosātans».⁴

Daiļliteratūrā nereti tēloti ļaundari, kuros

¹ *Merķelis G.* Latvieši. R., 1978, 138. lpp.

² Sk.: Утопический социализм: Хрестоматия. М., 1982, с. 329—331.

³ Sk.: *Денисов В. В.* Проблема социального на-
силия в современной буржуазной философии. —
Вопросы философии, 1973, № 11, с. 151—157.

⁴ Sk.: *Hršanovskis V.* Trīs sātana veidoli. — Ho-
rizonts, 1977, № 8, 32.—34. lpp.

neiemirdzas labestības stars. S. Lāgerlēvas «Gestā Berlingā» tāds ir Sintāms, kura lielākais prieks ir sēt naidu. Viņš jūtas laimīgs vienīgi starp ļauniem cilvēkiem un nikniem zvēriem... priecājas, ja senu draudzību spēj pārvērst naidā un saindēt sirdi ar meliem. Viņš bija mācījies mīlēt vienīgi ļaunumu un nelietību. S. Lāgerlēva atzīst, ka bieži tās sirdis, kas pārdzīvojušas vislielāko saldkaisli, meklē baudu nežēlībā. Notrulinātās jūtīgas rod līksmi, mokot zvērus un cilvēkus.¹

Budisma mācībā viszemākais ir tāds elles līmenis, kad cilvēku pārņēmis alkatīgums un nogalināšanas tieksme. M. Bulgakova «Meistarā un Margaritā» par visbriesmīgāko netikumumu nosaukts glāvējums. Regīna Ezera veselumu darbu velta varmācības atsegšanai ikdienas dzīvē.² Lielāks ļaunums par nāvi ir tas, ka vecāku vainas dēļ piedzimst idiots un māte visu mūžu gaida sava bērna nāvi, bērna, kuram jācieš nevainīgam.

Amerikāņu rakstnieks Mičels Vilsons par vislielāko cietsirdību nosauc vienaldzību, un bezkaislīgu prātu viņš pielīdzina neauglībai.³ Arī Dantes, Makiavelli un daudzu citu uzskatos nicināmākais ir nevis ļaunais, bet gan vienaldzīgais, kas nav ne debesu, ne elles cienīgs.

Absolūtais ļaunais savā pilnīgākajā labā noliegumā pirmo reizi cilvēces vēsturē kļūst

¹ Sk.: Lāgerlēva S. Gestā Berlīngs. R., 1981, 27., 227., 201., 202. lpp.

² Ezera R. Patī ar savu vēju. 1. gr. Varmācība. R., 1982.

³ Sk.: Уилсон М. Живи с молнией. М., 1965, с. 207, 211.

par reālu draudu. Absolūtais ļaunais var pastāvēt tikai kā vispārēja civilizācijas pašiznīcība. Tas ir bezprāts, kas visam, pat dzīvībai, kultūrai, labajam un ļaunajam pārvelk pāri svītru, padarot cilvēces pūles, pieredzi, atmiņu, mākslu, zinātņi par N E K O! Tāpēc cīņa par MIERU pasaulē kļūst par labā sargu. Milzīgā visbīstamāko ieroču uzkrāšanās pārvērš labā un ļaunā cīņu par arēnu uz pulvermucas. Pirmais mūsu laikmeta morāles kategoriskais imperatīvs ir nepieļaut absolūto ļauno, novērst tā iespējamību. Absolūtais ļaunais ir absolūta bezjēdzība, nāve, bet labais šajā konfrontācijā ir dzīvība un miers.

2. Dzīvē visbiežāk sastopams nevis atklātais, bet gan **maskētais ļaunais**, kas savu ļauno būtību slēpj gan zem labā, gan skaistā, gan patiesības mīlētāja maskas. Viltus ļaunais dažkārt var būt pat bīstamāks par atklāto ļauno. Atklātais ienaidnieks var nezināt tās vājās vietas, kuras zina viltus draugs. Imants Ziedonis «Velna dziesmās» parāda atklātā ļaunā zināmu godīgumu, patiesumu, neslēpjot savu velna zirga kāju un asti:

Sai ziņā esmu patiesāks
Nekā viens otrs vīrs.
Es esmu velns. Es esmu melns,
Bet konsekvents un tīrs.¹

Labi, ja ļaunais atklāti atzīst savu velna dabu labošanās nolūkos. Tas jau ir daļējs labā apstiprinājums. Pats fakts, ka ļauno maskē, norāda uz labā zināmu prestižu, uz

¹ Ziedonis I. Velna dziesmas. — Zvaigzne, 1971, № 10, 30. lpp.

kaunu darīt ļauno atklāti, uz bailēm no sabiedriskās domas. Un, kaut arī labais ir tikai forma, izlikšanās, tā vienlaikus ir prasība pielāgoties formai vai otrādi.

Ar ļaunā maskēšanu ir saistītas tādas parādības kā demagoģija, krāpšana ar melīgiem solījumiem, glaimiem, faktu tīšu sagrozījumu, liekulība (Dostojevskis to nosauc par mesliem, ko netikums maksā tikumam), no-devība u. c. Dažkārt netikums, kas pašam visvairāk piemīt, tiek maskēts ar demonstratīvu cīņu pret to citos. Ļaunā maskējumi visdažādākajā veidā lieliski parādīti Šekspīra darbos, runājot gan par melu skaisto ārpusi, gan tukšuma slēpšanu ar spožumu. «Nav tāda ļaunuma, kas neslēptos aiz labsirdības maskas ārišķīgās,» saka Basanio «Venēcijas tirgotājā».¹ Bet lielais intrigu un apmelojumu meistars Jago saka:

Kad velni ļaudis pavest grib, tie viņus
Ar paradīzes ainām vilina...²

Ja ļaunais ir atsevišķā pretstatījums vispārīgajam, tad šo pretstatījumu ļaunais dažkārt cenšas maskēt, absolutizējot sevi, uzdot par vispārīgo. Tādējādi kalpošana šim atsevišķajam var tikt pasludināta par kalpošanu vispārīgajam. Egoists, tirāns tad sevi iztēlo par patiesības un labestības pārstāvi. Valdnieka cildināšana vienlaikus tad ir visas valsts un tautas cildinājums. Var būt arī slēpta parazitēšana uz altruisma un humā-

¹ Šekspīrs V. Kopoti raksti. R., 1963, 2. sēj., 524. lpp.

² Turpat, 4. sēj., 448. lpp.

nisma, uz cilvēka iecietības un labestības rēķina.

Galvenā cīņas forma pret viltus ļauno ir ļaunā īstās būtības atsegšana, ļaunā atmaskošana. Bet ar to nevar apmierināties. Jācenšas izmantot kaut vai šo labestības masku, formu kā atbalsta punktu cilvēka pāraudzināšanai. Kants saka: «... ar šo tieksmi slēpt savu iedabu, kā arī pieņemt labāku izskatu cilvēki ne tikai *civilizējās*, bet arī pamazām zināmā mērā *moralizējās*...»¹

3. Puslīdz droši var apgalvot, ka jebkurā civilizācijas laikmetā, jebkurā sabiedrībā lielum lielais cilvēku vairākums **grib būt labi**, pat parasti sevi par tādiem uzskata. Diezgan ievērojama ir tā cilvēku daļa, kas nepareizi izvēlētu līdzekļu vai savu nelāgo rakstura iezīmju vai paradumu dēļ nepārtraukti *grauj sevi morāli*. Atsevišķa iezīme vai paradums var kļūt par visas personības degradētāju. Pie šīs grupas pieder tās novirzes no sociālistiskās morāles normām, kuras nedz atklāti, nedz maskēti netiecas tiši darīt ļaunu. Sākotnēji šķietami nevainīga diezgan bieža iedzeršana var pārvērst cilvēku žūpā. Pārspīlētas utilitāras tieksmes, mantas kāre var padarīt cilvēku par lietu vergu, kas katra cilvēka vērtību redz naudas izteiksmē. Mītpilsoniskais miers var aplusināt cilvēka gara cēlākos meklējumus. Aklā mātes mīlestība var izpostīt bērnu dzīvi. Birokrātiska papīru, instrukciju, priekšnieku mīlēšana var cilvēku padarīt par robotu. Formālists formu pielīdzina saturam. Slinkumā pat labsirdīgā-

¹ *Kants I. Tirā prāta kritika. R., 1934, 2. sēj., 164. lpp.*

kais cilvēks virzās pretī jaunajam. Laikā nepaveikts vai paviršs darbs var nodarīt lielu postu. Daudzas avārijas, stihiskas nelaimes varētu novērst, ja laikus, radošāk, kvalitatīvāk tiktu veikts uzticētais uzdevums. Šie vainieki nebūt nav jaunu gribējuši, viņi tikai domājuši par vieglumu, taupījuši muskuļus un smadzenes nezināmai nākotnei. Uzpūtība var cilvēku uznest mānīgos augstumos un likt cita nopelnus piedēvēt sev. Sevi var arī izcelt, nomelnojot citus. Pārmērīgs pļāpīgums ir sava un citu laika zādzība. Nesavaldība bieži var likt ciest pat vistuvākajiem cilvēkiem. Ojārs Vācietis saka:

Pietaupīsim žulti,
ar to ir jāapietas
tik uzmanīgi
kā ar jēlu olu
vai dinamītu.¹

Svarīgi ir zināt, kādi galvenie motīvi nosaka cilvēka rīcību. Daudz labu cilvēku ir pazudinājusi gan atriebības tieksme, gan greizsirdība. Atriebības pamatā ir vēlēšanās gūt gandarījumu par pagātnē nodarītu ļaunumu, turpretī greizsirdībā izpaužas šaubas, bailes pazaudēt kādu labumu un cenšanās jebkuriem līdzekļiem to paturēt sev. Pat tik cēla gara cilvēks kā Otello greizsirdībā nožņaudz vismīļāko būtni. Kad Dezdemonu zvēr, ka viņa greizsirdībai nav iemesla, viņai uzticīgā Emīlija atbild:

Ak mūžs, vai viņai iemesla maz vajag? ...
Tā zvērs, kas izsalkumā plosa sevi.²

¹ Vācietis O. Si minors. R., 1982, 52. lpp.

² Sekspīrs V. Kopoti raksti, 4. sēj., 483. lpp.

Un tieši ļaundari nereti spēj pakļaut sev labus cilvēkus, izmantojot kādu izteiktu vājību viņos. Jago iemiesotais ļaunums var priecāties par Otello greizsirdību:

Lūk, tā mēs ķeram lētticīgus muļķus.
Un dažāda laba tikla sieviete
Bez grēka apkaunota tiek.¹

Katrs jauns kaislību ieaudums personībā prasa papildu aizsardzību, papildu gribas spēku, rakstura iezīmes, kas neļautu uzkundzēties pār cilvēku. Ja kvēlām jūtām, pat mīlestībai atsvaram nav nedz kautrības, ne takta, ne spējas iejusties citā cilvēkā, ne vīrišķības, tad pat skaistākās un cildenākās jūtas ātri var dzīvi pārvērst par elli, labdari var padarīt par naidnieku, naidnieku — par padomdevēju, mīlu — par naidu.

Dažkārt ģimenē kādi viena cilvēka netikumi kļūst tik aprasti, ka tos jau uztver par sava veida normu, tāpat kā otra uzticību, piedošanas spēju. Parasti mūs pārsteidz negaidītais. Bet negaidītais var būt ilgstoši krātu dusmu, ilgstošas pacietības uzceltā dambja pārrāvums, kas likvidē viena grēkošanas monopolu. Labestība tikai no vienas puses vien ilgstoši ir grūti uzturama. Tai vajadzīga arī kaut neliela atgriezeniskā saite, citādi tā var bezspēkā saļimt.

4. Šo grupu veido tās labā un ļaunā attiecības, ko varētu nosaukt par **viduvējību kā ļaunā lielo rezervi**. Dante «Dievišķajā komēdijā» viduvējiem, pelēcīgiem cilvēkiem neatrod vietu nedz ellē, nedz paradīzē un ievieto

¹ Šekspīrs V. Kopoti raksti, 4. sēj., 488. lpp.

tos priekšellē. Seno indiešu paruna māca:
«Sliktais vēl nav slikts — visiem redzama tā
kroplība. Viduvējība — lūk, kur sliktais —
tajā redz līdzību ar labo.»

Ievērojamais vācu komponists Rihards
Vāgners šo parunu licis par moto rakstam
«Publika un popularitāte», norādot, ka tas,
kuru apmierina viduvējība, kurš cenšas būt
populārs, izpatikt publikai, atsaucoties uz
teicienu, ka tautas balss ir dieva balss, tas
apzināti apmāna sevi. Bet labā popularitāte
ir tā, kas paceļ pāri valdošai apmierinātībai
un banalitātei; kā teicis Sopenhauers: talants
trāpa mērķi, kuru mēs visi redzam, bet viegli
to sasniegt nespējam; turpretī ģēnijs trāpa
mērķi, kuru mēs, pārējie, pat neredzam.¹

Viduvējība ir labā un ļaunā robežsituācija,
kad var pāriet dzīvot tajā pusē, kur ar mazā-
kām pūlēm piesola vieglāku dzīvi. Viduvē-
jība noslāpē lielās kaisles un nereti ir tuva
vienaldzībai un prāta trulumam. «Te valda
visa piedošana, slinkošana un pārkāpumu pa-
nešanas atmosfēra», kurā veidojas «visādi ci-
tādi diezgan jauks puisis vai meitene, tikai
tāds glēvs, tāds kā pusperēts — stumjams
un velkams. Pie tam... mīl gudri spriedelēt,
kritizēt, mācīt citus, tikai darīt — to gan
ne,»² saka Andrejs Dripe.

Ir arī ārkārtīgi aktīvā viduvējība. Karje-
rists, kuram ir viduvējas zināšanas un spē-
jas, mēdz runāt ar ļoti gudru sejas izteiksmi.
Ieņēmis augstāku posteni, tas neļauj nevie-

¹ Sk.: Вагнер Р. Избранные работы. М., 1978, c. 625—651.

² Dripe A. No ilūzijas pie realitātes. — Skolotāju Avīze, 1974, 20. nov.

nam būt gudrākam par sevi. Dostojevskis puszinātnieku salīdzina ar lielāko despotu. Platons slikti apgūtas zināšanas vērtē par lielāku ļaunumu nekā nezināšanu. Tā saucamā «masu kultūra» piegružo atmiņu, jūtas un prātu ar lētu un apšaubāmu precī, turklāt tik veikli, ka uz laiku pat izpelnās vētrainas ovācijas. Taču seklā mode ātri mainās. Kas vakar bija populārs, tas šodien jau ir aizmirsts.

Viduvējība ir ļaunā lielākā rezerve. Brāķa ražotājs nereti nespēj savu produkciju realizēt. Viduvējais ražojums bieži vien tiek pieņemts par labu, taču drīz to vajag jau remontēt, pārtaisīt, nākas nervozēt un dažreiz pat sarkt par dāvanu, kas vēlāk izrādās brāķis. Viduvējais mākslas darbu izpildītājs ir galvenais ģeniālu darbu degradētājs, jo viņš visu pielīdzina savām spējām. Dažu tautu ģeniālie daiļliteratūras darbi nevar kļūt par citas tautas īstu mantojumu, kamēr nav patiesi talantīgu tulkotāju. Dzīvē ir daudzas problēmas, kuras spēj atrisināt tikai talantīgi cilvēki. Ja tautā ir izplatītas mākslinieciski mazvērtīgas dziesmas, tad vajag Raimonda Paula talanta, lai tās aizstātu ar jaunām dziesmām. Ļaunais nereti saasina labā uzmanību un līdzīgi Mefistofelim liek tam kļūt rosīgākam, bet viduvējība mēdz mazināt labā modribu.

5. Visstrīdīgākais ir tā saucamais **nepieciešamais ļaunais labā vārdā**, kas pamatos dara labu. Mēs jau iepriekš runājām par ļaunā vēsturisko lomu kā attīstības virzošo spēku antagonistiskajā šķiru sabiedrībā. Daudzās traģēdijās attēlota šī nepieciešamība iet

uz labo caur ļauno. Tā ir bargā labā nepieciešamība. Ievērojamais amerikāņu rakstnieks Viljams Folkners sava: «Nekad neizmantojiet ļaunumu ļaunuma dēļ, jums jāizmanto ļaunums, lai mēģinātu izteikt patiesību... Ir brīži, kad ar cilvēku jārūnā par ļaunumu, lai viņu labotu, mainītu, nedrīkst vienmēr stāstīt viņam tikai par labo, par skaisto... rakstniekam jāparāda cilvēkam viņa zemiskās īpašības, ļaunums, ko cilvēks spēj izdarīt, pats sevi ienīstot par to... lai cilvēks vienmēr ticētu, ka var būt labāks, nekā viņš droši vien būs.»¹

Persiešu dzejnieks Mušrifadins Sādi Gulistana XIII gadsimtā rakstīja: «Žēlastība pret ļauniem ir nežēlastība pret labiem. Piedot apspiedējiem — nozīmē varmācību pret apspiestajiem. Kas iznīcinās ļaundari, tas glābs no ļauna posta ļaudis.» Un turpat tālāk norādīja, ka cēlsirdība var veicināt varmācības spēku uzkrāšanu.² Dostojevskis, Šekspīrs, Bertolts Brehts, Tomass Manns un daudzi citi ir izteikuši domas, ka dzīvē ir periodi, kad nežēlastība, ļaundarība var raksturot labo, vīrišķīgo, dvēseles lielumu, kas izrauj no važām, kad bijībā un prātībā nekas nav paveicams. Romēns Rolāns saka: «Ir cilvēka mūžā gadi, kad vajadzīga drosme ne taisnam būt, kad jāiedrošinās atsācīties no visa, kas pielūgts, kas bijīgi mācīts, kad jānoliedz viss — meli un patiesības, viss, ko pats atzinis par patiesu.»³

¹ *Gribanovs B.* Folkners. R., 1981, 317. lpp.

² *Pasaules tautu lirika.* R., 1959, 32. lpp.

³ *Rolāns R.* Zans Kristofs. R., 1955, 1. sēj., 421. lpp.

Bertoltu Brehtu pat varētu nosaukt par nepieciešamā ļaunā attēlošanas meistarū.

Ja mazāko ļaunumu ciešam,
Tūlīt jau mums lielākais dots.
... Kas neriskē cīņā doties,
Tas riskē no bada mirt.
... Arī naidš pret zemiskumu
Izkēmo sejš vaibstus.
Arī naidš pret netaisnību
Aizsmakt liek balsij. Ak, mēs,
Kas uzarām zemi laipnībai,
Paši nespējot laipni būt.
Taču jūs, kad viss būs tik tālu,
Ka cilvēks par palīgu cilvēkam kļūs,
Atcerieties mūs
Ar iecietību.¹

Nepieciešamais ļaunais ir gan sava veida reakcija pret sterilo labo, gan cīņas līdzeklis pret ļauno. Eņģeliskais, abstraktais humānisms nespēj atrisināt daudzas praktiskas problēmas.

Prometejs, kas tiek dēvēts par cilvēces sirdsapziņu, *nozog* dieviem uguni un dāvā to cilvēkiem un par to ir gatavs ciest visbriesmīgākās mocības. Nereti ar bargumu labojam mīlestības kļūdas, bet ar mīlestību — barguma kļūdas. Var būt arī nežēlīga žēlošana, iztapšana, kas pazemo cilvēka cieņu vai arī atņem dzīvei nepieciešamo skaudrumu. Brīvības attīstība, jaunrade ir saistīta ar mēģinājumiem izrauties no noteiktās kārtības, pieņemtajām normām. Nezināmais, noslēpumainais vienmēr ir baidījies un vilinājis cilvēkus. Jaunās idejas nereti dzīvē ir ienākušas skandalozi, šokējoši, izraisot pat vispārēju sašutumu. Tā ar savām mācībām pa-

¹ Brehts B. Izlase. R., 1969, 69., 72., 134. lpp.

rādījās sofistī, kiniķī. Džordāno Bruno, šis veco autoritāšu grāvējs un varonīgā entuziasma pārstāvis, saka, ka pasaulē nav virvju un tīklu, kas spētu viņu sasiet, ka viņa karstuma atdzesēšanai nepietiktu Kaukāza kalnu sniegu. Varonīgais entuziasms ir nevis mērenībā, bet ārkārtējā pretrunīgumā, tuvāk galējībām.¹ Tiem, kas iedrošinājās kritizēt bībeli, korānu vai citus svētos rakstus, bija jābūt gataviem ziedot pat savu dzīvību. Džordāno Bruno sadedzināšana iezīmēja jauna gadsimta sākumu.

F. Engelss, raksturodams strādnieku stāvokli Anglijā XIX gadsimta vidū, saka: «Viņi paliek cilvēki tikai tikām, kamēr viņus pilda naids pret valdošo šķiru; viņi top par dzīvniekiem, kad bez kurnēšanas liec kaklu jūgā un mēģina tikai padarīt ciešamāku savu jūga lopa dzīvi, nedomājot par to, lai atbrīvotos no šā jūga.»²

Marksisma mācībā tika aizskarts privātīpašuma svētums, to vēl līdz mūsdienām nespēj piedot privātīpašnieciskā šķira. Būtu naivi apgalvot, ka nākotnē kardināli jauni atklājumi gan zinātnē, gan mākslā, gan cilvēka un sabiedrības izziņā izpelnīsies tikai aplausus. Turklāt grūtībās, ar kādām sev ceļu lauž jaunais, ir arī tāds pozitīvais moments, kas pasargā no viltus novitātes, no sekas oriģinalitātes demonstrējuma, no vecu patiesību pārāk ātras aizmiršanas.

¹ Sk.: *Бруно Дж. О героическом энтузиазме.* М., 1953.

² *Markss K., Engelss F. Par Angliju.* R., 1954, 121. lpp.

Taču galvenais nepieciešamā ļaunā darbības lauks ir tieši cīņa pret ļaunā visatļautību. Afgāņiem ir sakāmvārds, kas it sevišķi iederas viņu pašreizējā dzīves īstenībā: «No smaida ļaunais neizzudīs.» Arī tiesu iestādes, cietumi augsti civilizētā un demokrātiskā iekārtā ir sava veida nepieciešamā ļaunā pārstāvji, lai aizsargātu godīgo cilvēku brīvību, taisnīgumu un godu, lai vienu patvaļa un visatļautība neradītu citu neaizsargātību un verdzību.

Bet... pat vismazākais ļaunā pieļāvums vienlaikus rada izdevīgu spraugu tieši ļaunajam, tā attaisnojumam. Ne jau vienmēr ir viegli pierādīt un arī citiem izprast, sevišķi īsā laika posmā, ka ļaunais veikts labā vārdā. Pārāk bieži vēsture ir saskārusies ar šo argumentu, it sevišķi to izmantojuši reakcionārie spēki. Arī progresīvie spēki nav pasargāti no šī nepieciešamā ļaunā pieļaujamo robežu pārkāpuma. Turklāt ļaunā ieilgusi prakse var ātri pārvērst ļaunumu labā vārdā par ļaunumu ļaunuma dēļ, liekot ciest labajam ne mazāk kā ļaunajam. Izeju no strupceļa nevar rast tikai labā un ļaunā attiecību noskaidrojumā, jāņem vērā plašais vēstures konteksts, sabiedrības prakse un arī labā un ļaunā mijattiecības ar taisnīgumu, pienākumu, laimi un morāles pamatprincipiem. Tāpēc jau arī pastāv katra cilvēka, katras mazās un lielās cilvēku kopības atbildība par savu rīcību un tās tuvākajām un tālākajām sekām. Agrāk vai vēlāk nepieciešamajam ļaunajam jāklūst par labo, jābūtības un brīvības apstiprinātāju, dzīves bagātinātāju un augšupvirzītāju.

Nākamajās trīs grupās raksturosim labā izpausmi trīs dažādās pakāpēs, trīs līmeņos.

6. **Zemākās pakāpes labais** ir ārēji orientēts, ne paša brīvas gribas noteikts.

Reālajā ikdienas dzīvē cilvēki parasti cenšas stingri noteikt labā un ļaunā robežu, metafiziski raksturot cilvēku vai nu kā labu, vai ļaunu, nepieļaujot gradāciju. Šī vienkāršošana gan palīdz cilvēkiem orientēties tikumiskajā dzīvē kā puslīdz skaidri noteiktā, gan arī ātrāk iedzen reālās dzīves sarežģījumu strupceļā.

Labā dažādo gradāciju nosaka tas, ka morāle pati par sevi nerodas, tā ir jāveido, jāaudzina, nevar uzreiz panākt, lai mazs bērns ne tikai dziļi apzinātos labestību, bet vēl jo vairāk atbilstoši rīkotos, kaut vai zināmā mērā uzpurētos citu labā.

Zemākās pakāpes labais parasti vēl nav kļuvis par sirdsapziņas faktoru, tas tikumiski rikojas nevis pašas labestības dēļ, bet gan tādēļ, ka cer gūt kādu labumu vai pat debesu valstību, vai arī tāpēc, ka ir bailes no soda, no sabiedriskās domas nicinājuma, no kāda dzīves sarežģījuma, neērtības. Labā kolektīvā, stingras kontroles apstākļos tāds cilvēks var būt labs biedrs, kolēģis, strādnieks, taču, nonākot sliktākā kolektīvā, viņa tikumība slīdēs lejup. Atkarība no ārējiem apstākļiem viņam liek arī šķietami loģiski spriest, ka savā morālē vainīgs ir nevis pats, bet gan citi, it sevišķi, ja notiek kas slihts. Cilvēks zemākajā morāles attīstības līmenī parasti atrodas vēl diezgan lielā instinktu, kaislību, praktisko aprēķinu, lietu un mantu varā. Sādi cilvēki spējīgi paveikt daudz laba,

ja viņu personiskās intereses sakrīt ar sabiedriskajām, ja starp tām neizveidojas konflikta situācijas. Viņu labestība parasti ir tikai uzticība labajam līdz zināmai grūtību pakāpei, līdz noteiktai kārdinājumam un vīlinājumam robežai. Morāle ērtos apstākļos, veselīgā morālpsiholoģiskajā klimatā var pat kārdināli atšķirties no morāles dzīves sarežģījumos un grūtībās. Nereti ikdienas dzīvē šīs pārvērtības rada izbrīnu: «Kas to būtu domājis!? Bija taču tik labs cilvēks!» Labestības noriets grūtībās un kārdinājumos ir par iemeslu pat vienas otras ģimenes sairumam, draudzības izjukumam, jo draugus īsti var iepazīt tikai nelaimē. Laikus gatavojot jauno paaudzi dzīves grūtību pārvarēšanai, attīstot gribasspēku un raksturu, mēs lielā mērā to pasargājam arī no šīm negaidītajām dzīves pārvērtībām.

Dažkārt cīņa pret ļauno nav efektīva tikai tāpēc, ka par viscaur ļaunu uzskatām pretrunīgu cilvēku, tā sakot, reizē ar netīro ūdeni lejām ārā arī bērnu, kas tur atrodas. Kad cīņa pret ļauno savijas ar cīņu pret cilvēku, dzīvi, brīvību, laimi, tad labestība pati sevi degradē un rada sev papildu naidniekus. Bieži vien uzbrūkam nevis ļaunā saknēm, bet gan virspusējām, atklātāk redzamām sekām.

Labestības zemākajā pakāpē labais, sevi apstiprinot, kaut kādā ziņā var pārkāpt taisnīgumu, aizskart godu, radīt labā un laimes, mīlas konfliktu vai pat padarīt apšaubāmu dzīves jēgu. Ir labestība, kas īsti nespēj ne bagātināt, ne arī aizraut cilvēka garu. Tai nav cilvēciskās vienkāršības, morālā dabiskuma, paciešanas spēju un pašaieliedzīgās

pašatdeves. Ir ērtums, ir paklausība, ir labas manieres, pieklājība, laipnība, labiekārtotība dzīvē, bet «savam vien labumam labiņš viņš zied» (Jānis Sirmbārdis).

Labestība var izpausties arī kā pazemojoša filantropija (gr. *philanthrōpia* — cilvēkmīlestība). Var būt labestība uz valsts vai uz citu cilvēku rēķina. Nav grūti būt labam uz īsu brīdi. Bieži pārmetumus saņem tie, pie kuriem dzīvo slimie un vārgie vecāki vai radnieki, kam nepieciešamas ikdienas rūpes un palīdzība. Viegli no malas būt labdaru lomā, nav grūti būt labam ciemiņam uz pāris stundām. Platoniska var būt ne tikai mīlestība, bet arī labestība: sentimentāla dzīvnieku mīlestība, žēlināšanās par dzīves grūtdieņiem, cilvēkmīlestība tikai vārdos, bez praktiskām rūpēm.

Var būt gluduma labestība, kad cilvēks ir labs līdz pirmajiem šķēršļiem, pārbaudījumiem, nelaimēm, līdz gadās vilties draugos, mīlestībā. Var būt arī sevi apjūsmojoša labestība.

Zemākās pakāpes labajam var būt arī optimistiska pašāvība tam, ka labais bez sevišķām pūlēm apstiprināsies dzīvē. Ojārs Vācietis saka: «Pārākā pašpārlicībā..., ka visa dzīve ir laba, es esmu uztriecies uz visviltīgākā, uz sīkumu sēkļa.»¹

7. Kāds ir augstākais labais, ko cilvēks spēj sasniegt reālajā dzīvē? Šis labais ir raksturots daudzos literārajos darbos tā sauca mē pozitīvā varoņa personā. Pasaules vēsture pazīst ģēnijus mākslā, literatūrā, zi-

¹ Vācietis O. Sēklis. — Karogs, 1983, № 1, 6. lpp.

nātnē, zina ģeniālus karavadoņus un politiķus. Taču morāles praktiskajā sfērā mēs tādus nezinām. Arī cildināto svēto dzīvesstāsti ir apšaubāmi no laicīgās morāles viedokļa, it sevišķi, ja viņu galvenais mērķis bijis iegūt debesu valstību (samaksu par paveikto) un Visvarenā žēlastību.

Bet tieši tikumība prasa visvairāk radošas pieejas katram dzīves gadījumam, it īpaši morālo konfliktu risinājumam. Un varbūt tieši morāles sfērā ir visvairāk ģēniju un talantu, bet tie labākajā gadījumā var parādīties kā literārie tēli. Morālie varoņdarbi netiek vainagoti, ordeņoti. Tie ārēji lielākoties ir neuzkrītoši, nemanāmi. Vai tā nav tautas morālā varonība radīt tik dižu folkloru, nemaz nedomājot par slavu, cildinājumiem, autorību? Vai pagātnē bada, kara un pazeļmojošas apspiestības apstākļos izaudzināt bērnus, palikt godīgam vissmagākajos pārbaudījumos nebija morālais varoņdarbs?

Tas, ka īsta labestība nemēdz sevi demonstrēt, ka tai nepiemīt skaļums, spožums, krāšņums, ārējā efektivitāte, nereti tiek uzskatīts par labā vājuma iezīmi. Kā pamodināt ļaunajā sirdsapziņu, kā iesēt labestības sēklu cilvēka zemapziņā? Šķiet, vismazāk to varam panākt dūru cīņā, nepaliekot atbildi parādā rupjībām. Jāņa Poruka sirdsšķīstie ļaudis, «bālie, lēnie zēni ar sapņaini mirdzošām acīm arī ir varoņi»¹. Šie zēni ir apturējuši daudz vairāk nežēlīgam sitienam paceltu roku nekā gan kaujinieciski noskaņotie, taču tikai ārēji efektīvu prettriecienu devēji, kuri

¹ *Poruks J. Raksti. R., 1972, 2. sēj., 272. lpp.*

demonstrē fizisko, nevis garīgo spēku. Pannākt, lai pats cilvēks apturētu ļaundari sevī, lai galvenais labā un ļaunā cīņas lauks vispirms notiktu pašā cilvēkā, — tieši tur sākas tikumiskā audzināšana, kas jēgu gūst, tai pārejot pašaudzināšanā, sirds un prāta apvienotā kultūrā.

Protams, pārāk vienkāršoti būtu labestības augstāko pakāpi saistīt tikai ar kāda viena veida morālo varoņdarbu. Labestības izpausmes ir daudzveidīgas. Grūti to iedomāties bez zināma donkihotisma. Morālā pilnība reālajā dzīvē visbiežāk sastopama kā nepabeigts process, kā pašas labestības paškritika un sasniegtā nepilnības apzināšanās.

Augstākā labestība nav kaut kas sastingis, tā nav kā mirdzoša zvaigzne vai mērķis, kuram jātuvojas. Tā vispirms ir savu dabas dotumu attīstība un sabiedriski nozīmīga izmantošana, tā ir lielā atbildība par sevi un citiem. Un grūti te ir vienu salīdzināt ar otru, vienu aizstāt ar citu. Tāpat kā viens dižs mākslinieks nespēj paveikt to, ko ir paveicis cits, un spēj dot to, ko nespēj neviens cits, tā arī morālē varbūt pat spilgtāk nekā mākslā ir sava oriģinalitāte, vienreizība un katra cilvēka savdabība. Tāpēc jau arī jāklauzina pie cilvēka sirdsapziņas, lai viņš veiktu to labo, kas viņam uzticēts, ko pamatos nevar uzkraut cita pleciem. Pretējā gadījumā cilvēks līdz istai morālei vēl nav izaudzis. Var aizstāt cilvēku kā materiālu vērtību radītāju, kā noteiktu funkciju, operāciju izpildītāju, bet nevar aizstāt kā gara, audzināšanas savdabību, nevar aizstāt draudzībā, mīlestībā.

Neviens indivīds pilnībā nespēj izteikt augstāko labo. To veido tauta, laikmets, vēsture. «Sajūsmai pietiek ar minūti. Bet, lai radītu lietu, kas izraisa sajūsmu, vajadzīgi gadsimti,»¹ atzīst Helvēcijs. Labais nav atkarojams, tas ir pilnveidojams, papildināms. Tikumiskais paraugs nevar būt pilnībā atdarināms. Katram ir sevī jāizcīna cīņa, šaubās jāmeklē patiesība, jāiegūst sava morālā pieredze uz vēstures pieredzes un meklējumu pamata. Un paradokss ir tas, ka zemākā morāle ir standartizētāka, tiešāk atkarīga no ārējiem apstākļiem un tajā pašā laikā ir subjektīvāka, kaprīzāka, situatīvāka. Augstākajā līmenī, kur spilgtāk izdalās katra cilvēka savdabība, neatkarība no tiešajiem apstākļiem, patstāvība, subjekta pilnīgāka pašatdeve un arī pilnīgāks guvums, morāle ir objektīvāka, stabilāka, noturīgāka. Un tikai augstākajā morāles attīstībā nepieciešamības valstība pāraug brīvības valstībā. Tāpēc ka augstākā labestība ir dziļākais tikums un dzīves patiesība, kas neieredz melus, izlikšanos, iztapšanu ļaunajam, īslaicīgam priekam un izdevīgumam, kurš parasti gūts uz citu bēdu un nebrīvības rēķina. Tā ir spēja pat iet pretī personiskai nelaimei, neērtībai, nebrīvībai kopus laimes, cilvēcības vārdā.

Jāzepts jautā Potiferam:

Tu man teici:

Ļauj sevim pāri darīt, jo tu liels?

Potifers:

— Un sevi neaizstāvi, jo tu stiprs...

... Ja gribi pilnīgs būt un sevī liels,

¹ Гельвеций К. А. Соч., т. 2, с. 414.

Tad neprasi, lai dod par darbu algu,
Par jūtām baudu un par sāpēm veldzi.
... Viss pāriet, — viss, bet nezūd it nekas.
Un labie darbi atmaksājas — visi,
Tik vien ne tev, bet — citiem.
... Mēs saņemam tāpat, kas citu izciests.
Mēs sevim neesam, mēs cilvēcei.¹

Krievu oriģinālais domātājs un utopists N. Fjodorovs (1828—1903) labo raksturoja kā dzīvi: «*Labais ir dzīves saglabāšana tiem, kas dzīvo, un atgriešana tiem, kas to zaudē vai kas to zaudējuši.*»² Pietāti pret visu dzīvo māca arī lielais humānists A. Šveicers. Garlībs Merķelis savam humānistiskajam darbam «*Latvieši*» par moto izvēlējies izteicienu — «*Non ignarus mali, miseris succurrere opto*» (Pazīdams ļaunumu, vēlos nelaimīgajiem steigties palīgā).³

Augstākais labais vienlaikus ir arī augstākais optimālākais saskaņojums, kāds ir iespējams noteiktā vēsturiskā vidē starp indivīdu, ģimeni, darbu, šķiru, tautu un cilvēci; starp ideālu un dzīvi; starp cilvēka fizisko, intelektuālo, estētisko un tikumisko attīstību; aizvien jauns, optimālāks labā, patiesā, derīgā, skaistā veidojums. Vispusīgas un harmoniskas personības veidošana paglābj tikumu no moralizēšanas, no labā absolutizācijas.

Labais savā pilnīgākajā reālajā izpausmē nav tikai pašuzpurēšanās, pašatdeve citu labā (kā nepieciešamais tas var būt tikai no-

¹ Rainis J. Kopoti raksti. R., 1981, 11. sēj., 204., 205. lpp.

² Федоров Н. Ф. Соч. М., 1982, с. 608.

³ Merķelis G. Latvieši, 13., 180. lpp.

teiktās izņēmuma situācijās). Labestībai ir vajadzīgs optimisms, laime kā dzīves pilnības izjūta, prasme saklausīt otru, kad viņš nespēj, baidās vai kautrējas runāt. Tā ir spēja saglabāt cilvēciskumu visgrūtākajos, visnecilvēciskākajos apstākļos. Līdz kādam intrigu un apmelojumu savijumam, līdz kādām diplomātiskām lamatām, līdz kādiem kārdinājumiem, stresiem un distresiem, pazeļojumiem, neatzišanai, noniecinājumiem cilvēks spēj saglabāt sevī cilvēku, lai nepārvērstos par dzīvnieku, lietu, pērkam un pārdojamu objektu, ļaunā kalpu? Cik ilgi cilvēks spēj, labu darot, iet pretī negaisam, grūtībām, nekļūstot īgns, atriebīgs, varmācīgs? Vai to var pateikt priekšlaikus?

Un ne tikai šķēršļi, grūtības, nelaimes ir labā pārbaudītāji. Glaimi, uzslavas, apjūs-
mošana arī var apreibināt cilvēku, likt tik-
smināties par sevi, kļūt pārāk labvēlīgam
pret tiem, kas cildina, un neiecietīgam pret
kritizētājiem. Tāds «labais» jau veicina liš-
ķības, liekulības, ārišķības un daudzu citu
negatīvu īpašību attīstību. Jo augstāku
amatu tāds sevis apjūsmošanu pieļāvējs un
atbalstītājs ieņem, jo lielāku negatīvo ietekmi
spēj atstāt uz padotajiem, kropļojot to dvē-
seles. Labestībai ir svarīga iezīme — spēja
saglabāt neoficiālumu, cilvēku vienlīdzības
izjūtu, necenšoties sevi nostādīt pāri citiem.
Ar paškritiku, nepārtrauktu pašaudzināšanu
un rūpēm par citu cilvēku gara pilnīgumu
tiek iegūtas un spēkā uzturētas tikumiskās
audzināšanas tiesības. Un to cilvēks nevar
panākt pašapmierinātībā ar sevi, necenšoties
kļūt labāks.

Augstākais īstenojamais labais ir sava veida relatīvā un absolūtā labā saskaņojums un par jaunu pāraskaņojums. Bieži audzināšanā tiek akcentēta cilvēku tieksme pēc absolūtas morālās skaidrības, uzticības augstiem ideāliem, kas praksē rada plaisu starp vārdiem un darbiem. Interesantas domas izvirza Imants Ziedonis: «Savu (cik tik var — relatīvi) labo dabu likt (cik tik var) labā darbā, meklēt (cik tik var) saskanīgas attiecības, stāvēt (cik tik var) nelietim ceļā, kopt (cik tik var) gaismas ideju. Un tad viss šis it kā relatīvais nesums pēc kāda laika sāk tevī radīt neuzvaramības (dīvaini, bet) absolūtu sajūtu un relativitāte vairs ar savu nenoteiktību nebaida. Tu esi sapratis realitāti tās absolūtībā.»¹ Imants Ziedonis tālāk norāda uz trim nepārtraukti tīrāmiem avotiņiem, «lai var smelt un smelt. Kop savu vidi, kop sevi un kop ideju.»

Labais dzimst pretrunās, mokās, šaubās, meklējumos. Nepārspējamie pagātnes oriģinālākie, dižākie sasniegumi nav domāti vienkāršai atdarināšanai, bet lielam stimulam, nemieram par savu niecību un lepnumam par to, ko cilvēks un cilvēce spējusi paveikt pat sāpēs un izmisumā. Akadēmiķis P. Kapica izteicās, ka zinātne bez pretrunīgiem uzskatiem virzās uz kapsētu. Vēl jo vairāk to var teikt par labā augstākajiem meklējumiem. Tā ir jaunrade, kas sasniegusi tik augstu sarežģītības, dziļuma un spēka pakāpi, ka tā

¹ *Ziedonis I.* Ir savs smilšu pulkstenis. (Uz dzejnieces Māras Zālītes jautājumiem atbild Imants Ziedonis). — *Liesma*, 1983, № 4, 5. lpp.

šķiet liela vienkāršība, dabiskums, spēks un miers pretstatā situatīvai nepārtrauktai cīņai, kampaņām, skaļumam, vētrām... ūdens glāzē un braucieniem no viena grāvja otrā. Apbrīnojams spēks ir Sokrata labsirdīgajā smaidā!

Zemāko morāli cilvēks spēj atdarināt, un tieši šajā līmenī visbiežāk atskan aicinājums: «Esi tāds, kāds esmu es! Esiet tādi, kāda ir mana tauta! Ticiet visi tikai manam dievam un tam līdzinieties!» Augstākais labais sāk apjēgt, cik bezgalīgas ir cilvēka pilnveidošanās iespējas, cik neizmērojami dažāds var būt labais. Un visbiežāk tāds rāj tos, kas pārāk tieši iet viņa pēdās, kas viņu pielūdz, un aicina būt patstāvīgākiem, radošākiem, čaklākiem, gudrākiem, stiprākiem un labākiem, nekā spējis būt viņš pats. Bet, lai to sasniegtu, ir dziļi jāapjēdz arī savs parastums, slinkums, nezināšana, vājums un niecīgums. Augstākajā labestībā pasaules sāpes, izmisums, bezjēdzība, naidis skan ciešā savijumā ar prieku, mīlu, jaunradi, aizrautību darbā. Un cilvēks aug sev pāri, reizē sevi noliegdams un apstiprinādams.

8. **Absolūtais labais** visbiežāk tiek minēts reliģiskajās mācībās, raksturojot dievu. Bet noliegt reālajā dzīvē absolūtā labā ideju būtu pārsteidzīgi. Ne tikai reāli sasniedzamais veido cilvēku, it īpaši tā garu. Ilgām pēc kaut kā tīra, svēta ir liela determinējoša nozīme. Fantāzija cilvēka garu paceļ tādos augstumos, kas reālajā dzīvē nav sasniedzami.

Un varbūt Gēte Fausta meklējumos izsaka ne tikai plosītas cilvēka dvēseles izmisumu, bet gan viengabalainā cilvēka vispārcilvē-

cisku un dabisku tieksmi, kas neļauj garam
apsūnot. Fausts saka:

Ak, manās krūtīs divas dvēseles mīt,
Un viena ved ar otru sīvu karu;
Pie zemes viena kaisli pieķeras
Un mīlo pasauli un viņas dzīvi;
No pīšļiem otra spēji paceļas,
Kur zvaigžņu sfērās gari mājo brīvi...
... Jā, kad jel burvju mētelis man būtu...¹

Taču ne tikai fantāzijā cilvēks tiecas pēc absolūtā labā. Ģeniāls darbs, neatkārtojama, nepārspējamais ir savā ziņā absolūts. Arī morālajā jomā var būt gan atsevišķs rīcības akts vai pat kāds dzīves posms ar pašpietiekamības saturu, kad labāk rīkoties noteiktos apstākļos nav iespējams. Piemēram, kad cilvēks apzināti ziedo sevi citu, cilvēcības, brīvības labā. Viens no galvenajiem padomju ētikas kategoriju pētniekiem L. Arhangelškis ir teicis: «Labais ir absolūts tai nozīmē, ka pašā vispārīgākajā nozīmē tas vienmēr tiek noteikts ar sabiedrisko interešu primātu.»² Šo domu varētu uzskatīt par pareizu ar vienu piebildi — tieši morāle ir tā, kas nepārtraukti atgādina, ka sabiedrisko interešu galvenais mērķis ir personības vispusīga, harmoniska un viengabalaina, varētu pat teikt, universāla attīstība. Un tieši šis process ir civilizētās sabiedrības mūžīgais aktuālais, nekad nebeidzamais uzdevums. Katras paaudzes ikviens cilvēks jāpadara par visu laikmetu laikabiedru, visu laikmetu augstāko vērtību humānu mantinieku un jaunu

¹ *Gēte J. V. Fausts.* — Gr.: *Rainis J. Kopoti raksti* 30 sēj. R., 1982, 16. sēj., 43. lpp.

² *Архангельский Л. М. Курс лекций по марксистско-ленинской этике.* М., 1974, с. 186.

vērtību radītāju. Tikai tā šķiet iespējams, ka arī pats cilvēks kļūst sabiedrības augstākā vērtība, mērķis, un labais ir civilizācijas absolūti nepieciešamā sastāvdaļa.

Bez absolūtā labā prasības, lai cik tā arī noteiktos sabiedriskajos apstākļos skanētu utopiski, lai cik grūti tā būtu īstenojama, gandrīz neiespējami ir iedomāties tikumības progresu. Bez absolūtā labā morālais relatīvisms, nihilisms šķiet neizbēgams. Un tajā pašā laikā sabiedrībā nevar pastāvēt tikai absolūtais labais.

Morāle ir sabiedrības kā vienotas sistēmas sastāvdaļa. Tāpēc tā nespēj būt pilnīgi autonoma, neatkarīga. Bet... pat tad, kad šāda pašpietiekamība būtu morālei kopumā, to nevarētu izteikt tikai ar labo, pat ar labā un ļaunā cīņu. Būtu jāņem vērā labā saskaņojums ar visām morāles kategorijām, jāņem vērā personības motīvi, īpašības u. tml.

Absolūtais labais ir tāda morālā galējība, kas savā ziņā ir tuva pretējai galējībai — absolūtajam ļaunajam. Blakus dieva paradīzei ir arī elle, ko pārvalda kritušie eņģeļi — velni. Ievērojamais padomju etnogrāfs S. Tokarevs un citi zinātnieki kristietības pasaules ļaunā, grēka koncepciju raksturo kā galēji dīvainu un nelogisku. Kāpēc ļaunais valda pasaulē? Tāpēc, ka pasaule grēcīga. Kāpēc tā grēcīga? Iekoda no aizliegtā koka augļa. Nekāda cilvēciska morāle nevarētu attaisnot šādas rīcības sekas — dievs nolād visu cilvēci, visu zemi.¹

¹ Sk.: *Токарев С. А.* О религии как социальном явлении (мысли этнографа). — Советская этнография, 1979, № 3, с. 94.

Bet... absolūtajam labajam ir sava pastāvēšanas loģika. Tam absolūti, bez jebkādas saudzības jāatbrīvojas pat no visniecīgākajām ļaunā izpausmēm. Pat augsta ranga eņģeļi tiek pārvērsti velnos bez jebkādam izredzēm uz grēka izpiršanu. Tā ir galējību tuvuma loģika.

Reālajā dzīvē cilvēki, kuri sevi uzskata par absolūti labiem un svētiem un kuri bez kādiem izņēmumiem un kompromisiem cenšas vai nu īstenot šādu labā valstību zemes virsū, vai sagatavot kandidātus debesu valstībai, var būt tikumiski ne mazāk nežēligi kā atklātie ļaunā aizstāvji.

Absolūtā labā prasība pastāv kā sava veida morālais virsuzdevums, superstratēģija, varētu pat teikt, kategoriskais imperatīvs vienmēr būt labākam neatkarīgi no tā, kādi augstumi, kāda pilnība sasniegta. Tā neļauj morālei pilnīgi saplūst ar ekonomiku, politiku, tiesībām, pat estētisko sfēru, neļauj attaisnot to, kas no cilvēces kā vienota veselā ek-sistences un tās humānas attīstības viedokļa nav attaisnojams. Tā ir absolūta prasība nepieļaut cilvēces pašnāvību, dzīvības iznīcināšanu. Labā vērtība ir absolūti nepieciešama jebkurā civilizācijas attīstības posmā, aizvien no jauna un pilnīgāk meklējot to lielāko sabiedrības bagātību, kura ir «absolūta cilvēku radošo spēju izpausme».¹

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 46, ч. 1, с. 476.

ATZIŅAS PAR LABO UN ĻAUNO

Latviešu sakāmvārdi, parunas, tautasdziesmas

Par naudu velns danco un dievs piedod grēkus.

Nauda ir cilvēka velns.

Ļauns cilvēks bīstamāks par zvēru.

Labāk nabags nekā zaglis.

Dusmās sirds neprot, kas labs, kas ļauns.

Labs vārds atron labu sirdi.

Ar labu vārdu tālāk tiksī nekā ar pātagu.

Visi man labi bija,

Kad es pati laba biju;

Visi man naidenieki,

Kad es naida cēlējiņa.

Kas grib plēsties, tas iemeslu nemeklē.

Ļauns darbs atriebj vispirms pašam darītājam.

Ass vārds sāp ilgāk nekā pātagas cirtiens.

Mēle nocērt, mēle pakar.

Sliktam vārdam sētu apkārt netaisa.

Labāk lai paslīd kājas nekā mēle.

Jo netiklāks kāds, jo vairāk tas brēc par citu netiklumu.

Kas patsniecīgs, tam grūti pie cita lielumu atrast.

Kas pats mēslos, tas citus pa mēsliem meklē.

Zaglis domā, ka visi ir zagļi.

Par citu ļaunumiem domādams, pabeidz arvien pie saviem.

Kur liela — tur sliktāk; kur nopeļ — tur labāk.

Jo stāv, jo rūsē; jo trin, jo spīd.

Lišķim salda mēle.

Gudrais pazīst cilvēkus, bet lišķīgais tos izmanto.

Ko nevar ar varu, dara ar viltu.

Ar vārdiem eņģelis, ar darbiem sātans.

Dievs mutē, velns sirdī.

Nicini tos, kas glaimo, cildini tos, kas peļ.

Glāzē noslikst vairāk nekā jūrā.

Viens maitājies ābols samaitā daudz citu.

Kas zog adatu, tas zog zirgu.

Kad aprunātāja nav, tad ķildas mitējas.

Mazi bērni spiež klēpi, lieli — sirdi.

Tāds tādu jau pa gabalu pazīst.

Mikstu koku grauž tārps, bet labu cilvēku — rupji vārdi.

Kur naudas ieraušana, tur nav dzīvības taupīšana.

Liela atšķirība — negribēt vai neprast sa-
grēkot.

Neko tauta nevērtē tik augstu kā labestību.

Trūkumus var piesegt ar vārdiem.

Slikti ož tas, kurš vienmēr labi smaržo.

Viens padoms ir labs, bet divi vēl labāki.

Ar pātagu zirgu nenobarosi.

Ka tik būtu purvs, gan velni radīsies.

Slikta sabiedrība maitā labus tikumus.

Miļš teļš divas govis zīž.

Kas neklausa tēva ar māti, to pasaule māca.

Latīņu izteicieni

Nav vietas zālēm tur, kur tas, ko uzskata par netikumu, kļūst par paradumu.

Par mirušiem runā vai nu labu, vai neko.

Tēvzemes labums — augstākais likums.

No ļaunumiem izvēlies vismazāko.

Kas spēj, lai dara labāk.

Ļaunajam darīt labu tikpat bīstami kā labajam ļaunu.

Dažādu tautu sakāmvārdi un parunas

Ja kāds tev labu darījis, atceries to; ja tu kādam labu esi darījis — aizmirsti to.

Labs kaimiņš ir zelts.

Labais vienmēr drošsirdīgs, drošsirdīgais ne vienmēr labs.

Augstākā labestība ir mīlestība pret cilvēkiem.

Slinkam zirgam jebkurš ceļš liksies garš.

Kāpēc audzināt dēlu nemācītu, labāk audzēt cūku.

Ļauno dara viens cilvēks, bet cieš tūkstoši.

Visiem cilvēkiem iztapt ir māksla, kas nevienam nav pa spēkam.

Labais nemēdz lēts būt.

Kaķim spēle, pelei — asaras.

Nav nevienas dziesmas tik skaistas, lai no tās beigās nenogurtu.

Čaklums nes maizi, slinkums — trūkumu.

Pazūd cilvēka saprāts, ja naidis pār to valda.

Skopais paēdis nebūs.

Skaistums pāriet, tikums paliek.

Labi vārdi pat dzelzs durvis atver.

Kas nav žēlīgs, tas nav cilvēks.
Ļauns joks beidzas slikti.
Kas dara ļaunu, tas labo nesatiks.
Nejēga līdzīgs gailim, kas dzied nelaikā.
Zemiski cilvēki vienmēr alkātīgi.
Gribi pasargāties no dūmiem, nededzini
uguni.

Esi visiem palīgs, bet ne nasta.
Cīnīties pašam ar sevi ir grūtāk nekā ar
visu pasauli.

Paradums sliktāks par trakumu.

Kas žēlo vilku — nežēlo aitu.

Ne tāpēc mīļš, ka labs, bet tāpēc, ka mīļš.

Labais nemirst.

Kur labestība, tur arī mīlestība.

Mācies labo pat no sava ienaidnieka, ne-
mācies slikto pat no saviem vecākiem.

Apmelojums viltīga gudrinieka mutē —
briesmīgs ierocis.

Lai kļūtu labs, pat desmit gadu nepietiek;
lai darītu ļaunu, pāri mēram viena diena.

Ar varu mīļš nebūsi.

Filozofu un rakstnieku izteiktās atziņas

...ļaunais man ir tikai tie sliktie darbi,
ko es pats daru.

Marks Aurēlijs

Cilvēkiem ļaunais rodas no labā, kad ne-
prot to vadīt un pienācīgi izmantot.

Dēmokrits

Ļauns cilvēks nekad nav laimīgs.

Juvenāls

...pārāk labas dvēseles ir neuzmanīgas tieši aiz labestības pārpilnības; un otrādi — gudri un piesardzīgi cilvēki reti ir labi.

Svētules naidā ir briesmīgas.

...jo mēs samaitātāki, jo izsmalcinātāki.
Mode — lielais despots.

Marivo

Zinātne bez tikumības ir pārle mēslu kaudzē.

Vislabākais sprediķis ir laba dzīve...

M. Servantess

...pats neciešamākais netikums ir slavēt sevi.

F. Bēkons

Ļaunajam, tāpat kā labajam, ir savi varoņi.

Ja mums nebūtu trūkumu, mums nebūtu tik patīkami tos ievērot pie saviem tuvākiem.

B. Paskāls

Centies nebūt zemāk par savu laikmetu.

Sameklēt mazus trūkumus — sena to prātu īpašība, kuri maz vai nepavisam nepaceļas pāri viduvējībai. Cildeni prāti klusē vai iebilst pret veselo, bet lieli prāti rada paši, nevienu nenosodot.

«Labais tonis» atrodas oktāvu zemāk.

G. Lihtenbergs

Laba audzināšana var palielināt apdāvinātu cilvēku skaitu.

Helvēcijs

...krietnajai lietai ir varbūt vairāk neliekulīgu un godīgu pretinieku nekā aizstāvju.

I. Kants

Viņa lielākais spēks un lielākā vājība bija labestība, tāda labestība, kurai nepietika roku, lai glāstītu, apdāvinātu, apskautu, — īsta radītāja labestība, juceklīga, neapvaldāma, līdzīga kāda gribas nerva notirpumam, gandrīz jau netikums.

G. Mopasāns

Vai nu aiz ziņkārības, vai pretstata pēc aiz patmīlības, vai arī gluži nejauši katrs cilvēks savā mūžā izdara vismaz vienu labu darbu; bieži vien viņš to uzskata par kļūdu, ko vairs neatkārtot, tomēr viņš nes upuri Labajam, tāpat kā arī vislielākais īgņa reizi vai divas reizes mūžā nes upuri Laipnībai.

O. Balzaks

Grūta dzīve tiem kumeļiem, kas necieš ne piešus, ne pātagu. Juzdami sāpes, viņi joņo pa mežonīgiem klajumiem pretī baigiem bezdibeņiem. Tiklīdz ceļš kļūst akmeņains un brauciens nogurdinošs, viņu vienīgās domas — apgāzt vezumu un neprātā aizauļot.

Viņš gan zinot, ka liksmē zemes bērniem darot labu un tādēļ to nedrīkst iznīcināt. Bet kā grūta mīkla zemi nospiež jautājums: vai cilvēks reizē var būt ir labs, ir liksmis? Viņš teica, tas esot pats vieglākais un tomēr arī visgrūtākais uzdevums.

S. Lāgerlēva

Kas glauda pa spalvai visu un visus, tas, izņemot sevi, nemīl nevienu un neko; ar kuru ir apmierināti visi, tas nedara neko labu, tā-

pēc ka labais nav iespējams bez ļaunā aizskāruma.

N. Cerniševskis

Dzīves augstākā izpausme ir vāja, tāpēc ka viss materiālais spēks ir iztērēts, lai sasniegtu šo augstumu...

A. Hercens

Nav stūrgalvīgāka, kaprīzāka un kaitīgāka cilvēka par kabineta filantropu.

Ierobežoti, truli cilvēki mazāk dara muļķību nekā gudri cilvēki.

Caur bērniem dvēsele ārstējas.

Labi smejas cilvēks — tātad labs cilvēks.

F. Dostojevskis

...liela daļa nelaimju un tas, ko pasaulē sauc par ļauno, notiek tāpēc, ka cilvēki ir pārāk bezrūpīgi, viņi nemīl, kā pienākas, apdomāt savus mērķus un, pat zinot tos, nopietni uz tiem netiecas. Viņi līdzīgi cilvēkiem, kuriem ir nojēga, ka vajag uzcelt torni, bet pamatam izlieto ne vairāk akmeņu un darba, kā tas vajadzīgs būdiņas uzcelšanai.

Mākslas objekts ir grūtais un labais.

J. V. Gēte

Rupji, bet vēl aizvien plaši izplatīti maldi ir doma, ka mākslinieciskai ideāla iemiesošanai nepieciešams koncentrēt vienā personā cik iespējams vairāk tikumu iemiesojumu; tā sekas — individualitātes un patiesības zaudēšana. Ideālo noteic ne kvantitāte, bet kvalitāte.

A. Šlēgelis

Ja dzejas jēga reducējas uz *melīem*, atliek tikai izmest tādu dzeju suņiem vai izdzīt to aiz republikas robežām, kā to darītu Platons. Tikai tas, kurš dzejā iemieso patiesību un apjēgumu, ir «dzejnieks» šī vārda patiesā nozīmē...

Bairons

Par teicamu sauc to, kas grūti panākams. Kas ir nepieciešams un grūts, sauc par labu; un to, kas no lielāka posta vēl izpestī, retāko un grūtāko, slavē par svētu.

F. Niče

Labā sirds ir visa sākums,
Labā sirds ir visa beigums...

Labestība ir vājums, ja tā mūžīgi, nebeidzami piedod, nebūdama droša, ka saņēməjs kļūs labāks.

Nav ļaunums skaut, jo skaudība ir sava trūkuma dzeloša apziņa. Bet gan ir ļaunums — skaut, netopot pilnīgākam.

Rainis

Melī rada daudz melu; un nodevība atgriežas pie mums ar tūkstoš nodevībām.

M. Māterlinks

Padarītais kļūstot neciešams, ja cilvēks nepējot paveikt kaut ko labāku.

T. Manns

...visi simpātiskie cilvēki ir bijuši cietsirdīgi paši pret sevi.

F. S. Ficdžeralds

Visi mēs vergojam gan tam, kas mūsu sirdī ir labākais, gan tam, kas ļaunākais.

B. Šovs

Es laikā pamodos no jauneklīgās nevērības, kas cilvēku labestību un saudzību pieņem kā pašu par sevi saprotamu.

...cik daudz laba mēs zaudējam, ja ļaujam sevi verdziski ieslēgt atturības ietvaros, kurus mums uzspiež labās manieres... Atturības likumam ir lemts tikt pārkāptam ar sirsnības likumu.

Labais — tas, kas kalpo dzīves saglabāšanai un attīstībai, ļaunais ir tas, kas iznīcina dzīvi vai traucē to... Cīņu pret ļauno, kas ir cilvēkā, mēs veicam ne ar citu tiesas palīdzību, bet ar paša tiesu pār sevi... Cilvēks var veikt daudz laba, neprasot sev nekādus upurus... Kulturāla cilvēka ideāls nav nekas cits kā cilvēka ideāls, kurš jebkuros apstākļos saglabā īstu cilvēcību.

A. Sveicers

Labestība, skaistums un patiesība — lūk, ideāli, kuri apgaismoja manu dzīves ceļu, atkal un atkal atjaunoja manā dvēselē prieku un vīrišķību.

A. Einšteins

Zinātnei jākalpo tikai labajam! Nedrīkst pieļaut, ka tā apsteigtu tikumības līmeni.

Z. Verns

...no cilvēka vajag prasīt, prasīt, prasīt!... pirmām kārtām prasības pret sevi. Tā ir pati grūtākā lieta — prasības pret sevi.

A. Makarenko

Var jautāt: «Kas tad ir labums? Kāda ir mūsu tikumiskās dabas nozīme?» Es atbildēju: kad cilvēks sāk izprast savu «es» pla-

šākā gaismā, kad tas atzīst, ka viņš ir daudz kas vairāk, nekā pašreiz liekas, viņš sāk apjēgt savu tikumisko dabu... Tad nāk konflikts starp mūsu zemāko un augstāko «es», starp mūsu vēlēšanos un mūsu gribu, starp lietu iekārošanu, kas iedarbojas uz mūsu jutekļiem, un mūsu sirds mērķi. Tad mēs sākam izšķirt starp to, ko tieši vēlamies, un to, kas ir labs. Jo labs ir tas, kas vēlams mūsu augstākajam «Es».

Dzīvo! labumam nozīmē dzīvot visu cilvēku dzīvi. Cilvēks baudu meklē vienīgi sava «es» apmierināšanai, bet labums kalpo visas cilvēces laimei un uz visiem laikiem... No šī cilvēka dzīves augstākā viedokļa, no labuma viedokļa prieki un ciešanas zaudē savu absolūto vērtību.

R. Tagore

Mums nav laika vairs
pateikt pat pazīstamiem —
labdien.

Ar to pašu
mēs sev visapkārt
novēlam sliktu.

O. Vācietis

Viss, kas manī labs, tas ir no citiem viss.
Paldies cilvēkiem — es esmu labs un jauns.
... Viss, kas manī ļauns, no citiem ir ...
Viss, kas manī ļauns, man jāiesloga.
Un pēc nāves jāņem kapā līdz.
Labo — ļaudīm atpakaļ es došu ...
Bet virs zemes jauna dzīve taps,
Cilvēkos būs mazliet vairāk laba ...

I. Ziedonis

3. TAISNĪGUMS UN PATIESĪGUMS

Rakstnieks S. Soloveičiks saka: «Labais bez taisnīguma — ļaunais, labs cilvēks bez taisnīguma — «labiņais», tas ir, ļauns. Mīlestība uz bērniem bez taisnīguma — ļaunums viņiem, akla mīlestība... Tur, kur ģimenē ir taisnīgums, tur bērni izaug labi... Tur, kur taisnīguma nav, nav nozīmes, vai bērnus sit vai apmīlo, apietas ar viņiem tā vai citādi, — tik un tā bērni izaugs par sliktiem cilvēkiem, ja vien nepratīs garīgi atraucies no vecākiem...»¹

Par taisnīgumu ir bagātīgs literatūras klāsts.² Šī kategorija attiecībā pret citām ētikas kategorijām ir it kā *objektivitātes mērs*, sava veida morālās *patiesības* raksturotāja. Bet kas tad ir šī patiesība? Brīnumainais lietuviešu filozofs gleznās M. K. Čurļonis patiesību attēlo kā liesmu, kas iegaismo un dedzina. Un, jo tuvāk, jo spilgtāk un stiprāk! Varbūt taisnīga un patiesa attieksme pret dzīvi nemaz nav iespējama, objektīvi, neitrāli to no malas vērojot? Morālā patiesība nav

¹ Соловейчик С. «Душа обязана трудиться...» над чем? — Литературная газета, 1982, № 26, с. 11.

² Plašu literatūras porādi sk.: Гринберг Л. Г., Новиков А. И. Критика современных буржуазных концепций справедливости. Л., 1977, с. 163—170; Бербешкина Э. А. Справедливость как социально-философская категория. М., 1983.

tikai prāta, tā ir arī sirds patiesība, nav tikai fakta atbilstība īstenībai, bet arī īstenības atbilstība humānākai nākotnes sabiedrības un cilvēka attīstībai, cilvēcisko interešu pilnīgākai apmierināšanai.

Prāta sludinātais taisnīgums var nest cilvēkiem auksto patiesību. Tā ātri var pārvērsties birokrātiskā patiesībā. Arī galējā satraukumā, dusmās, lielā priekā, «sirds nepatietībā» cilvēkam var nodarīt pāri. Patiesība cieši saistīta ar godīguma, atklātības jūtām. Taisnīgā cilvēkā nepatiesība izraisa sašutumu, ciešanas. Bet arī ar prāta un sirds patiesību vien cilvēkam nepietiek. Saskarsmē ar dzīves praksi, grūtībām, ar pienākuma izpildi veidojas arī gribas patiesība. Nav pārāk grūti nostāties patiesības pusē, ja tā sakrīt ar personisko ieinteresētību vai arī ir glaimojoša. Bet ja patiesība ir rūgta, ja tā atmasko, ja tās vārdā jānes upuri, jāizdara riskanta izvēle? Dažkārt atklāt patiesību, nosaukt lietas to īstajā vārdā ir bīstami, reizēm cilvēks, kas ir augstās domās par savu devumu darbā, patiesībā ir tur «piektais ritenis».

Kādā bulgāru humoristiskā izteicienā pausta doma, ka ir lielās, mazās un vidējās patiesības. Lielās izsaka čukstus. Vidējās — normālā balsī, bet mazās — skaļi. Diemžēl gadās, ka patiesības lielumu noteic pēc skaļuma vai bardzības, kādā tā izkliegtā, pēc tā, kādu posteni ieņem patiesības deklarētājs, u. tml.

Dziļā morālā patiesība var būt gan smieklīga, gan asarās, gan mīlā, gan naidā. Un dažkārt klusumā ir lielāka patiesība nekā daudzajos vārdos, kuros šis dziļums pazūd.

Atsevišķa taisnīga rīcība ir sava veida akmens, kas tiek pienests patiesības templim. Var būt pat taisnības akmeņu kaudze, bet pašas celtnes nav. Var uzcelt patiesības gaisa pilis, kas uz zemes neturas.

Bernards Šovs ironiski piezīmē: «Ikviens diža patiesība sākumā ir zaimi.»¹ Dziļu domu, kuras atšifrējums jāmeklē arī Austrumu filozofijā, izteica Hēgelis: «Augstākā patiesība, patiesība kā tāda ir augstāko pretstatu, augstākās pretrunas risinājums. Tajā zaudē savu nozīmi un spēku pretstati starp brīvību un nepieciešamību, garu un dabu... likumu un tieksmēm, zaudē savu spēku vispār pretstati un pretrunas kā tādas, lai arī kādu formu tās pieņemtu. Un atklājas, ka brīvība kā subjektīva brīvība, ņemta pati par sevi un atsevišķi no nepieciešamības, nepārstāv absolūtu patiesību; tāpat kā nevar piedēvēt patiesību izolētai nepieciešamībai, ņemtai pašai par sevi.»² Sasaistot B. Šova un Hēgela izteiktās domas un turpinot aizsākto sarunu par absolūtā labā un ļaunā attiecībām, atļaušos lasītāju kritiskam ieskatam un pārdomām minēt hipotētisku atziņu, kas varbūt tuvāk liks saprast morāles dziļuma it kā neatšifrējamo dabu, morālās patiesības līdzību ar zilo putnu, ko nevar noķert, nevar ieslodzīt normu, kategoriju un principu sprostā.

Morālā patiesība ir cilvēku attiecību cilvēciskas saliedēšanas, apgarotības, cilvēka brīvās gribas, laimes, pienākuma, dzīves jēgas

¹ Hjūzs E. Bernards Šovs, 178. lpp.

² Гегель Г. В. Ф. Эстетика, т. 1, с. 108.

patiesība. Bet... pati morāle ir tikai citu pārādību aspekts. Un, jo vairāk mēs iedziļināties morāles jautājumos, tās specifiskā, jo vairāk tuvojamies tās metamorfozēm, pārveidēm, empīriskai netveramībai. Šķiet, ka esam tvēruši ilūziju, ne realitāti, cilvēci abstraktā veidā, ne pilnasinīgus cilvēkus. Jo vairāk mēs tuvojamies morāles absolūtam taisnīgumam, jo vairāk izjūtam morāles bezspēku, jo vairāk tai jāmeklē palīdzība ekonomikā, politikā, tiesībās, estētikā. Morāle it kā pati sevi sāk zaimot, pati sevi sit krustā. Tāpat kā nevar piedēvēt patiesību izolētai brīvībai vai nepieciešamībai, vai tiesībām bez pienākuma, tāpat to nevar piedēvēt arī no visa sabiedriskās dzīves konteksta atrautai morālei. Taisnīguma kategorija vistiešāk rāda, ka objektivitātes, dziļākas patiesības vārdā mums jāmeklē noteiktā sabiedrības vidē optimālākais saskaņojums starp daudziem pretstatiem:

- brīvību un nepieciešamību,
- darbu un atalgojumu,
- mērķiem un līdzekļiem,
- tiesībām un pienākumu,
- noziegumu un sodu,
- vispārīgo un individualizācijas procesu u. tml.

Tālāk šie daudzie pretstati jāiekļauj

- sabiedrības taisnīgā attieksmē pret personību,
- personības taisnīgā attieksmē pret sabiedrību (ģimeni, darba kolektīvu, darbu, šķiru, tautu, valsti, cilvēci),
- taisnīgās starppersoniskās attiecībās,
- taisnīgā attieksmē pret sevi pašu.

Mēs varētu turpināt šo pretstatu attieksmju analīzi visdažādākajos dzīves gadījumos (revolūcijās, karos, miera apstākļos, attieksmē pret ienaidniekiem, pret uzvarētajiem, gūstekņiem, padotajiem, priekšniekiem, pret vājākajiem, pret dzīvniekiem, pret draugiem). Ir svarīgi, cik taisnīgas ir prasības, pavēles, lūgumi, aizliegumi, aicinājumi, stimuli, kritika, apbalvojumi, cilvēku vērtējumi, raksturojumi, pat līdzjūtība, savstarpējā palīdzība, kontrole, pārbaude. Cilvēks ar sirdi un dvēseli, aizrautīgi, radoši var kalpot maldīgiem ideāliem, pseidovērtībām. To rāda kaut vai visa reliģijas vēsture. Svarīgi ir arī tas, kā acīs mēs sevi gribam attaisnot, no kā vislabprātāk saņemt pateicību, no kā sodu, no kā mums ir kauns par nodarīto netaisnību. Atrast šajā interešu un pretrunu daudzveidībā ideālu balansējumu ir ārkārtīgi grūti. Lielā mērā šo uzdevumu personībai palīdz risināt taisnīga un demokrātiska sociālā iekārta, taisnīgi likumi, veselīgs sabiedrības morālpсихолоģiskais klimats, patriotisms vienībā ar internacionālismu, tautu draudzīgās attiecības, vispusīgs sabiedrības progress, audzināšanas sistēma, kas nodrošina cilvēka spēju daudzveidīgu attīstību, utt.

Runājot par taisnīgumu, nereti mēdz pieminēt Zālamana gudro tiesu. Lai izšķirtu strīdu starp divām sievietēm, kas abas sakās esam viena bērna mātes, ķēniņš pavēl dzīvu bērnu ar zobenu pārcirst uz pusēm un katrai sievietei dot savu daļu. Viena sieviete teica: «Lai tas nav nedz maņ, nedz arī viņai: pārcērtiet to.» Ķēniņš lika atdot bērnu tai sievietei, kura sacīja: «Mans kungs, dodiet vi-

ņai dzīvo bērnu, bet tikai nāvēt gan nenonāvējiet viņu.»¹ Taču cik bieži ikdienas dzīvē taisnīguma vārdā izteikts spriedums: «Ja nav man, tad lai nav nevienam!» — vai pat: «Kaut visa pasaule aiziet bojā, bet taisnībai jābūt!» Līdzīga dzīvas miesas saciršanai ir arī brīvības atraušana no nepieciešamības, pienākuma un tiesību pretnostatījums, noziegums bez soda.

Samērā primitīvā cilvēces attīstības pakāpē sabiedrības dzīvi varēja regulēt ar praktiski acīm redzamu taisnīgumu, kas balstīts uz **līdzvērtīgas atriebības likumu** — «Aci pret aci, zobu pret zobu». Neatstāt neatmaksātu pārinodarījumu, ļaunu atmaksāt ar ļaunu, «lai varmācīgi mirst, kas varmācīgs» (Šekspīrs), asinis par asinīm. Te vēl tikai nosacīti varam runāt par morāli. Te darbojas taustāmais arguments, fiziskā pretiedarbība, reakcija, atbilstoša stimulam. Ja cilvēkā nav vēl attīstīta nedz sirdsapziņa, nedz kauna jūtas, nedz atbildība, tad viņā garīgajai, tātad arī morālajai iedarbībai nav augsnes. Turpretī fiziskās pretiedarbības iespējas nereti var atturēt no noteiktas rīcības. Zemas kultūras cilvēkam, kuram vērtību orientācijā spilgti izteiktas materiālās vērtības, kurš galvenokārt respektē spēku, morālais nosodījums bez materiālajām neērtībām, bez fiziski izjūtama soda (ieskaitot brīvības ierobežojumu kolonijās un cietumos) parasti ir mazefektīvs.

Uz ekvivalentu atriebību balstīts taisnīgums nereti izraisa nebeidzamu atriebības

¹ Par tiesām un tiesnešiem. R., 1979, 34. lpp.

ķēdi. Ģimeņu un radnieku ķildas tiek pārnestas no paaudzes uz paaudzi. Tādējādi uz atreibību un pat varmācību balstīts taisnīgums atražo netaisnību un nestimulē cilvēku tikumisko izaugsmi. Atliek vienīgi cerēt, ka nelaimē cilvēks kļūs prātīgāks, ciezdams pats sāpes, jutīs līdzīgu citu sāpēm. Bet, ja sāpēm blakus nav labestības, tās var vēl vairāk pastiprināt cietsirdību, naidu un atreibības kāri.

Pirmatnējās kopienas sairums, privātīpašuma rašanās, šķiru un ekspluatācijas attīstība aktualizē taisnīguma un netaisnīguma problēmu. To papildus stimulē bezpersoniskā kolektīvisma sabrukums un individuālistiskās morāles veidošanās. Taisnīgums, kas galvenokārt balstījās uz zināmu vienlīdzību un spēku, tiek ik uz soļa grauts. Jau V—IV gadsimtā p. m. ē. senajā Ķīnā tika atzīmēts, ka katram rodas sava izpratne par taisnīgumu. «Katrs atzina par pareizu savu viedokli un noraidīja citu cilvēku uzskatus, tāpēc starp cilvēkiem valdīja stiprs naidis. Ģimenēs tēvi, bērni un brāļi izturējās cits pret citu ar naidu un riebumu. Nespēdami dzīvot kopā, tie pameta viens otru.»¹ Uguns, ūdens un inde tiek izmantoti savstarpējai kaitniecībai, spēcīgie nepalīdz vājajiem. Mantīgie savus pārpalikumus izšķērdē, bet nedalās ar trūcīgajiem. Gudrie slēpj savas zināšanas. Atliek cerības uz gudru un taisnīgu valdnieku — debesu dēlu, jo debesis negrib, lai liela valsts uzbruktū mazai, lai spēcīgais aplaupītu vājo, viltīgais — naivo, dižciltīgais — neievērojamo.² Rodas ilgas pēc taisnīgas valsts, kur

¹ Древнекитайская философия, т. I, с. 191.

² Turpat, 194. lpp.

ir savstarpējā palīdzība, kur spēcīgais ir vājā aizstāvis, kur zinošais māca nezinošo, kur valda kārtība un miers.

Senajā Grieķijā par taisnīgumu un kārtību rūpējās dieviete Temīda. Viņu sauca par glābēju, nomākto aizstāvi. Grieķu pilsētās tai cēla svētnīcas, tautas sapulču vietās nesa ziedojumus. Temīdu attēloja pieminekļos gan kā bargu sievieti ar pilnības ragu, gan arī ar aizsietām acīm, ar svariem vienā, ar sodīšanas simbolu — zobenu otrā rokā. Tā ir zināma tuvība aklajam liktenim. Vai tiešām jābūt bezpersoniskam un aukstam, lai labais tiktu objektīvāk novērtēts?

Sarežģīts bija Temīdas darbības lauks, tāpēc tā sauca palīgā savas un Zeva trīs meitas, liekot Einomijai rūpēties par *likumību*, Eirēnei (no šī vārda veidojies arī Irēnas vārds) — par *mieru* un Dikei — par *taisnīgumu*. Ir izveidojusies pat zinātne *dikeloģija* — mācība par taisnīgumu, aptverot gan ekonomiskos, gan politiskos, bet it sevišķi tiesiskos un morāles jautājumus.

Jau mītiskajā taisnīguma atainojumā vērojama tā ciešā tuvība ar kārtības, kara un miera jēdzieniem. **Likums** kā nepieciešams, būtisks, stabils sakars starp parādībām, liekas, spēj pasargāt no visa nejaušā, patvaļīgā, netaisnā. Bet... jau Dēmokrits antīkajā pasaulē šķīra dabiskos likumus, kurus nevar dalīt taisnīgos un netaisnos un kuru pārkāpšana neizbēgami tiek sodīta, un cilvēku radītos likumus, kurus pārkāpjot ne vienmēr tiek saņemts sods. Politiskiem un tiesiskiem likumiem tāpēc ir piespiedu spēks — valsts aparāts, tiesu iestādes, kas rūpējas par šo likumu

ievērošanu. Morālos likumus uztur spēkā sabiedriskā doma, taisnīguma un pienākuma apziņa, sirdsapziņa. Šie likumi parasti formulēti kā tikumiskie principi.

Antagonistiskajā šķiru sabiedrībā apspiesto masu morāle pauž sašutumu par valdošās šķiras radītajiem likumiem, oficiāli aizstāvēto taisnīgumu. Spilgti tas izteikts folklorā: «Stiprā un bagātā pusē arvien taisnība»; «Kur nauda runā, tur taisnība klusē»; «Mazos zagļus liek cietumā, lielos ceļ par tiesniešiem»; «Vairāk smērē, vieglāk tek».¹

Jau Makiavelli norāda: ja ar likumu nav iespējams gūt panākumus, tad jālieto spēks, lai pārvaldītu zvēra dabu. Jauno laiku filozofs F. Bēkons uzstājas pret tradīciju taisnīgumu identificēt ar likumu. Viņš norāda, ka varmācība var iegūt likuma ietērpu, ka «pastāv trīs netaisnīguma avoti: varmācība kā tāda, ļaunprātīga viltība, kas maskējas ar likuma vārdu, un paša likuma cietsirdība».² F. Bēkons tiesu dažādās valstīs pielīdzina galma filozofam, kurš dara tikai to, kas izdevīgi varasvīriem. XVIII gadsimta franču apgaismotājs Monteskjē runā par samaitātību, kas rodas, kad tauta neievēro likumus, un par samaitātību, ko rada paši likumi. Pēdējais ļaunums nav izārstējams, jo tas jau ir pašās zālēs.

Tāpat cilvēku radītie likumi, pat kari un miers ir bijuši gan taisnīgi (ievērojot noteiktus vēsturiskos apstākļus), gan netaisnīgi. Var arī likumā ievērot hurtu vai garu. Labus

¹ Latviešu sakāmvārdi un parunas. R., 1957, 135.—137. lpp.

² Бэкон Ф. Соч. в 2-х т. М., 1971, т. 1, с. 507.

likumus var izmantot kā aizsegu ļauniem darījumiem. Arī pašos tikumiskās darbības likumos jeb principos vistiešākajā veidā izteikta noteiktās morālās sistēmas šķiriski ideoloģiskā virzība. Revolucionāri cīnījās gan pret netaisniem likumiem, netaisnu kārtību, gan pret taisnīguma nepareizu izpratni.

Nespēja nodibināt taisnības valsti zemes virsū rada tendenci vai nu veidot to debesu valstībā, vai arī iztēlot to utopiskajās mācībās. Taču utopiskā sociālisma pārstāvji, nereti pareizi atsedzot netaisnības cēloņus reālajā dzīvē (privātīpašums, ekspluatācija, sociālā nevienlīdzība, spēka kults), nespēj atrast īstos ceļus sociālajam taisnīgumam, vai arī ideju īstenojumam vēl nav nobrieduši vajadzīgie apstākļi. Viņi ilgojas pēc tāda taisnīguma, kad cilvēku attiecības būs balstītas uz savstarpēju palīdzību, mīlestību, patiesību, kad nebūs nabadzīgo, slaistu, netikumu, karu, kad visi tikumi pilnā mērā atradīsies cilvēku kalpībā, kad vājais nebūs nelaimīgāks par stipro, kad labais netiks atalgots ar slikto u. tml.¹

Reālajā dzīvē nereti izveidojas morālā strupceļa situācija. Piemēram, ļauno atmaksājot ar ļauno, ar ļaunumu cīnoties pret ļaunumu, nevar apstiprināties labais. Un tajā pašā laikā ļaunajam darīt labu ir bīstami. Kad vienam no ievērojamākajiem senās Ķīnas ētikas skolotājiem Konfūcijam jautāja: «Vai ir pareizi uz ļaunu atbildēt ar labu?» — viņš izbrīnā atteica: «Kā var atbildēt ar labu?»

¹ Sk.: Утопический социализм. Хрестоматия. М., 1982.

Uz ļauno jātbild taisnīgi. Uz labo jātbild ar labo.»¹ Tā ir dziļa doma. Cilvēku vairs neapmierina atreibības likums «aci pret aci, zobu pret zobu». Nevis ar ļaunu vērsties pret ļauno, bet gan būt taisnīgam! Ar vienu kategoriju pāri vairs nav iespējams izskaidrot sarežģīto morāles dabu. Ja ļauno vienmēr atmaksājam ar ļauno, labo — ar labo, tad morāle atgādina homeopātiju (gr. *homoios* — līdzīgs, *pathos* — slimība, ciešanas), kas «līdzīgu ārstē ar līdzīgu». Tā morāle tiek pielīdzināta grāmatvedībai, tiek vienveidots tikumības problēmu risinājums, kavēta tikumisko īpašību attīstība (kaut vai blakus atreibības alkām neveidojas cēlsirdība, spēja piedot).

Protestējot pret tradicionālo morālo normu, ka taisnīgi ir atmaksāt draugiem ar labo un ienaidniekiem ar ļauno, Sokrats aizrāda uz cilvēka kļūdīšanās iespēju. Var gadīties, ka ienaidnieks ir krietns cilvēks, bet draugs nelāgs. Sokrats precīzē, ka taisnīgi ir darīt labu draugam, ja tas ir krietns cilvēks, un ļaunu ienaidniekam, ja tas nekrietns. Bet tālāk atkal Sokrats šaubās, vai var vispār saukt par taisnīgu to, kurš kādam kaitē. Taisnīgumā iekļaujas arī cilvēka cieņas saglabāšana. Taisnīgais ir labs.

Sokrata pretinieki aizstāv sofistu izteikto viedokli, ka taisnīgs ir tas, kas derīgs stiprākajam, ka visās valstīs par taisnīgu tiek uzskatīts tas, kas derīgs pastāvošajai iekārtai. Vienlaikus tiek minēts, ka netaisnība ir spēcīgāka par taisnīgumu, jo tai vairāk spēka, brīvības, valdonīguma, ka tā pat iz-

¹ Древнекитайская философия, т. 1, с. 165.

devīgāka par taisnīgumu. Sokrats saka, ka pats lielākais sods ir atrasties sliktāka cilvēka varā, nekā tu pats esi, kad tu pats neesi piekritis pārvaldīt. Ar netaisnību, atzīst Sokrats, reizē nāk ķildas, nejēdzības, ļaunums, ar taisnību — draudzība, gudrība, cieņa. Taisnība «ir daudz vērtīgāka par lielu zelta daudzumu».¹

Padziļinātos taisnīguma meklējumos parādās jauns taisnīguma princips, kas ir ieguvis **morāles zelta likuma** nosaukumu. Tas ir pieminēts daudzās senajās mācībās, ierakstīts bībelē, to it bieži piemin ikdienā, tam veltīti plaši sacerējumi.² Morāles zelta likumam ir dažādi varianti: nedari otram to, kas pašam nepatīk; ko nemīli citā, to pats nedari; dari citiem to, ko tu gribētu, lai tev darītu; ko nevēli sev, to nevēli citiem. Šim likumam nenoliedzami bija un vēl joprojām ir zināma nozīme humānistiskā cilvēku attieksmē pret dzīvi. Bet noteicošais te ir subjekts, tā gaume, nevis objektīvais vērtējums. Kā pēc šī likuma taisnīgi risināt kaut vai divu cilvēku savstarpējās attiecības, ja viens mīl otru, bet tas mīl citu? Kas patīk egoistam, var būt neciešams altruistam. Revolucionāriem parasti ir netīkams mietpilsoņa dzīvesveids. Dažam tīk salds, citam skābs. Pat vienas un tās pašas zāles vienas un tās pašas slimības gadījumā uz dažādiem indivīdiem var iedarboties dažādi. Ne velti ir izteikta pamācība nevērtēt citus pēc sava ģimja un līdzības. Cilvēku savdabība, oriģinalitāte, ja

¹ Platons. Valsts. R., 1982, 37. lpp.

² Sk.: Гусейнов А. Золотое правило нравственности. М., 1982.

tā nav antisabiedriski virzīta, ir liela sociālā vērtība, pat tikumiskās cilvēku saliedēšanās, bagātinošās draudzības nepieciešams priekšnoteikums. Šī neatkārtojamība nepieļauj standartizētu pieeju cilvēkam, lai arī cik lielā mērā tas būtu *zelta* likums, pēc kura mēs vādotos. Sena ir atziņa: «Kad divi dara vienu un to pašu, tas nav viens un tas pats.»¹ Atšķirība var būt motīvos, sociālajās sekās, situāciju raksturojumā. To, ko var piedot bērnam, bieži nevar piedot pieaugušajam.

Jo sarežģītāka vēršas sociālā dzīve, jo grūtāk tajā orientēties, tāpēc par stabilāko un pievilcīgāko taisnīguma normu kļūst **«zelta vidusceļš»**, izvairīšanās no galējībām, visās lietās saglabājot mērenību. Kā uzskata Aristotelis, galējības raksturo netikumus un nelikumību. Tikumīga cilvēka vīrišķība ir tikums starp tādiem netikumiem kā pārgalvība (vīrišķības pārmērs) un glēvulība (vīrišķības trūkums). Devīgums veidojas kā tikums starp izšķērdību un skopumu, patiesīgums — starp lielību (pārspīlējumu) un ironiju (samazinājumu). Taisnīgais ir vidējais starp izdevīgumu un zaudējumu; tas ierobežo patvaļu un tiecas pēc līdzīgā. Taisnīgumu un mērenību Aristotelis vērtē augstāk par drošsirdību, jo «tie ir derīgi vienmēr», drošsirdība «tikai palaikam... kad visi ir taisnīgi, drošsirdība nav vajadzīga; bet, kad visi drošsirdīgi, taisnīgums nepieciešams»². Aristotelis izvērza ģeniālu domu par to, ka taisnīgums prasa apvienot pretstatu vienībā nolīdzinošo un sada-

¹ Бабицев Н. Т., Боровский Я. М. Словарь латинских крылатых слов. М., 1982, с. 211.

² Аристотель. Соч. в 4-х т. М., 1978, т. 2, с. 398.

lošo taisnīgumu (visiem vienādi un katram pēc nopelniem). Netaisni ir tiekties pēc lieka izdevīguma, labuma, un netaisni ir arī saņemt pārāk maz.¹

Bet... Dzīvē ir daudzas tādas situācijas, kad tiek dziedāta himna drosmīgo neprātam, kad «zelta vidusceļš» jau kļuvis dubļains un pa to iet netikums, bet īstais tikums izmisumā meklē izeju pa vēl nestaigātiem ceļiem. Un tas jau var būt pieskāriens cilvēka spēju robežai, pietuvošanās absolūtajam labajam un taisnīgajam. Tas ir lielā riska ceļš, kurš nebaidās būt pret kaut ko ļauns un netaisns augstākā labā un taisnīguma vārdā.

«Zelta vidusceļš» var būt arī viduvējības ceļš. Vidējā norma vispateicīgākā ir viduvējiem cilvēkiem (mācībās, darbā, sportā). Vai šis vidusmērs nav pārāk plaši izplatīts, neiznīcina potenciālos ģēnijus un talantus, vai daudzus nepadara par neveiksminiekiem? Pētījumi rāda, ka vislabvēlīgākajos apstākļos ģēniji un sevišķi ievērojami talanti varēja rasties attiecībā 1 : 2000—1 : 10 000; XX gadsimta vidū civilizētās valstīs, kur pamatos jau ir vidusskolas un augstskolas izglītība, ģēniju rašanās varbūtība ir aptuveni 1 : 10 miljoniem cilvēku.² Kaut kādā veidā netiek izmantotas milzīgas iespējas radošā gara attīstībā. Varbūt nākotnē tā būs lielākā netaisnība un morāle kļūs par trauksmes cēlāju?

¹ Sk.: *Аристотель*. Соч. в 4-х т. М., 1984, т. 4, с. 145—171, 244—248.

² Sk.: *Эфроимсон В. П.* Биосоциальные факторы повышенной умственной активности. М., 1982, с. 24. (Деп.)

Varbūt taisnīgums aicināts arī optimāli saskaņot vidusmēru ar iespējamiem galējiem sniegumiem?

Iedomāsimies, ka mēs noteiksim vidējo standartmēru visu cilvēku apgērbiem un apaviem. Kā jutīsies tie, kuriem jānēsā lielāki vai mazāki uzvalki un kurpes, nekā vajadzīgs? Labi būs tikai tiem, kuriem apģērbs un apavi neizraisīs neērtības. Pārāk bieži mēs savu mēru, sava gara mēru uzspiežam citiem kā paraugetalonu. Kā saka Ojārs Vācietis:

Tāds kā etaloniņš, sterils tāds kā,
neprasās ne mīlojams, ne sitams,
garlaicīgs, kā tīra atskaņa,
apnicīgs,
kā sabojāta krāna ritms,
nav ne karsts, ne auksts, ne arī remdens,
gludi beidzis varen augstu skolu,
zinātu, kas viņu tādu dzemdējis,
pajautātu —
kādam nolūkam?
...Viņa beigtums visu dzīvo sugestē...¹

Pastiprinoties sabiedrības dzīvē dažādu kārtu noslāņojumam, kārtu privilēģijām, biežāk tiek izvirzīta taisnīguma formula — «**katram savu**». Tā ir prasība dot ķeizaram, kas ķeizaram, un dievam, kas dievam pienākas. Latīņu paruna atzīst: «Kas atļauts Jupiteram, tas nav atļauts vērsim.» Bet blakus šai parunai ir arī cita: «Kas atļauts vērsim, tas nav atļauts Jupiteram.» Citiem vārdiem sakot, kas atļauts dievam, augstākstāvošam, nav atļauts dzīvniekam, zemākstāvošam. Bet savukārt arī dievs nevar atļauties daudz ko

¹ Vācietis O. Si minors, 114., 115. lpp.

tādu, ko var atļauties vienkāršs mirstīgais. Nemirstīgie dēmoni apskauž cilvēka spēju mīlēt un mirt. Dažkārt antīkajā pasaulē par zādzību un citiem noziegumiem brīvajam pilsonim draudēja nāvessods, vergam — sods pēc vergtura ieskatiem.

Viduslaikos augstu attīstītā goda izjūta, bruņnieciskums izpaudās tikai pret savas kārtas pārstāvjiem. *Egalitārās* (fr. *égalité* — vienlīdzība) normas izriet no vienlīdzīgu tiesību prasības. Līdzīgos apstākļos tas, kas jādara man, būtu jādara arī citam. Dažkārt dzirdam apgalvojumu, ka cits manā vietā būtu rīkojies tāpat. Turpretī *elitārās* (fr. *élite* — labākais, izraudzītais) normas atsevišķos gadījumos citu tiesības vērtē augstāk nekā savējās. Tad augstākas kārtas vai amata pārstāvja nogalināšanai par «ekvivalentu» tiek izsludināta dzīvības atņemšana desmitiem vai pat simtiem citu cilvēku. Līdzība attieksmē pret savas dzimtas, savas kārtas pārstāvjiem un nevienlīdzība pret citas dzimtas, tautas, rases, šķiras, kārtas pārstāvjiem ir diezgan raksturīga parādība cilvēces vēsturē. Fašisti uz koncentrācijas nometņu vārtiem rakstīja: «Jedem das Seine!» («Katram savu!»)

Platona daudzveidīgajā mācībā par taisnīgumu arī pamatā saglabājas «katram savu» ideja. Taisnīgi ir, ja katrs nodarbojas ar savu darbu. Pats lielākais pilsoņu noziegums ir jaukšanās kādas citas kārtas darbā. Valstī ir trīs kārtas (filozofi, karavīri un pārējie brīvie pilsoņi — amatnieki, tirgotāji), un katra dara savu, veidojot kopīgo labumu, brīvo pilsoņu taisnīguma sociālo pamatu.

Platons sludina četrus galvenos tikumus — gudrības, vīrišķības, savaldības (mērenības) un taisnīguma tikumu. Turklāt taisnīgums ir sava veida **tikumu sintēze**, gudrības, vīrišķības un savaldības saskaņojums. Un, tāpat kā kurpniekam jāstrādā kurpnieka, namdarim — namdara darbs, tāpat arī dvēseles dažādām daļām «taisnīgums neļauj jaukties citu daļu darbos».¹ Platons atzīst, ka lielākā daļa algotņu karā ir drošsirdīgi, bet netaisni, bezkaunīgi, nesaprātīgi.² Taisnīgums saistīts ar darbības kopumu, veselumu, tikumu saskaņojumu, ne to atsevišķu izpausmi. Labs cilvēks padara dzīvi taisnīgāku, to neapstulbo bagātība un citi tamlīdzīgi ļaunumi, nesavaldzina tirānija, nedz kāda cita vara.³ Taisnīgums ir sava veida valsts dvēsele: «... pati cildenākā un skaistākā māksla ir prasme vadīt valsti un mājas dzīvi; šo prasmī mēs saucam par taisnīgumu un savaldību vai mērenību.»⁴

Epikūrs taisnīgumu raksturoja kā līgumu, lai citam nekaitētu un pats neciestu, lai cilvēku saskarsmē būtu labums. Ar sofistiem, Epikūru un citiem domātājiem aizvien vairāk sāk attīstīties taisnīgumā relativitātes izpratne.

Arī renesanses laika mācībās taisnīgums tiek atzīts par vispilnīgāko tikumu, par saprātīguma, mērenības, rakstura stingrības veidotāju cilvēka dvēselē, bet sabiedrībā tas rada mieru un saskaņu. Taisnīgums kā

¹ *Platons*. Valsts, 103. lpp.

² *Платон*. Соч. в 3-х т. М., 1972, т. 3, ч. 2, с. 91.

³ *Platons*. Valsts, 179. lpp.

⁴ *Platons*. Menons. Dzīres. R., 1980, 95. lpp.

tikumu karalis pakļauj vēlmes prātam, zemākās dvēseles potences — augstākajām. Vairāk par citiem tikumiem taisnīgums dara mūs laimīgus un labvēlīgus. Arī mīlestība pret vecākiem, draugiem, radniekiem, tēvzemi ir taisnīguma radīta.

Interesanta tradīcija bija ieviesta renesanses laikā Florencē. Stājoties augstākā maģistra amatā, vajadzēja teikt runu par taisnības un brīvības tēmu. Tajās ir visdažādākie spriedumi — par taisnīgiem un netaisniem valdniekiem, par tautu kā taisnīguma nesēju, par to, ka nevar atstāt neapbalvotu tikumu un nesodītu netikumu, ka, sadalot amatus, jābūt bezkaislīgam, nedrīkst vadīties pēc draudzības un radniecības apsvērumiem.

Lūk, viens fragments no XV gadsimta slavinājumiem taisnīgumam: «Ak, visu tikumu valdnieks un tēvs, tu patiesi esi dzīvinošāks spēks par debesu sauli, kas izplata gaismu pa visu pasauli. Tu — tā īstenā gaisma, bez kuras nekas nemirdz... Kas zaudējis tevi, tam nepieder nekas, viņš maldās tumsā... Ak, taisnība, dievišķā gaisma... tikai tu saglabā esošajā to, ko tam dāvājis dievs... Taisnīgums — katras sabiedrības dvēsele un miesa... Nekas tā nesaglabā pilsoņu saskaņu un vienību kā taisnīga labumu sadale...»¹

Taisnīguma raksturojumā kā tā nepieciešamu sastāvdaļu (struktūras pamatelementu) tradicionāli iekļauj **vienlīdzību**. Nereti vienlī-

¹ Брагина Л. М. Социально-этические взгляды итальянских гуманистов (вторая половина XV в.). М., 1983, с. 87, 88.

dzības ideja pat tiek identificēta ar taisnīgumu. Blakus brīvības, brālības lozungam franču buržuāziskā revolūcija izvirzīja arī vienlīdzības prasību. Visu pilsoņu vienlīdzība likuma priekšā ir garantēta daudzu valstu konstitūcijās. Cits jautājums — kā tas tiek īstenots. Te jāatšķir faktiskā un formālā vienlīdzība. Vienlīdzība ir viena no svarīgākajām vērtībām sociālismā (sieviešu un vīriešu, rasu, tautu vienlīdzība, vienādas attīstības iespējas un atalgojums, vadoties pēc principa: no katra — pēc viņa spējām, katram — pēc viņa darba).

Vienlīdzības idejai ir svarīga nozīme morālā taisnīguma nodrošināšanā. Visi cilvēki morālajā ziņā ir vienādi vispirms jau tāpēc, ka morālē nav priekšnieku un padoto, nav oficiālo attiecību, ka pastāv cieņas pilna attieksme pret cilvēku, ka nevis no ieņemamā amata, situatīviem apstākļiem galvenokārt ir atkarīga cilvēka labestība, bet gan no paša cilvēka. Zīmīgi, ka folklorā visbiežāk tēloti labie un taisnīgie cilvēki, piemēram, bārenīte, kuri atrodas visnelabvēlīgākajos apstākļos un kuriem jāiztur vislielākie pārbaudījumi. Morālā vienlīdzība ir cilvēcīguma uzturētāja cilvēkā, tāpēc tā ir arī pamatā cilvēku savstarpējai cieņai, prasīgumam un tikumiskajam sodam. Zīmīga šai ziņā ir Raiņa lugā «Jāzeps un viņa brāļi» attēlotā Jāzēpa un Jūdas saruna. Jūda apgalvo, ka jūds tik jūdu var tiesāt. Jāzeps atbild:

Vai jūsu brālis, ko jūs nokāvāt,
Gan nebij cilvēks ar —? tik jūds? — Vai viņš
Kā cilvēks sāpes nejuta? — Jeb jūdam
Sāp mazāk nekā cilvēkam, kad griež? —

Vai es kā cilvēks arī nevaru
Par viņa sāpēm prasīt gandarību?
— Jūs tiesāt šē kā cilvēks cilvēku? ...¹

Faktisko taisnīgumu nevar sasniegt tikai ar vienlīdzības principu vien. Sievietes fiziskais spēks ir apmēram par 30 procentiem mazāks nekā vīrieša, bet bērnus pasaulē laiž sieviete. Taisnīguma risinājumā nozīmīga ir *kompensāciju sistēma* (akliem, kurliem, mēmiem, hroniski slimiem, garīgi atpalikušiem, veciem u. tml.). Tai jānodrošina katram cilvēkam iespēja apliecināt sevi kā nozīmīgu un vajadzīgu būtni sabiedrībā, jāmodina pašcieņas jūtas. Bet vienlaikus sabiedrības dzīvē ne mazāk svarīgs ir arī *privilēģiju* jautājums. Talanti un ģēniji nav nemaz tik bieža parādība, bet to sabiedrisko nozīmīgumu grūti novērtēt par augstu. Diezin vai būtu arī pareizi lietot izteicienu, ka bērni ir vienīgā privilēģētā šķira mūsu sabiedrībā. No mazotnes pārāk pieradinātais baudīt privilēģijas negribēs no tām atsacīties arī vēlākajā dzīvē. Rūpīgi jāanalizē arī tas, kādiem sabiedrības pārstāvjiem ir zināmas priekšrocības, kāds to raksturs un morālā ietekme uz visu sabiedrību (speciālie veikali, poliklīnikas, slimnīcas, dzīvokļu piešķiršanas priekšrocības u. tml.).

Varbūt ir zināma patiesība senajā izteicienā, ka ar dēlu līdz pieciem gadiem apejies kā ar ķēniņu, no pieciem līdz piecpadsmi — kā ar kalpu, pēc piecpadsmi gadiem — kā ar draugu? Un vai nevajadzētu ļaut no ma-

¹ Rainis J. Kopoti raksti. R., 1981, 11. sēj., 250., 251. lpp.

zām dienām izjust un mācīties dzīves un lomu daudzveidību, lai pāreja no ķēniņa uz kalpu un draugu nebūtu pārāk mokoša un dramatiska?

Savukārt vienlīdzības absolutizācija, at-
rautība no sava pretstata, no personības un
sociālās dzīves daudzveidīgās pilnveidoša-
nas, bagātināšanas, kam kalpo taisnīguma
ideja, var novest pie visu nolīdzinošās idejas,
«kazarmu komunisma», «Prokrusta gultas».
Lielākais cilvēku nolīdzinātājs taču ir nāve.
No tās nespēj izvairīties ne karalis, ne mi-
nistri, ne to kalpi, ne padotie. Bet pat šis lie-
lais nolīdzinātājs bieži vien rīkojas netais-
nīgi. Kari parasti visvairāk aprij cilvēkus
pašos spēka gados. No nāves nav pasargāti
arī mazi bērni.

Rietumu pasaulē pēdējā laikā sevišķu po-
pularitāti ir ieguvis amerikāņu zinātnieka
Džona Rolsa fundamentālais pētījums «Tais-
nīguma teorija», kas publicēts 1971. gadā.
Dž. Rolss (J. Rawls) izvirza šādus taisnī-
guma principus: 1) visiem pilsoņiem ir vie-
nādas tiesības uz brīvību, kas saskaņota ar
citu cilvēku brīvību; 2) sociālā un ekono-
miskā nevienlīdzība jāizkārto tā, lai a) pa-
nāktu lielāku izdevīgumu mazāk nodrošinā-
tiem pilsoņiem un b) lai vienlīdzība reducē-
tos uz amatiem un stāvokļiem sabiedrībā, kas
sasniedzami visiem godīgas vienlīdzības ap-
stākļos. Šie abi taisnīguma principi pakļauti
kopējai taisnīguma koncepcijai: visas sociā-
lās vērtības — brīvība, un iespējas, ienākumi
un bagātība, kā arī galvenie labumi, no ku-
riem ir atkarīgas pašcieņas jūtas, — jāsa-
dala vienlīdzīgi, ja vien visu vai dažu norā-

dīto vērtību nevienlīdzīga sadale nav izdevīga katram.¹

Komentējot Dž. Rolsa izteicienu, ka taisnīga sabiedrība ir kopīgs uzņēmums savstarpējā izdevīguma iegūšanai, jāpiebilst, ka sabiedrisko dzīvi viņš attēlo kā sadraudzīgu spēli bez zaudējumiem, neizprazdams vienu no kardinālākajiem jautājumiem — ka sabiedrība, kas balstās uz privātīpašumu, lai arī kā tā būtu organizēta, nevar nodrošināt īstu sociālo taisnīgumu.

Mūsdienu ideoloģiskajā cīņā taisnīguma jautājums ieņem aizvien nozīmīgāku vietu. Notiek strīds par to, kāda sociāli ekonomiskā sistēma vairāk atbilst taisnīguma prasībām. Šajā nolūkā tiek salīdzinātas vērtību sistēmas, reālie dzīves, darba, atpūtas apstākļi, tiek izmantotas visdažādāko skolu un autoritāšu atziņas. Buržuāziskajā sabiedrībā pat darbaļaužu apspiešana, pat bruņošanās pieaugums tiek «pamatots» ar taisnīgumu. Satraucoši, ka cēli vārdi var kalpot par aizsegu drausmīgām lietām! Zīmīga ir francūža L. Mitelbēra karikatūra — tajā attēlotais mākslinieks sēž zem koka, kurā pakārts cilvēks, un glezno... vāzi ar ziediem. Karikatūra saucas «Māksla mākslai».² Un līdzīgi... taisnīgums taisnīgumam.

Jā, dzīve ir sarežģīta. Ir noziegumi, kurus nespēj dzēst simtiem labu darbu. Var būt sods, pēc kura cilvēks morāli nelabojas. Dažkārt uzvar nevis patiesība, taisnīgums, bet

¹ Sk.: Этика и идеология. Критика современных буржуазных этических концепций. М., 1983, с. 91.

² Sk.: turpat, l. d., 4., 5. nod.

gan lieta, par kuru aktīvāk cīnās. Taisnīgumam, lai tas uzvarētu, nereti vajadzīgs arī spēks, pat viltība, bet savukārt spēks, kas paļaujas tikai uz spēku, viltība, ja tā ir pašmērķis, kļūst taisnīgumam bīstama. Taisnības panākumus un uzvaras var izmantot, pat tās augļus pievākt netaisnība. B. Brehts saka:

Nost ar taisnību slikto!

Kas cepta bez mīlas, iemīcīta bez prasmes!

Ar taisnību bez asuma un garozu pelēku!

Ar sakaltušu taisnību, kura nāk par vēlu!

Rakstnieks V. Tendrjakovs apraksta gadījumu, kad huligāns sadūris mazu, nevarīgu puisēnu. Šī puisēna draugs uzskata, ka būtu taisnīgi, ja ļaundarim dzīvē klātos slikti. Bet vai ir taisnīgi nolādēt cilvēku uz visu mūžu? Morāli ir svarīgi, lai katrā cilvēkā pašā izveidotos soģis, stingrākais par visiem pārējiem. Bet ja sev visu piedod, ja savā acī neredz balķi, turpretī citā ierauga pat skabargu?

Taisnīgums paredz maksimālu personības aizsardzību. Bet to nevar panākt, tikai nostiprinot tiesību sfēru. M. Lifšics raksta: «...kāda skaitļojamā ierīce var izskaitļot katrā atsevišķā gadījumā pilnīgu taisnīgumu? Ja tiesības tiktu piemērotas visā savā nesaudzīgajā loģikā, mēs iegūtu Cicerona formulu: «pilnīgas tiesības ir pilnīgs netaisnīgums».»² V. Koroļenko stāstā «Savādniece» ieslodzītā novēl žandarmam kļūt cilvēkam pa

¹ Brehts B. Izlase, 208. lpp.

² Идеи эстетического воспитания. Антология. М., 1973, т. 1, с. 94.

īstam, nevis pēc instrukcijas. Ne pēc instrukcijas žandarms atnāk pie slimās ieslodzītās.

Ir daudzas situācijas, kad cilvēks jūtas kā Delfu senie orākuli, kas paziņoja savu spriedumu divdomīgā veidā, vai kad jautājuma izlemšana tiek uzticēta gaisā mestai monētai.

Iru pasaka stāsta par trim vīriem, kuriem bijis jāsadala kviešu lauks. Lords šķirējs to sadalījis trīs vienādās joslās, taču viena josla palikusi pāri. Tajā sadalīti statiņi. Atkal viens palicis pāri. Tad līdzīgā veidā dalīti kūļi, vārpas un graudi. Beigās pāri palicis viens grauds. Lords to iemetis atvarā. Katrs no vīriem teicis, ka tas ir viņa, — un visi ielēkuši graudam pakaļ un pazuduši.¹

Cik daudzveidīgam jābūt cilvēkam, cik dažādam atšķirīgās situācijās, lai viņš spētu būt taisnīgs! Iru leģendā karalis Kormaks izsaka savu dzīves gudrību:

... es biju lēnīgs dzīrēs,
es biju dedzīgs cīņā,
es biju maigs draudzībā,
es biju augstsirdīgs pret vājiem,
es biju nelokāms pret stiprajiem.²

Būt savu tikumu karalim nav viegli. Pa-valstnieki ir pārāk dažādi. Tie, līdzīgi visu debesu pušu vējiem, nes cilvēku attiecību augsnē gan siltumu, gan mitrumu, lai plauktu un zaļotu viss, kas tīkams un mīļš; nes aukstumu, sausumu, lai izkalst un sasalst viss, kas netīkams. Bet... vai, izskaužot nezāles, mēs nelietojam tādus līdzekļus,

¹ Iru leģendas un pasakas. R., 1969, 179.—181. lpp.

² Turpat, 116., 117. lpp.

kas vienlaikus iznīcina bites? Un ziedi paliek neapputekšņoti. Vai mūsu mīļums nekļūst par slogu citiem?

Taisnīgums ir visdažādāko sabiedrības dzīves pretrunīgo pušu ārkārtīgi niansēts, radošs un nepārtraukts kopskaņojuma meklējums, atbilstošs sabiedrības vispusīgai progresīvai un humānai attīstībai. Morālā taisnīguma vienkāršākā prasība — lai cilvēks pret otru cilvēku izturētos cilvēcīgi, turklāt saglabājot savu un citu cilvēku brīvību, cieņu, individuālo savdabību. Bet tam nepieciešami arī noteikti sociālie apstākļi, kaut vai zināms iztikas minimums un iespēja ar godīgu darbu sevi apliecināt kā sociālu vērtību.

Markss un Engelss «Komunistiskās partijas manifestā» izvirzīja svarīgu morālā taisnīguma ideju, kas kļuvusi par konstitucionālu prasību un iekļauta PSRS Konstitūcijas 20. pantā: «Saskaņā ar komunisma ideālu «Ikvienu indivīda brīva attīstība ir visu indivīdu brīvas attīstības nosacījums» valsts sprauž sev par mērķi paplašināt reālās iespējas pilsoņiem likt lietā savus radošos spēkus, spējas un dotības, vispusīgi attīstīt personību.»¹ Īstenojot šo uzdevumu ikdienas dzīvē, vispirms pilnā mērā jārealizē princips «No katra — pēc viņa spējām, katram — pēc viņa darba», lai pēc tam varētu pāriet uz augstāko taisnīguma pakāpi — «No katra — pēc viņa spējām, katram — pēc vajadzības».

¹ PSRS Konstitūcija (Pamatlikums). R., 1983, 9. lpp.

Latviešu sakāmvārdi un parunas

Katrs par taisnību taurē, bet ne katrs taisnību mīl.

Labu darīt ir daudz vieglāk nekā patiesību sacīt.

Kas vienmēr taisnību runā, tas dabū pierienu.

Kas taisnību runā, tas naktsmājas nedabū.

Ar taisnību neviens bagāts nav ticis.

Kam glaimi mīļi, tam patiesība rūgta.

Taisnība acīs duras.

Taisnība ir rūgta, bet nes augļus.

Kas arvien taisnību runā, tam katrs uzticis.

Netaisnība krīt vienu reizi un nepieceļas, bet taisnais krīt desmit reizes un pieceļas.

Dari taisnību un nebīsties ne no viena.

Labāk taisnības dēļ mirt nekā ar blēdību dzīvot.

Patiesībai asara salda, meliem rūgta.

Taisnība — labākā manta pasaulē.

Taisnība ūdenī nenoslīkst, ugunī nesadeg.

Mīksti vārdiem maz taisnības.

Ne ik reizes tam taisnība, kas stipri blāuj.

Bez maldišanās neatrod patiesību.

Netaisnība pati sev rīkstes griež.

Kas netaisnību sēs, tas bēdas pļaus.

Nabadziņa taisnībaņa vēja mātes šūpulī.

Latīņu izteicieni

Nevajag nevienu divreiz sodīt par vienu noziegumu.

Kas pierāda pārāk daudz, tas neko nepierāda.

Kas ir bez grēka, lai met akmeni pirmais.
Klusēšana ir piekrišanas zīme.

Kas nav dokumentos, tas nav pasaulē.

Ko neizdziedina vārdi, to dziedina karceris,
ko neizdziedina karceris, to dziedina žagari.

Sveši netikumi ir mūsu acu priekšā, bet savējie aiz muguras.

Kas pieņem lēmumu, neuzklausot vienu no divām pusēm, tas netaisnīgs pat tad, ja lēmums pareizs.

Sodu tevi ne tāpēc, ka neieredzu, bet tāpēc, ka mīlu.

Neviens nepelna sodu par domām.

Citiem piedod bieži, sev — nekad.

Pretējās puses netaisnīgums izraisa taisnīgu karu.

Taisnīgums ir nepārtraukta un nemainīga griba katram atdarīt pēc nopelniem.

Grēkojot mēs iegūstam iespēju nožēlot.

Tikai tā ir tikla, kurai nevajag uzraudzības.

Balva par labu darbu ir pats darbs.

Dažādu tautu sakāmvārdi un parunas

Ja kāds iegribētu patiesību aprakt, viņam vajadzētu daudz lāpstu. Patiesību nenoslēpsi. Patiesība divpadsmit ķēdes saraus.

Viss pāriet, patiesība paliek.

No kaķa taisnību negaidi, kamēr tas redz peli.

Melis melo, ka viņš ir spiests melot.

Nogalināja blakti, bet samaksai prasa kazu.

Visam savs laiks.

Muļķim likums netiek rakstīts.

Kam daudz dots, no tā tiek arī daudz prasīts.

Guļošo nesit. Cilvēku, kas nokļuvis nelaimē, saudzē, žēlo.

Patiesība laba, bet laime labāka.

Ticīgais audzina pats sevi, taisnīgais — visu pasauli.

Kas nesoda savus bērnus, tas tiks sodīts pats.

Viens tēvs pabaroja pat deviņus bērnus, bet deviņi bērni dažreiz pat viena tēva nepabaro.

Patiesībai nav vajadzīgi zvēresti.

Cilvēks — loks, domas — bultas, taisnība — mērķis.

Cilvēks, kurš viegli kļūst dusmīgs, paties nespēj būt.

Netaisnam cilvēkam nav īstu draugu.

Lai saprastu vecākus, izaudzini savus bērnus.

Patiesi vārdi ir kā zāles: rūgtas, bet izārstē.

Neapmāni zemi, un zeme tevi nepievils.

Filozofu un rakstnieku izteiktās atziņas

Taisnība valdīs tad, kad pāridarījumu citam katrs izjutīs kā savas sāpes.

Solons

Taisnīgums — cildenu dvēseļu tikums.

Platons

Ja paši nerunāsim taisnību, tad nespēsīm to arī sadzirdēt.

Publīlijs Sīrs

Netaisnība ne vienmēr saistīta ar konkrētu darbību; bieži tās izpausmes veids ir tieši bezdarbība.

Marks Aurēlijs

Atbildes vietā, Zev, tu tver pēc zibens —
tātad taisnība ir manā pusē.

Lukiāns

... nabaga mocītais zirdziņš,
Mūžīgi dauzīts un pērts, velkas vēl lēnāk
kā pirms.
Ovīdijs

Ķeizaru ausīm patiesība nav tikama.

Roterdamas Erasms

Taisnīgumam jābūt spēcīgam, bet spēkam
taisnīgam.

Paskāls

Neesi taisnīgāks un gudrāks, nekā tas vajadzīgs: kāpēc tev priekšlaicīgi pazudināt sevi.

F. Bēkons

Tēvzemes mīlestība ir mans aicinājums un
taisnības mīlestība — mans talants.

G. Merķelis

Vieglāk ir atklāt maldus nekā atrast patiesību, jo maldi atrodas dzīves virspusē, patiesība meklējama tās dzelmēs.

J. V. Gēte

Tāpat kā no zālēm nav nekāda labuma, ja to deva ir pārāk liela, tā nekur neder arī no-

sodījums un kritika, ja tā pārkāpj taisnīguma robežas.

A. Sopenhauers

...mērķis, kura sasniegšanai nepieciešami netaisni līdzekļi, nav taisnīgs mērķis.

K. Markss

Dažkārt klusuciešana ir visrupjākie meli.

R. Stīvensons

Nevis tādēļ, ka patiesība ir netīra, bet tādēļ, ka viņa ir sekla, atzinējs nelabprāt kāpj viņas ūdenī.

F. Nīče

Patiesība pati sacel pret sevi vētru, kas plaši izkaisa tās sēklu.

R. Tagore

Nesaki pārāk bieži, ka tev ir taisnība, skolotāj!
Ļauj to iepazīt saviem skolniekiem pašiem!
Nesamoci patiesību par daudz:
Viņa necieš to.
Klausies runādams!

B. Brehts

...pastāv taču spriedelētāja taisnība un darītāja taisnība.

I. Ziedonis

Taisnība paliek taisnība, arī zem velēnām padzīta, taisnība kā ziemciete puķe — līdz ar pirmo silto saules staru dzen jaunus asnus.

A. Skalbe

4. PIENĀKUMS UN ATBILDĪBA

Pasaule tūkstošveidīgi saista un atgrūž cilvēku, aplaimo, iepriecina, aizstāv un arī vieš trauksmi, apbēdina, uzbrūk. Ir lietas un parādības, pēc kurām cilvēks tiecas pats. Viņu vilina instinktu un sirds balss. Bagātība, laime, brīvība, mīlestība — kas gan vēl vairāk var mūs kārdināt, aizraut, piesaistīt apkārtējai videi, cilvēkiem? ... Bet tā ir cilvēces lielā ilūzija, kas miljoniem cilvēku nepārtraukti virza pretī gaišo ilgu dramatiskam sabrukumam, ja tām blakus nav labesības, taisnīguma un it sevišķi šķietami garlaicīgā un neinteresantā pienākuma.

Pienākumā vistiešāk izteikta morāles jābūtības daba, ietverta prasība būt labam un taisnīgam. Tikumiskais uzdevums cilvēkam, sociālajām grupām, visai sabiedrībai tiek izvirzīts neatkarīgi no utilitārā rezultāta, neatkarīgi no subjektīvās patikas vai nepatikas. Arī pienākumā, tāpat kā taisnīgumā, īpaši izpaužas tieksme pēc objektivitātes morālē.

Pienākums saista cilvēku nākotnes un tagadnes, kopīgās un individuālās intereses. Taču kopīgās intereses ne vienmēr izteic objektīvu morālu prasību. Reakcionāro šķiru kopībai ir antihumāns raksturs, ko tās visādi cenšas slēpt. Ja nav noteikta jābūtības pamatojuma, arī tikumība ikdienas dzīvē al-

truistiskās tieksmes un darbību var pārvērst ļaunumā, netaisnībā un nebrīvībā. Skolotāja un skolnieka sarunā to spilgti attēlojis lielais pienākuma jēdziena pamatotājs Kants:

«Skolotājs. Un tā tad, ja tev piederētu visa (pasaulē iespējamā) laime, vai tu to paturētu sev vai arī dalītos ar saviem tuviniekiem?»

Skolnieks. Es dalītos ar to, lai darītu arī citus laimīgus un apmierinātus.

Skolotājs. Tas rāda, ka tev ir pietiekami laba *sirds*; bet parādi, vai pareizs ir arī tavs *saprāts*. Vai tu dosi sliņķim mīkstus spilvenus, lai viņš pavadītu dzīvi saldā nekānedarīšanā, vai nodrošināsi žūpu ar vīnu un citiem apreibināšanās līdzekļiem, vai piešķirsi melim patīkamu izskatu un manieres, lai viņš vieglāk varētu piemānīt citus, vai arī varmākam — varonību un spēku, lai pieveiktu citus...»¹

Savā morāles katehismā I. Kants uzsver, ka pienākuma ievērošana nepamatojas uz izdevīgumu vai neizdevīgumu. Viņš izsaka svarīgu pedagoģisku atziņu: «Vienmēr vajag izcelt netikuma *riebīgumu* (*Schändlichkeit*), bet ne *kaitīgumu* (*Schädlichkeit*) (pašam vaininiekam). Ja augstāk par visu cilvēku rīcībā nevērtēsi tikuma cieņu, tad izzūd arī pats pienākuma jēdziens, izšķiedējas tīri pragmatiskos priekšrakstos; tādā gadījumā cēlums izzūd pašā cilvēka apziņā, viņš kļūst pērkams un ļauj sevi uzpirkt pavedinošām tieksmēm.»²

¹ Кант И. Соч., т. 4, ч. 2, с. 425.

² Turpat, 428. lpp.

Pienākuma jēdziens ir daudzveidīgs, bagāts, un to pēta *deontoloģija* (gr. *deon* — vajadzīgais, nepieciešamais) — zinātne par pienākumiem un tiesībām, morālajām prasībām, normatīviem, tā ir sava veida ētikas un loģikas sintēze, normu loģika, pienākumu loģika. Vācijas Demokrātiskās Republikas deontologs F. Lēzers cilvēku pienākumu noteikšanā pat izmanto matemātiskās metodes.¹ Vairāki deontologi pareģo, ka *Homo sapiens* vietā nāks *Homo humanus* (cilvēcīgais cilvēks), ka kļūst nepieciešama revolūcija morāles sfērā, ka tā veicinās harmoniskumu starp augstu apzinīgumu un emocionalitāti, radošo domāšanas procesu un šaubām, fantāziju, tādējādi radot «ģenialitāšu sprādzienu». Neapšaubāmi, nereti vieglāk ir kaut ko radīt no jauna nekā izlabot bezatbildības pieļautās kļūdas.

Deontoloģijas jēdzienu sevišķi plaši lieto medicīnā. Tā ir medicīnas darbinieku profesionālā ētika.²

Pienākuma jēdziena dziļākai atklāsmei ir jāiztirzā tā saistība ar nepieciešamību un nejausību, ar nepieciešamību un brīvību, ar cilvēka izvēles determināciju un brīvo gribu, ar tiesībām, racionālo un emocionālo, ar cilvēku tieksmēm. Lai izvairītos no problēmu labirintiem, īsumā skarsim šādus jautājumus:

- pienākums un brīvība,
- pienākuma un cilvēka tieksmju, interešu mūžīgais strīds,

¹ Sk.: Loeser F. Deontik. Planung und Leitung der moralischen Entwicklung. Berlin, 1966.

² Sk., piem.: Kaņeps V., Viksna A. Ievads medicīnas deontoloģijā. R., 1981.

— pienākums un vara, piespiedu spēks un brīvā griba,

— viltus pienākumi.

Pienākums un brīvība — pirmajā mirklī tie šķiet kā nesavienojami pretstati, kā zeme un debess. Pienākums prasa mācīties, strādāt, paklausīt vecākiem, skolotājiem, priekšniekiem, būt kārtīgam, priekšzīmīgam. Bet brīvība?!... Es varu darīt, kas man patīk: dzenāt bumbu, iet uz kino, satīties ar draugiem, doties ceļojumos, nerēķināties ne ar kādām normām un noteikumiem. Taču īstenībā esam nonākuši vēl lielākā atkarībā, nebrīvē — atkarībā no instinktiem, temperamenta, savām kaprīzēm, nekulturālības.

Un tomēr pienākumā zināms nebrīvības moments ir. Lai labi izpildītu pienākumu, nepieciešama kontrole, vadība, piespiedu spēks. Tā kā morālais pienākums ir adresēts brīvam cilvēkam, piespiedu spēkam jāizpaužas kā pašpiespiešanai, paškontrolei. Ārējā piespiešana galvenokārt ir citu sfēru kompetencē (ekonomiskā, politiskā, tiesiskā, militārā, administratīvā, reliģiskā piespiešana). Tiesa, arī sabiedriskajai domai morālē ir zināma ārējā ietekme, bet īsto morālo jēgu pienākums iegūst, pārvēršoties atbildības, cieņas, goda, sirdsapziņas aktā.

Pienākums ir tāda sabiedriskās dzīves parādība, kas nevar pati no sevis izveidoties uz dabas dotumu pamata. Pienākumā dominē sabiedriskā nepieciešamība, sabiedriskās prasības, likumi, principi, normas. Organiskās cilvēka vajadzības, kaisles faktiski iziet ārpus pienākumu ietvariem. Cilvēks ēd, gul, mīl, nīst, draudzējas, kaut ko aizrautīgi dara

ne tāpēc, ka tas būtu pienākums. Bet apmierināt savas vajadzības saprātīgi, ievērot noteiktu mēru, nepārvērst sevi tikai par guļošu un ēdošu būtni, neatstāt aiz savām kaislēm sadragātus cilvēku likteņus, nebrīvību — tas ir pienākums. *Pirmais un svarīgākais cilvēka pienākums ir būt sabiedrībai nepieciešamam, vajadzīgam, būt aktīvam dzīves veidotājam, radītājam, nevis tikai patērētājam.*

Jā, pienākums ir brīvības, arī mīlestības zināms pretstats. Bet pārsteidzošākais — ka tieši pienākums, it kā karodams ar brīvību un tai pretīstāvēdams, patiesībā ir tās attīstības veicinātājs un nostiprinātājs. Sabiedriskā nepieciešamība nozīmē sabiedrības daudzveidīgu progresu, personības humānu, radošu attīstību. Pat uzupurēšanās grūtos brīžos, atbrīvošanās cīņā, revolucionārā darbība galarezultātā apvieno sabiedrisko nepieciešamību ar brīvību. Sabiedriskā nepieciešamība parasti ietver sevī daudz iespējamību, tādējādi nodrošina brīvu izvēli. Katrs savā veidā sabiedrībai ir noderīgi visdažādāko profesiju pārstāvji — lopkopis, mehanizators, zinātnieks, kosmonauts, dzejnieks, mākslinieks, ja viņi pilda savu pienākumu pret darbu, ģimeni, tautu. Morālajā pienākumā vienmēr ir skartas citu intereses, ar kurām jāaskāņo savējās.

Hēgelis izteica dziļu domu: «Vergam nevar būt pienākumu, tādi ir tikai brīvam cilvēkam.»¹ Gan piebildīsim, ka var būt fiziskais un garīgais vergs. Morālais vergs ir gara vergs, un tā eksistēšana ir iespējama

¹ Гегель Г. В. Ф. Философия права. Соч., т. 7, с. 189.

ne tikai verdzības apstākļos vien. Cilvēks var būt savu kaislību vergs. Arī pienākumus var izpildīt kā automāts, padotais bez apdomas var darīt visu, ko priekšnieks liek. Var būt likumu, principu, normu, pat darba vergs. Zināms verdziskums ir katrā birokrātā (papīru, priekšrakstu vergs), mietpilsonī (mantas, labklājības vergs), anarhistā (nekārtības, patvaļas vergs), huligānā (sava temperamenta, kaprīzes, visatļautības vergs), bet tirāns savu «brīvību» gūst uz citu absolūta verdziskuma rēķina. (Ne velti viņi parasti mirst nedabiskā nāvē.) Visatļautība, pienākumu un nepieciešamības ignorēšana sekmē gan lielu, gan mazu tirānu veidošanos.

Mēs jūtam līdzīgu pasaku bārenītei, kurai jācieš despotiskās pamātes un viņas meitu kaprīzes. Bet ja veselai tautai gadsimtiem jādzīvo despotisku dzimtkungu jūgā? Tikai vienu tiesības, brīvība un otru pienākumi, nepieciešamība morāli kropļo gan vienus, gan otrus. Sabiedrībā sasniegtais brīvības līmenis rāda pienākuma un brīvības saskaņojuma pakāpi. Bet, lai cik arī brīva būtu sabiedrība, tā nespēj nevienam cilvēkam dāvāt īstu brīvību bez pienākuma, bez zināmām pūlēm sevi un apkārtējās pasaules veidošanā.

Ļevs Tolstojs norāda, ka brīvība ir sasniedzama, meklējot nevis brīvību, bet gan patiesību. Brīvības noliedzējus viņš salīdzina ar aklajiem, kuri nesaskata krāsas. Ļevs Tolstojs saka: «Cilvēkam, kā kustoniskai būtnei, nevar būt runas par brīvību. Visu viņa dzīvi noteic cēloņu virkne. Bet, ja cilvēks sevi apzinās par garīgu būtni, tad viņam nevar būt runas par nebrīvību. Nebrīvības jēdziens nav

lietojams tur, kur izteicas prāts, apziņa, mīlestība.»¹

Piebildīsim, ka vienīgi uz brīvu būtni īsti attiecas arī nebrīvības jēdziens. Jo augstākā tikumiskā pakāpē paceļas cilvēks, jo viņš ir gan brīvāks, gan dziļāk izjūt arī nebrīvību, kas cilvēku apdraud, ja šī brīvība netiek atkal un atkal par jaunu izcīnīta. Šo nespēju brīvību nodrošināt reiz par visām reizēm, šo cilvēka nepārtraukto garīgo modrību, šo lielo atbildību par brīvību izsaka Gēte:

Tā gudrība visaugstākā:
Ka pelna brīvības un dzīves dvesmu
Tik, kas ik dienas gūst to cīņā.²

Ar asinīm un sviedriem gūtajai brīvībai līdzī nāk tās lielās vērtības apzināšanās. Brīvība, kas tiek dāvināta, nesagatavojot saņēmēju apzināties pienākumu un atbildību, var atgādināt vērtīgas zāles ar brīdinošu uzrakstu «Sargāt no bērniem!». Brīvība ir jāsargā no idiotiskas izniekošanas. Brīvības saņēmējs dažkārt nezina, ko ar to iesākt (kaut vai brīvais laiks — šī lielā sociālā dāvana — dažkārt tiek pārvērst par personības degradētāju, amorālu paradumu uzturētāju). Par neprasmī izmantot ilgoto brīvību, pārvērst to lielā vērtībā, laimes avotā, runāts jau tautasdziesmā:

Trīs dieniņas es raudāju,
Savas vaļas gribēdama;
Nu man bija sava vaļa,
Nu nezinu, ko darīt.³

¹ Tolstojs L. N. Brīvība. Pēterburga, 1908, 3. lpp.

² Gēte J. V. Fausts.— Gr.: Rainis J. Kopoti raksti. R., 1982, 16. sēj., 424. lpp.

³ Kas jāzina meitiņām. Latviešu tautas dziesmas. I. Ziedoņa sakārt. R., 1981, 264. lpp.

Cits cilvēks turpretī sevi ieslēdz tikai pienākumos bez brīvības, neprot sevi garīgi aizsargāt, lai saglabātu un uzturētu sevi kā brīvu būtni. Uz visām pusēm raustītais cilvēks, kurš nespēj pateikt «NĒ!», kurš gatavs jebkurā brīdī atsaukties uz katru aicinājumu, pasākumu, sabiedrisku rosību, kuram nav laika pabūt vienatnē ar sevi, padomāt par darāmā jēgu, ir situāciju, aktualitāšu vergs. Gan daudzveidība, kas cilvēku virza diletantismā, gan vienveidība, kas viņu pārvērš standartā, nāvē brīvību. Jau senie romieši atzina, ka tas, kas zaudējis brīvību, ir zaudējis pusi no cilvēcības.

Brīvība ir spēja atbrīvoties no tiešās situācijas kundzības, no savu vajadzību, tieksmju varas, no negatīvām īpašībām, paradumiem, pat rakstura verdzības. Bet atbrīvošanās no mazsvarīgā, nebūtiskā vienlaikus ir arī sevis piesaistīšana kaut kam vērtīgākam, sabiedriski un personiski nozīmīgākam.

Brīvība uzplaukst un iemirdzas visā krāsainībā un daudzveidībā, kad darbs ir misija, aizrautība, kad ģimenes dzīvē valda mīla, cilvēku attiecībās — cieņa. K. Markss sacīja: «Brīvības valstība sākas īstenībā tikai tur, kur beidzas darbs, ko diktē vajadzība un ārēja lietderība, tātad pēc lietu būtības tā atrodas viņpus tiešās materiālās ražošanas sfēras.»¹

Brīvība īsti ir iespējama kā izzināta un praktiski apgūta nepieciešamība. Bet nepieciešamība nepastāv tīrā veidā, tā izpaužas caur nejaušībām, tāpat kā apzinīgums nav

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj., 715. lpp.

domājams bez zināma stihiskuma un maldiem. Sabiedrisko nepieciešamību rada un uztur cilvēku darbība. Jaunais sabiedrības loceklis, no mazām dienām radināts sabiedriski nozīmīgai darbībai, pats sevi apstiprina kā vajadzīgu cilvēku, viņam par paradumu kļūst ārēji nepiespiestam, nekontrolētam labprātīgi, brīvi veikt kaut ko nozīmīgu un vērtīgu. Ja šādas ievirzes nav bijis, vēlāk apēlējums pie pienākuma apziņas var šķist vecmodīguma izpausme, brīvības apspiešana, personiskās cieņas aizskārums. Ja vajadzīgais netiek veikts labprātīgi, tikumiskās pašpiespiešanas rezultātā, neizjūtot tikumisko atbildību, ātri var rasties nepieciešamība lietot tiesiskās atbildības spēku, bet visatļautība var izraisīt pastiprinātus aizliegumus un ierobežojumus.

Pienākuma un cilvēka tieksmju, interešu mūžīgās sadursmes atklāj visdažādākos centienus atrisināt konfliktu starp cilvēka dabiskajām tieksmēm pēc apmierinājuma, prieka, laimes, mīlas un tām prasībām, ko cilvēkam izvirza ģimene, darbs, šķira, tauta, valsts, noteiktas tradīcijas, sabiedrība kopumā. Šī problēma cieši saskaras ar pienākuma un brīvības attiecībām. Ideāls variants būtu, ja ikviena personība tiektos labprātīgi, ieinteresēti izpildīt pienākumu. Īstenībā katra audzināšanas sistēma vairāk vai mazāk, veiksmīgāk vai neveiksmīgāk centusies to panākt. Taču tas nav atkarīgs tikai no audzināšanas vien. Visu nosaka tas, kā konkrētā sociālā sistēma spēj nodrošināt personisko un sabiedrisko interešu saskaņojumu, kā šīs sabiedriskās intereses izsaka progresīvās attī-

tības nepieciešamību, cik veiksmīgi katra personība spēj sevī harmonizēt spontānās tieksmes ar apzinātajām, prātu — ar jūtām un gribu.

Jau tālā senatnē ar bažām ir vērots, ka cilvēki gan zina un atzīst, kas ir labs, bet seko sliktajam. No pienākuma dažu aizvilina milas dēkas, citu — vienkārši slinkums. Iekāru pasaule ir daudzveidīga, baudas aicina un piesola prieku tūlīt, bet pienākums bieži prasa šodienu ziedot rītdienai, vecākiem nest zināmus upurus bērnu labad, būt gatavam neželot pat savu dzīvību tautas brīvības un laimes vārdā.

Nereti gan audzinātājiem, gan vecākiem jādzird: «Ēs to nedarišu, jo mani tas neinteresē.» Pārņāk mājās kāds no ciemošanās un saka: «Tur nebija nekā interesanta, viena garlaicība.» Pārāk bieži vērojama pasīva gaidīšana, sak, vai spēs mani ieinteresēt, aizraut, iejūsmināt. Cilvēks pierod pie tā, ka «darba dalīšanas» rezultātā ir speciāli ļaudis, kam jā rūpējas par uzjautrināšanu, ieinteresēšanu. Tam taču kalpo vecāki, tantes un onkuļi, kas bērnu nepārtraukti iepriecina ar dāvanām, skolotāji cenšas aizraut mācību stundās un ārpusklases nodarbībās, vedēji uzjautrina kāzās. Un kur vēl kino, televīzija, visādi klubi, pasākumi, ceļojumi. Taisni jābrīnās, ka šādu iespēju daudzveidībā rodas cilvēki, kas neko prātīgāku neatrod kā savā brīvajā un dažkārt arī darba laikā no rīta līdz vakaram spēlēt kārtis, dzert un dirnēt piesmēķētās telpās. Pats cilvēks netiek gudrs, kas viņu īsti saista, kam ar sirdi varētu nodoties.

Bet... pamatos jau intereses attīstās un nostiprinās darbībā. Ir jādarbojas, lai rastos tieksme kaut ko īsti nopietnu darīt, ir jāstrādā, lai izveidotos darba mīlestība, ir jā rūpējas par cilvēkiem, lai rastos cieņa pret tiem. Daudzi rakstnieki ir izvīrājuši devīzi — «Nevienu dienu bez rindiņas!» neatkarīgi no tā, vai gribas, patik rakstīt vai ne. Kas notiktu ar govīm, laukiem, ja slaucēja, traktorists, sējēji un plāvēji gaidītu tikai iedvesmu un darba patikas mirkļus? Ir gadījumi, kad nabaga lopiņš nobeidzies, gaidīdams savu liksmojošo kopēju. Cik bieži izaudzētā labība nav sapuvusi uz lauka! Katras nolaidības rezultātā kādam ir jācieš, kaut kā arī pietrūkst priekam.

Darba sākumā nereti var būt divas grūtības. Pirmā saistīta ar paradumu, iemaņu, attiecīgu motivāciju trūkumu un pat nepatiku. Otrā — sākotnējais entuziasms, sajūsma ātri izplēn, nenorūditam cilvēkam saskaroties ar grūtībām un šķēršļiem. Dažkārt cilvēks alkst popularitātes, bet viņu nesaista darbs, kas nepieciešams patiesas popularitātes iemantošanai. Senajā teicienā, ka sūram darbam ir saldi augļi, ir gudrs aicinājums izturēt dzīves grūtumu, tūlīt negaidīt labumu. Arī Paula Putniņa lugas nosaukumā izteikta dziļa morālā doma — «Uzticības saldā nasta».

Tāpat kā augļa nobriešanai vajadzīgs zināms laiks, tā savs laiks vajadzīgs arī interešu nobriešanai. Tikai ne pasīvi gaidot, bet gan apstrādājot augsni, sējot, rušīnot, ravējot. Kopt intereses nozīmē veidot savu iekšējo pasauli un pirmām kārtām — *pārvērst*

pienākumu iekšējā stimulā, atbildībā. Lai cik dīvaini tas arī būtu, bagāta iekšējā pasaule nevar izveidoties nepārtrauktu veiksmju un panākumu virknē. Ir sens izteiciens, ka zaudējums glabā pilnību. To, ko iekšējam pārdzīvojumam dod neveiksmes, nespēj dot veiksmes. Mums nav cilvēks jāvirza pretī neveiksmēm. Tas būtu pret dabiski. Bet, virzot pretī lieliem pienākumiem, mērķiem, ir nepieciešama visu personības iespēju mobilizācija, intensīvāks darbs, radoši meklējumi. Grūti gūtai uzvarai ir cits emocionālais piesātinājums. Igaņu rakstnieks Ilo Tūliks saka: «...neviens sāpe nav nenozīmīga un veltīga: ja ne tūlīt, ja ne pēc gada, pēc desmit gadiem, tad pēc divdesmit gadiem tā tomēr vēl sār kādā dvēselē, radot nojausmu par kādu dīvainu vērtību, par ko jauns cilvēks pat nespēj iedomāties.»¹

Ja cilvēka galvenās rūpes nav virzītas uz noteikta pienākuma izpildi, uz kaut ko jēgpilnu, tad arī viņa tieksmes, intereses, prieki un sāpes ir sīkākas, kaprīzākas. Nav kas tās satur, vada, tās pašas negribot nereti ir ne-taisnas un ļaunas.

Visā pasaulē pazīstamais zinātnieks Hanss Selje savas atziņas rezumējis skaitāmā pantiņā, ko viņš nodrukājis uz kartītēm un izdala studentiem un tūristiem:

Cīnies, lai mērķi
Sev augstu sniedz,
Un nededz no sirds,
Ja gūstams vien nieks.²

¹ *Pēgels J.* Es kritu kara pirmajā vasarā. *Tūliks I.* Kara ceļā. R., 1983, 276. lpp.

² *Selje H.* Mana mūža stress. R., 1983, 104. lpp.

H. Selje savus altruistiskā egoisma pamatprincipus formulē divos vienkāršos vārdos: «*Esi nepieciešams!*» Jautājums tikai — kam? Savas mācības rezumējumu H. Selje izsaka arī ar Ničes vārdiem:

Es gulēju un sapņoju, ka dzīve ir prieks;
Es pamodos un redzēju, ka tā ir pienākums;
Es pastrādāju un sapratu, ka pienākums ir prieks.¹

Rūpes, kurām atdots prāts, sirds, viss cilvēks, nav tikai slogs, lai arī cik grūtas tās bijušas. Tās nevar aizmirst, tām ir savs mīļums — kā bērnam, kas mūsu lolots. Atcerēsimies Antuāna de Sent-Ekziperī attēloto brīnišķo lapsas sarunu ar Mazo princi. Lapsa saka: «Pagaidām tu manās acīs esi tikai mazs zēns, kas līdzīgs simt tūkstošiem citu. Un tu man neesi vajadzīgs. Bet arī es tev neesmu vajadzīga. Tev es esmu tikai lapsa, kas līdzinās simt tūkstošiem citu lapsu. Bet, ja tu mani pieradināsi, mēs būsim viens otram vajadzīgi. Tu būsi man vienīgais visā pasaulē. Es būšu tev vienīgā visā pasaulē... Mēs pazīstam tikai to, ko pieradinām... Cilvēkiem vairs nav laika neko iepazīt. Viņi nopērk pie tirgotāja jau visu gatavu. Bet, tā kā nav tirgotāju, kas pārdotu draugus, tad cilvēkiem vairs nav draugu. Ja tu vēlies draugu, pieradini mani!»²

Pienākums ir tas, kas ilgstošā pacietībā saradina cilvēku ar uzticību, godīgumu, draudzību, mīlu, prieku, brīvību, pats ne vienmēr par to saņemdamas pateicību.

¹ Selje H. Mana mūža stress, 114. lpp.

² Sent-Ekziperī A. Mazais princis. R., 1966, 62., 64. lpp.

Pienākums un vara, piespiedu spēks un brīvā griba — tā ir trešā problēma, kas tiek risināta visā pienākuma vēsturē. Vara plašākajā nozīmē ir spēja īstenot savu gribu, ietekmēt cilvēku darbību un uzvedību ar autoritātes, tiesību, piespiedu, varmācības u. c. līdzekļiem. Ietekmīgākais varas īstenojums sabiedrībā ir politiskā un tiesiskā vara. Tiesības tiek raksturotas kā valdošās šķiras griba, bet mūsu sabiedrībā — visas tautas griba, kas formulēta likumos. Šie varas sabiedriski politiskie jautājumi ir plaši analizēti.¹ Mēs galvenokārt pieskarsimies dažām ar gribu, varu un pienākumu saistītām morāles problēmām.

Griba ir cilvēka spēja darboties, lai sasniegtu apzināti izvirzītu mērķi, pārvarot zināmus iekšējus šķēršļus, kas nereti rodas tieši pienākuma un tieksmju pretrunīguma, motīvu cīņas dēļ. Griba dod cilvēkam varu pār sevi, un tas ir personības brīvības nosacījums. Bez gribas nav iespējama cilvēka disciplinētība, ilgstoša neatlaidība, pacietība, pašsavaldīšanās, norobežošanās no daudzām spontānām tieksmēm pēc dzīves jaukumiem, kas novirza no mērķa. Bez gribas ātri apstājas ar entuziasmu uzsāktie darbi, mīlestību var iznīcināt pirmās lielākās grūtības. Ja nav gribasspēka, apkārtējie apstākļi mēdz veidoties nelabvēlīgi, dzīve kļūst grūti vadāma. Tā haotiski plūst cilvēkam garām kaislību un vilšanās straumē. Bez gribas labestīgie cilvēki ātri tiek dzīvē traumēti, tie svār-

¹ Sk. arī literatūras nogādi: *Банашак М., Форхольцер И.* Человек в противоположных общественных системах современности. М., 1973.

stās izšķirošos dzīves mirkļos, it sevišķi kad jāizvēlas nepieciešamais ļaunais labā vārdā, kad vajadzīgs bargums, kad mīlestība netiek vainagota ar pretmīlu, kad labestība tiek atmaksāta ar ļaunu, kad nākas saskarties ar varmācību.

Cilvēces vēsturē ir meklēti visdažādākie veidi un metodes, kā likt cilvēkam izpildīt to, ko grib cilts, valsts, ko grib lielāki un mazāki priekšnieki. Cilvēku virzībai kaut kam izdevīgā, vēlamā virzienā tika izmantoti divi pamatlīdzekļi — «pātaga» (varmācība, draudi, iebiedēšana, sodi, terors) un «kliņģeris» (ieinteresētība, materiālie un morālie stimuli, entuziasma jūtas, nokļūšana paradīzē).

Tāču, lai cik jauki būtu mūsu audzināšanas nolūki, tieši saskarsmē ar pienākumu audzinātāji visbiežāk izjūt savu bezspēku. Varētu teikt pat — labestības bezspēku. Ko darīt, ja visi labie vārdi, aicinājumi, vilinājumi atstāj audzēkņus vienaldzīgus? Kāda māte par savu bērnu žēlojās: «Skatās acīs un dara, ko liedz.» Bieži tiek runāts arī par aizliegtā augļa saldumu. Un dažreiz mēs ar savām notācijām atgādinām Krilova fabulā rāto runci, kurš nesatricināmā mierā turpina mieloties ar gardumiem. Mūsu piesolītais «kliņģeris» ne vienmēr pārspēj tos vilinājumus, kas grauj pienākumu, neveido gribasspēku, stihiski liek nevis tiekties sabiedriskās nepieciešamības virzienā, bet gan traukties antisabiedriskā visatļautībā.

Šī audzinātāju bezspēcība ir ļoti bīstama. Bezspēks — tā ir liecība par apmaldišanos pedagoģiskajā mežā, tas ir psiholoģiskais strupceļš, atzišanās savā nevarībā. Šādā no-

skaņojumā daži nolaiž rokas un paļaujas «liktenim», citi, vīlušies iejūtīgajās un cilvēcīgajās audzināšanas metodēs, krasi metas pretējā virzienā — varas, «pātagas» izmantošanā. Ne jau fiziskās (par to var saņemt sodu), bet garīgās «pātagas». Tiek meklētas pat iespējas atriebt pārinodarījumu, nīsts audzināmais. Ne vienmēr disciplīnas prasību ievērošana ir tikumiska. Rupja stingrība, ietiepīga nepiekāpība, bardzība, aiz kuras vairs nav cieņas pret audzināmo, nesavaldība, netaktiskums faktiski iedzen audzinātāju vēl lielākā strupceļā, un pati «audzināšana» tad rada papildu grūtības. Savu bezspēku, nekompetenci, mazvērtības izjūtu var kompensēt dažādi — arī ar varas apliecinājumu, kad tikumiskā audzinātāja vietā stājas tiesnesis, soģis. Turklāt ne jau audzināšana ir galvenais bezspēka viesējs, bet gan pāraudzināšana — šis ārkārtīgi darbietilpīgais process, kas prasa patiesi talantīgus audzinātājus.

Būtu maldīgi domāt, ka audzināšanas bezspēcību izjūt tikai iesācēji vai neprašas. Tāpat kā kultūra īsti sākas ar nekulturālības apzināšanos, tā arī īsts audzinātājs apzinās toniecīgumu, ko spējis paveikt bezgalīgo iespēju priekšā. Grūti iedomāties, ka pat vislabākie audzinātāji kādreiz nebūtu izjutuši savu bezspēku, izmisumu, strupceļu, bet pienākums, kas kļuvis par misiju, cilvēkmīlestība, griba kalpot cildeniem mērķiem neļauj nolaisties seklībā, bet gan liek meklēt jaunus ceļus, nebaidoties riska un neveiksmju.

E. Kļavenieces veiktā studentu aptauja parāda, ka starp pozitīvajām skolotāju īpašī-

bām sevišķi augstu tiek vērtēts prasīgums, stingrība ciešā saistībā ar sirsniību un iejūtību.¹ Bez augstām prasībām nevar pastāvēt un attīstīties arī īsts kolektīvs. Pazeminātas prasības degradē ne tikai personību, bet arī sociālo kopību. Taču ne mazāk nozīmīgs ir prasību saturs un forma. Antuāns de Sent-Ekziperī «Mazajā princī» apraksta kādas planētas karali, kurš no katra prasīja to, ko viņš spēj pildīt. Karalis saka: «Ja es pavēlētu kādam ģenerālim lidot no zieda uz ziedu kā tauriņam vai uzrakstīt traģēdiju, vai pārvērsties par kaiju, un, ja ģenerālis neizpildītu doto pavēli, kā vaina tā būtu: viņa vai manējā? ... Man ir tiesības prasīt paklausību, tādēļ ka mani rīkojumi ir saprātīgi.»²

F. Engelss raksta: «Nevar spriest par morāli un tiesībām, neskarot jautājumu par tā dēvēto gribas brīvību, par cilvēka atbildības spēju, par nepieciešamības un brīvības attiecībām ... Gribas brīvība tāpat nenozīmē neko citu kā spēju lemt, zinot lietas apstākļus. Tādējādi, jo brīvāks ir cilvēku spriedums par kādu jautājumu, ar jo lielāku nepieciešamību būs noteikts šā sprieduma saturs ...»³

Šī nepieciešamības satura var nebūt arī spēcīgai, bet ļaunai gribai, kas spēj iet pretī lielām grūtībām, riskam, kaitējot progresam, taisnīgumam, labestībai, neizjūtot cieņu pret cilvēku. Nereti kā attaisnojums tiek izmantota pārcilvēka ideja, kas radošam cilvēkam ļauj nerēķināties ne ar kādām morāles un

¹ Kļaveniece E. Jā esat skolotājs... R., 1983, 82. lpp.

² Sent-Ekziperī A. Mazais princis, 35., 36. lpp.

³ Engelss F. Anti-Dirings, 117., 118. lpp.

tiesību normām, likumiem. Stiprais cilvēks ir pats sev likumdevējs. Viņš atzīst, ka īsti drosmīgs ir tikai tas, kurš spēj iet pāri cilvēcības robežai. Cilvēces vēsturē ir bijuši mēģinājumi jaunas, humānākas dzīves vārdā bez žēlastības iznīcināt visu, kas neatbilst tādas dzīves standartiem.

Taču tas jau ir viens no bīstamākajiem **viltus pienākumiem**. Patiesi izcilie gara milži cīnījās pret novecojušām morāles normām, tiesiskajiem likumiem, pret sabiedrības aizspriedumiem dziļākas patiesības, nākotnes vārdā un veicināja arī tikumības tālāku attīstību. Nekā kopīga ar šo virzienu nebija 1869. gadā S. Ņečajeva sacerētajam «Revolucionāra katķismam», kurā prasīts, lai revolucionārs nomāktu sevī goda jūtas, sarautu visus sakarus ar likumiem, vispārpieņemtajām normām, tikumību, pazītu tikai sagrauves zinātni, nicinātu sabiedrisko domu. Tikumisks ir tikai tas, kas veicina revolūcijas uzvaru. Viss pārējais ir netikumisks un noziedzīgs. Mērķis attaisno līdzekļus. Revolucionāriem pat tika ieteikts apvienoties ar drosmīgo kriminālnoziedznieku pasauli. Šo dokumentu izmantoja F. Dostojevskis romānā «Velni».¹

Nelielajā Kampučijā vien cēlas nākotnes vārdā tika nogalināta gandrīz puse iedzīvotāju. «Kazarmu komunisms», visāda veida ultrarevolucionāri, anarhisti, nihilisti cēlas idejas pārvērš karikatūrā un nožēlojamā izkārtņē.

¹ Sk.: *Jevņins F.* Piezīmes. — Gr.: *Dostojevskis F.* *Velni.* Kop. raksti. R., 1977, 7. sēj., 667. lpp.; *Трифонов Ю.* Как слово наше отзовется... — *Новый мир*, 1981, № 11, с. 240.

Amerikāņu rakstnieks Lengstons Hjūzs pauž savu satraukumu par XX gadsimta civilizāciju, kas cilvēku pārvērš birokrātā, izpildmehānismā, plašās mašīnērijas skrūvētē. Viņš saka:

Kad džungļu tom-toma skaņas
Ieskanas asinīs man
Un kad džungļu mēness mežonīgs un kvēls
Iedzirkstas dvēselē man,
Tad baigi kļūst par civilizāciju šo —
Tik cietu,
Tik stipru,
Tik saltu.¹

Arī pienākums var būt ciets, stiprs, salts, svešs cilvēka asarām, bēdām, mīlestībai, draudzībai, pārāk atrauts no cilvēka paša un apkārtējās dabas.

Ikdienas dzīvē cilvēki nereti ir sapinušies daudzos pienākumos, pat savstarpēji pretrunīgos (pienākums pret tiešo un sabiedrisko darbu, pret ģimeni un mīlāko, pret daudziem draugiem un labvēļiem). Cilvēks var būt uzņēmies pienākumus, kas viņam nav pa spēkam, bet savā nevarībā viņš negrib atzīties. Tad viņš cenšas izpildīt pienākumu par visu vari, nerēķinoties ne ar ko. Tā pienākums var cilvēku pārvērst nežēlīgā būtnē. Dažkārt solījumam nav objektīva pamata. Vārda neturēšana izraisa vilšanos, degradē pienākumu. Mūsdienu cilvēku pienākumu izpilde ir tā sazarojusies, tā savstarpēji savijušies vienu pienākumi ar otru tiesībām, ka viena uzņēmuma vai pat strādnieka neizpildītais vai nekvalitatīvi veiktais neizbēgami grauj cita

¹ Pasaules tautu lirika, 358. lpp.

darbu. Pusbrāķa traktors traktoristu pārvēš par nepārtrauktu remontētāju, ne arāju.

Atbildība tieši izriet no pienākumiem, tiesībām un brīvības pakāpes un ir brīvības mērs, cilvēka subjektīvās aktivitātes izteicēja. Bet pastāv arī valstu atbildība¹, gan ievērojot starptautiskās tiesības, vienošanās, līgumus, gan nodrošinot savas zemes un ārvalstu pilsoņu tiesības, brīvības, kontrolējot pienākuma izpildi. Daudzveidīga, sazarota ir juridiskā jeb tiesiskā atbildība. Ir vesela virkne noteikumu par administratīvo atbildību, kas prasa ievērot kārtību pilsētu parkos, skvēros, bulvāros, pagalmos, uz ietvēm, ielās, dzīvokļos.

Arvien vairāk diemžēl nākas institucionēt, oficiālos noteikumos ietvert pat visniecīgākos pārkāpumus, kuri vispār nebūtu iespējami, ja katrs cilvēks izjustu elementāru cieņu pret apkārtējiem, atbildību par to, kādas sekas izraisīs viņa rīcība. Arī sabiedriskās domas spēks ne vienmēr ir efektīvs.

Morālā atbildība ir spēja paredzēt savas rīcības sekas un atbildēt par tām. Atbildība ir ārējās, objektīvās nepieciešamības pārvēršana iekšējā stimulā, pašaktivitātē, motīvā, cieņas attieksmē pret pienākumu.

Nereti ētikas literatūrā atbildības kategorija tiek apieta, runājot tikai par sirdsapziņu, kurai ir daudz patstāvīgāka loma nekā atbildībai. Turklāt morālā atbildība ir tikumiskās paškontroles pirmā refleksija, pirmā sabiedrības prasību atbalss cilvēkā. Ne velti līdz ar

¹ Sk.: Броунли Я. Международное право. В 2-х кн. М., 1977, кн. 2, ч. 8 — Ответственность, с. 77—195.

prāta, apziņas aizsākumiem bērnam tiek audzināts pienākums un atbildība (pret savām rotaļlietām, apkārtējiem cilvēkiem). Ar pienākuma un atbildības apzināšanos sākas morālā personība.

Morālā atbildība cieši saistīta ar kultūru,¹ ar cilvēka gara, jūtu attīstību, pasaules kultūras apzināšanu, lai cilvēks spētu izaugt arī līdz «atbildībai par visu, kas notiek pasaulē». Leonīds Martinovs raksta:

Vai zināt jūs, ko nozīmē būt brīvam?
Tas nozīmē: ar visu savu būtni
Par visu pasaulē būt atbildīgam!
Par nopūtām, par asarām, par vaidiem,
Par neticību, ticību, par smaidiem.²

Šī katra atbildība par visu it sevišķi tika apjūsmota piecdesmitajos sešdesmitajos gados. Un tad sākās pretreakcija. Tika uzsvērts, ka būt atbildīgam par visu ir abstrakta globāla atbildība, kas vērsta pret konkrēto atbildību un rezultātā veicina bezatbildību. Jā, tiešām, atbildība prasa kompetenci, prasa, lai aiz kopējās atbildības nezustu individuālā, lai nerastos iespēja slēpt savu bezatbildību kopīgajā masā un nekontrolējamā plašumā. Bet... morāle vistiešāk no visām parādībām pārstāv vispārcilvēcisko katrā personībā. Atbildība par cilvēciskumu katrā, katra atbildība par cilvēces likteni — tā nav tikai abstrakcija. Pat ikviena cilvēka paraksts zem miera petīcijām, ikviena reālā rīcība gan savā

¹ Sk.: *Zvejnieks A.* Morālā izvēle, atbildība un tikumiskā kultūra. R., 1980.

² *Martinovs L.* Brīvība. — Literatūra un Māksla, 1968, № 42.

zemē, gan pārstāvoš savu tautu, valsti citās zemēs, var kļūt pasaulē ne tikai par informatīvo, bet arī par morāli vērtējošo un audziņošo faktu. Nereti svešā vidē pēc viena cilvēka rīcības spriež par visu tautu. Ievērojot mūsdienu sarežģīto tehniku, ieročus, dažādus bīstamus eksperimentus, kādi tiek veikti, viena cilvēka bezatbildība var nodarīt milzīgu postu. Kāda uzņēmuma (bet īstenībā atsevišķu cilvēku) vainas dēļ tika piesārņota viena no tīrākajām mūsu zemes Eiropas daļas upēm — Dņestra.¹

Tieši morālajā atbildībā apvienojas daudzas atbildības: par cilvēces, sabiedrības, tautas likteni, apkārtējo vidi, par savu profesiju, darbu, sabiedrisko pienākumu veikšanu, par ģimeni, radiem, draugiem, par dzīvesvietu, par sevi pašu, savu veselību, dzīvību, prātu, jūtām, raksturu, laimīgo un nelaimīgo milu. Taču atbildība var būt formāla un faktiska, sekla un dziļa, daudzveidīga un ierobežota, no plašāka konteksta izolēta, kad, teiksim, vīrs ģimenē atbild par visām lielām lietām, par «globālajiem» jautājumiem, par to, kas uzvarēs vienā vai otrā olimpiādē, kā beigsies viens vai otrs starptautisks strīds, bet sieva — par visu pārējo: iepirkumiem, ēdienu gatavošanu, veļas mazgāšanu, mājas uzpošanu, bērna iekārtošanu bērnudārzā u. tml. «sīkumiem».

Tiesiskajā sfērā ir spilgti izteikta retrospektīvā atbildība (par to, kas izdarīts), turpretī morālē pamatakcents ir uz jābūtību. Tas nenozīmē, ka nav morālās atbildības par pa-

¹ Sk.: Известия, 1983, 27 окт.

gātņi. Tās grēki ir augsne sirdsapziņas pārmetumiem. Taču galvenais ir nevis nožēlot grēkus, bet gan darīt labu, kļūt cilvēkiem vajadzīgākam. Un, ja mēs par savu audzināšanas mērķi izvirzām harmonisku, vispusīgu personību, tad tas vienlaikus nozīmē, ka tādai personībai ir daudzveidīga atbildība saistībā ar daudzveidīgiem pienākumiem un tiesībām.

Atbildība veidojas pakāpeniski, ilgstoši. Bērns uzreiz kādā veiksmīga audzināšanas pasākuma rezultātā nekļūst par atbildīgu būtni. Mēs šeit izdalīsim trīs līmeņus — *bezatbildību* (antiatbildību), *seklo* un *dziļo* atbildību.

Par **bezatbildību** nevaram runāt tajā bērna attīstības posmā, kad mazulis vēl nav spējīgs būt atbildīga būtne. Bezatbildība ir saistīta ar personību, kura spēj atbildēt par savu rīcību. Bezatbildība var veidoties stihiski, kad cilvēks nav audzināts atbildībai. Bezatbildību var arī «ieaudzināt» ar pārmērīgu aizbildniecību, nedodot iespēju attīstīties individuālajai atbildībai. Individuālā atbildība var arī tikt pārnesta uz sabiedrību, uz tehniku, uz priekšniekiem, uz padotajiem. Dažkārt tā ir pat komplicēta māksla, kā izvairīties no atbildības. Par cilvēku mēdz teikt — «bezatbildības virtuozs». Bezatbildību veicina deklaratīvas, formālas prasības, kad jau iepriekš paredzams, ka tikpat deklaratīva, formāla varēs būt atskaitīšanās. Reizēm tiek izveidota izsmalcināta sistēma, kā nodrošināties pret iespējamiem pārmetumiem par nekā nedarišanu, kā ar daudziem parakstiem izvairīties no personiskās atbildības un ne-

uzņemties ne mazāko risku, atbildību sadalīt tā, ka pēdas vainīgajam nav sadzenamas. Dažkārt pat savstarpējos vainīgo meklējumos tiek izšķiests dārgais laiks un tiešie pienākumi pamesti novārtā, veidojas pārmetumu burvju loks (starp vecākiem un skolu, starp dažādām instancēm). Bezatbildība var būt pat ļoti agresīva, demagoģiska pret stingrāku prasību izvirzītāju, «miera traucētāju». Un, lai cik tas dīvaini arī būtu, nekā nedarītājam, malā stāvētājam dažkārt ir vieglāk saskatīt vienu otru trūkumu, ko tiešais darītājs neievēro. Tāpat kā vieglāk ir kritizēt bērnu audzināšanu tiem, kuriem pašiem bērnu nav.

Taču ne tikai individuālajā bezatbildībā jāmeklē visi ļaunuma cēloņi. Dažu negatīvu parādību pārāk plaša izplatība liecina par dziļākiem sociālajiem cēloņiem, kurus nevar likvidēt, tikai apelējot pie indivīda apziņas un rīcības vien. Tā tas ir ar alkoholismu, daļēji arī — dikdienību. Vai tad nevienam nevajadzīgas vai zemas kvalitātes produkcijas izlaide nav bezatbildības stimulētāja?

Bezatbildība rada brīvības ilūziju, bet patiesībā tā cilvēku iesēdina lejupslīdes laivā, kas bezrūpīgi peld līdz pirmajām krācēm.

Seklā atbildība ir tuva zinātniskajā literatūrā lietotajam heteronomās atbildības jēdzienam, kad cilvēks galvenokārt veidojas kā atbildības objekts un atbildība atkarīga no ārējiem faktoriem: bailēm no soda, grupas un sabiedriskās domas sprieduma, situācijas u. tml. Bet seklā atbildība vienlaikus arī rāda personības iekšējās pasaules nesagatavotību, nepietiekamu pašaudzināšanu, morālo nabadzību.

Bērns un morāli nenobriedis pieaugušais var būt gatavs atbildēt par darbības pozitīvajiem rezultātiem, labprāt saņemot uzslavas un prēmijas. Taču rīcības negatīvās sekas netiek saistītas ar personisko vainu. Var būt konformistiska kopības, grupas vainas atzīšana. Kad personiskās intereses sakrīt ar izvirzīto pienākumu, var paveikt daudz laba, it sevišķi ja pats darbības process ir saistošs vai rezultāti vilinoši. Kad pienākumu izpilde nav interesanta vai nesola tiešu labumu, piemēram, par labām atzīmēm netiks nopirkts pieprasītais motocikls, magnetofons u. tml., tad augstāk par bezizmēra trijnieku nav patikas pacelties. Seklās atbildības stadiju var paildzināt pārliedzīgā aizbildniecība, mantas kults, individuālisms, bezgribas raksturs, auksts aprēķins, nespēja objektīvi novērtēt savas rīcības sekas, nekulturālība, gara sekums (to uztur t. s. «masu kultūra»), vienpusība (tiek izcelti tikai ražošanas uzdevumi, bet ignorēti sociālie, rūpes par cilvēku), diletantiskā vispusība.

!!!
N.B.
[Seklā atbildība] gan senatnē, gan tagad spilgti izpaudusies, meklējot izeju no daudzām grūtībām ar ātriem kampaņveida risinājumiem, lietojot spēku un entuziasmu tur, kur vairāk vajadzīgs prāts un ilgstošs, rūpīgs darbs.

Seklajā atbildībā ir pārmērīgs inerces, tradīciju, ieradumu spēks priekšplānā izvirzīt paveiktā kvantitāti, nevis kvalitāti. Šādi pasākumi sadrumstalo personību, iznieko laiku, vairo diletantus, kropļo pienākuma, atbildības, taisnīguma, labā izpratni. Seklā atbildība aizsedz sabiedrisko nepieciešamību ar

subjektīvistisku un konjunktūristisku «pienākumu».

Seklajā atbildībā ir atskaite tikai šodienai. Tā neatbild ne par saviem vārdiem, ne darbiem nākotnē, neatbild arī par to, ko teica un darīja vakar, bet šodienas aktualitāte ir absolutizēta. Šādai atbildībai ir dziļa plaša arī starp vārdiem un darbiem. Tā aicina momentāni iejaukties, darboties, neļaujot iedziļināties būtībā, jēgā (tam neatliek laika!). Un tam, kurš apstājies, lai apdomātos, virspusējība pārmet inertumu, nevēlēšanos traukties uz priekšu. Iedziļināšanās pagātnē, mācīšanās no tās tiek uzlūkota kā laika atņemšana šodienai, kā tagadnes apzagšana. Seklajā atbildībā skaitāmo kauliņu intensīvā klaboņa dažkārt tiek augstāk vērtēta nekā elektronisko skaitļošanas mašīnu mierīgā dūkoņa. Galvenais ir dinamika, pasākumi, spožums, fiziska rosība, krasi pagriezieni «aktualitātes» aizsegā. V. I. Leņins to raksturoja kā darba šķietamību, kas piesārņo mūsu iestādes un mūsu smadzenes.¹ Varētu arī teikt, ka tā ir pienākuma un atbildības šķietamība.

Pārprasta tiek arī savstarpējā palīdzība — šodien kurpnieks steidzas palīgā drēbniekam šūt uzvalkus, bet rītdien drēbnieks piepalīdzēs kurpniekam. Tā veidojas šķietamā vajadzība, nepieciešamība pēc cilvēka. Visur tu tiek saukts, aicināts, visur rosies. Beidzot cits citam palīdz noņemt pamatatbildību un aizmaskēt arī viena otra pasivitāti.

Cik ilgstošas pūles, sistemātisks darbs nepieciešams, lai tuvinātu personiskās un sa-

¹ Sk.: *Leņins V. I. Pēdējās vēstules un raksti*, 94. lpp.

biedriskās intereses, rāda pētījums, kas veikts 6. un 9. klasē. Katrs audzēknis izstrādā personiskās saistības, un pēc tam tiek pieņemtas kopīgas saistības. Pirmajā reizē tikai 8 procenti anonīmi iesniegto personisko saistību bija līdzīgas kolektīva saistībām. Pēc trešās reizes gan kolektīva, gan personisko saistību izstrādes sakritība bija 64 procenti.¹ Pilnīga sakritība pat nebūtu vēlama, bet pārāk liela atšķirība no kolektīva un sabiedrības var līdz minimumam samazināt pašaudzināšanas sociālo jēgu.

Pētījumi rāda, ka 99,7 procenti vecāku atzīst darba nepieciešamību, bet tikai 53 procentos ģimeņu bērni sistemātiski pilda darba pienākumus. Mājas darbus kopīgi veic 46 procenti ģimeņu. Turklāt kalpotāju ģimenēs bērnu nodarbinātība ir lielāka nekā strādnieku ģimenēs. Satraucoši ir tas, ka tikai 32 procenti bērnu darba pienākumus veic noteiktā laikā.² Vācieši mēdz teikt, ka kārtība ir puse no dzīves, ka kārtība ir atbildības telpa. Bet tādas atbildības, kas rada drošu pašāvēību un uzticību, nereti pietrūkst gan ģimenē, gan darbavietā, nerunājot nemaz par brīvo laiku. Pētot 7. klases skolēnu priekšstatus par mūsdienu vīrieti un sievieti, nevienā atbildē netika norādīts, ka vīrietim raksturīga atbildības izjūta, pienākuma apziņa. Meiteņu izteikumos uzsvērts, ka vīrietis ir

¹ Sk.: Рувинский Л. И., Соловьева А. Е. Психология самовоспитания. М., 1982, с. 38.

² Sk.: Aktuālās skolēnu komunistiskās audzināšanas problēmas. Rakstu krāj. R., 1980, 22.—24. lpp.

sievas palīgs saimniecībā, ka tā ideāls — televizors, avīzes, dīvāns.¹

Gan bezatbildība, gan seklā atbildība dažādās sfērās var izpausties dažādi, nereti pārvēršoties viena otrā. Ekonomikā kaut cik vēl iespējams izskaitļot nodarītā zaudējuma lielumu, taču pavisam grūti to izsvērt ģimenē un it sevišķi morālē, noteikt tikumības degradāciju. Bezatbildība nosprosto ceļu sirdsapziņas attīstībai, bet seklā atbildība to kropļo.

Dziļā atbildība veidojas visu mūžu, sociāli aizvien nozīmīgāku pienākumu pārvēršot par personisku lietu, ciešāk saistot atbildību ar pašcieņu, dzīves jēgu, sirdsapziņu. Šo atbildību dēvē arī par autonomo, patieso, īsteno atbildību. Tā ir suverēna, patstāvīga, kompetenta cilvēka atbildība. Sabiedriskā nepieciešamība tad ir dziļi iekšēji apzināta, darbības motīvu caurausta. Dziļajai atbildībai nav tieksmes sevi ārēji demonstrēt, izcelt savus nopelnus, jo tam parasti nav laika. Un, ja cilvēks pats sevi spēj kritiskāk novērtēt, tad seklā kritika un uzslava dažkārt tiek ignorēta. Paplašinoties atbildības diapazonam, cenšoties sasniegt nozīmīgākus mērķus, cilvēks vairāk izjūt savu niecīgumu visas sabiedrības un vēstures priekšā. Tas ir pamats kautrīgumam, paškritikai, tas neļauj apmierināties ar paveikto. Un ne tikai tas rada šo psiholoģisko trauksmi sevī. Visur un vienlaikus cilvēks nespēj būt vienādi dziļš. Kaut kas ir jāapurē, kaut kas no tagadnes jāziedo nākotnes vārdā. Dažkārt liela aizrautība darbā notiek uz ģimenes rēķina. Laba māte ne vien-

¹ Sk.: *Karpova Ā.* Gūsim laimi ģimenē. R., 1984, 30. lpp.

mēr spēj sekot līdzī kultūras dzīvei, jaunākajām grāmatām. Tai jāatsakās no daudzām iespējām ceļot. Atbildība cilvēku ar atgriezeniskām saitēm piesaista tam, par ko viņš ir atbildīgs.

Tā kā atbildībā pienākums pārvēršas par iekšēju faktoru, tad dziļā atbildība arī dziļi skar iekšējo pasauli, dodot iespēju labāk atšķirt īstu pienākumu no formālā, viltus pienākuma. Dziļā iekšējā pārliecība mobilizē gribu pienākuma izpildei un pasargā personību no pārvēršanās par pienākuma izpildes automātu. Tas ļauj atbildībai būt brīvākai, varētu pat teikt, rotaļīgākai un radošākai pret apkārtējo vidi un sabiedrisko nepieciešamību, neuztvert to kā fatālu parādību.

Dziļā atbildība ir atbildība par darbības galarezultātu. Kants sacīja: «Gala mērķis nav nekas cits kā pilnīgākais cilvēka uzdevums, un filozofija, kas viņu pēti, saucas morāle.»¹ Tiecoties pēc šī galarezultāta, mēs vienu otru «vētru ūdensglāzē» varam ieliet plašākos ūdeņos, pret vienu otru «pienākumu» izturēties «bezatbildīgāk» vai arī kritiskāk. Seklajā atbildībā paveiktais morāli ātri noveco. Dziļā atbildība nodrošina personībai cieņu un godu vēl pēc desmit, divdesmit un vairāk gadiem.

ATZIŅAS PAR PIENĀKUMU UN ATBILDIBU

Latviešu sakāmvārdi un parunas

Darbs — zelts, slinkums — lāsts.

Kam darba nav, tas dara nedarbus.

¹ *Kants I.* Tīrā prāta kritika, 2. sēj., 216. lpp.

Mīli darbu, darbs tevi mīlēs.

Kas grūtumu baidās, to grūtums pārvar.

Kas zemi mīl, to zeme mīl.

Kas daudz sāk, maz pabeidz.

Kam iesākumā grūti iet, tam beidzot laime smaida.

Darbs, daudzreiz darīts, meistarū darina.

Kas guļ dienām, skraida naktīm.

Papriekšu nepieciešamo, tad vajadzīgo un beidzot patikamo.

Ar vakardienas sauli neizkaltēsi šodien pļauto sienu.

Labāk padara vienu rūpīgu darbu nekā simts paviršu.

Samaitāt var ātri, sataisīt grūti.

Nekas nav labs, kas viegli sasniedzams.

Pusdarīts darbs kā neaprakts mironis.

Turi, kamēr vari, kad nevari, turi vēl.

Slinkums ir tas perēklis, kur top perēts nelietis.

Jauns sliņķis, vecs zaglis.

Slinkās mājās visi slimi.

Slinks zirgs stiprāk sper nekā mudīgs.

Latīņu izteicieni

Slavējami darīt to, kas pienākas, bet ne to, kas atļauts.

Vara pār sevi ir augstākā vara.

Labāk pacietīgi panest to, ko nespējam labot.

Mēs vienmēr tiecamies pēc aizliegtā un vēlamies neatļauto.

Tas acīm, bet ne rokām.

Pilns vēders nelabprāt mācās.

Labāk pilna briesmām brīvība nekā mierīga verdzība.

Ilgi apdomājiet, ko var un ko nespēj paņemt jūsu pleci.

Dažādu tautu sakāmvārdi un parunas

Labklājībā cilvēks pats sevi aizmirst.

Brīvība putniņam labāka par zelta krātiņu.

Katrā rīsa graudiņā ir sviedru piliens.

Nebaidieties smaga darba, baidieties tukšu runu.

Kad ēd augļus, neaizmirsti cilvēku, kurš iestādīja koku.

Katrā lietā grūts tikai sākums un beigas.

Darbmīlestību mācās trīs gadus, slinkumu — trīs dienas.

Tikai pēc neatlaidīga darba parādās talants.

Filozofu un rakstnieku izteiktās atziņas

Apzināties pienākumu un to neizpildīt — tā ir glēvulība.

Konfūcijs

Tā nav tikumiska rīcība, bet tikai tās šķietams atdarinājums vai kaut kas tamlīdzīgs, kad mēs cenšamies izpildīt pienākumu, gaidot par to atlīdzību.

Cicerons

Lai viņi mācās to, kas viņiem būs jādara, kad kļūs vīri, bet ne to, kas viņiem jāaizmirst.

Z. Z. Ruso

Pamēģini izpildīt savu pienākumu, un tu
uzzināsi, kas tevī ir.

J. V. Gēte

Man patīk būt populāram — tā ir laime;
bet es gribu būt noderīgs — un tas jau ir
pienākums.

V. Igo

Tik tāds, kas sevi atbildīgu jūt,
Var kalps un arī valdnieks reizē būt.

A. Brigadere

Viegli uzņemas pienākumu tas, kam viegli
nākas to neizpildīt.

Liels tas, kas nes lielu pienākumu.

Es pasauls daļa — atbildīgs par visu!

Rainis

...lieliskas īpašības: izpildīt apsolīto, ne-
nokavēt norunāto satikšanos un laikā atva-
dīties.

A. Klints

...neatlaidība un uzcītība sasniedz vairāk
nekā izlaidība un ģēnijs...

E. M. Remarks

«Es lieku savu darbu pie malas,» es teicu,
«jo man jārod laiks, lai saprastu.»

R. Tagore

Atbildība gandrīz vienmēr atraisa cilvēka
labākos spēkus.

S. Cveigs

Tikumība — tā ir atbildība nākotnes
priekšā.

J. Bondarevs

5. CIENĀ, GODS, SLAVA

Senie grieķi atzina, ka slavu sasniegušajam nāve nav briesmīga, ka gods ir vienīgais, kas cilvēkam paliek pēc nāves. Turaidas Maija (Roze) savas dzīves traģiskā brīdī saka: «Katrs kustonis var samīt puķi, tādēļ tas tomēr paliek tikai kustonis, lai cik lepns.» Jakubovska fiziskā pārākuma priekšā viņa Raiņa vārdiem apliecina augstu morālo pašcieņu un goda jūtas: «Ne viss ir tavā varā: labs un gars ir manas pašas un man neatņemams...»¹

«Labāk dzīvo īsu mūžu ar godu, ne garu ar negodu»; «Labāk maizes riecieniņš ar godu nekā klaips ar negodu»; «Gods nav ar zeltu pērkams» — šādas atziņas par morālajām vērtībām pauž ne tikai latviešu tautas folklorā vien.

Kāpēc pat dzīvība un labais dažkārt tika uzlūkoti par zemākām vērtībām nekā cieņa un gods? Bet vai gods un slavas lauru vainags nav ticis arī tiem, kas nevar lepoties ar godīgumu, labestību, augstu pienākuma izpildi, taisnīgumu, pat izcilu gudrību? XVIII gadsimta skotu dzejnieks Roberts

¹ *Rainis J.* Kopoti raksti. R., 1981, 13. sēj., 279., 283. lpp.

Bernss runāja par ēzeli ar ordeņlentēm un
sapņoja par laiku,

Kad sirdsapziņa smietā
Un nonievātais godaprāts
Būs visur pirmā vietā!

Imants Ziedonis raksta par alkšņiem un ne tikai par tiem: «...neesmu redzējis otru tik pašapzinīgu bezcenas koku — pieprasa pašu labāko zemi... un vienu dienu jūti, ka sirds alkšņo un tev vairs negribas sēt, un tu ej meklēt jau cita iekopto zemi.»²

Cieņa un gods ir morālās apziņas jēdzieni, ētikas kategorijas, kas izsaka personības attieksmi pret sevi kā morālo vērtību un sabiedrības attieksmi pret cilvēku, vērtējot tā rīcību, dzīvi. Tās ir paradoksālas parādības. Tikumu daba prasa kautrīgumu, nedižošanos ar labestību, nopelniem, bet cieņa, gods un tā augstākā izpausme — slava saistīti ar morālo prestižu, tikumu cildinājumu, personības godinājumu, apbrīnu.

Kas tad ir šis vērtētājs, vai tas ir spējīgs objektīvi spriest par cilvēku? Un kas ir vērtējuma pamatā?

Morālo vērtējumu parasti dod nevis oficiālās iestādes, bet gan sabiedriskā doma, konkrēti cilvēki: ģimenes locekļi, radi, draugi, paziņas, priekšnieki, padotie, jebkurš cilvēks.

Pirmo un dažkārt pat izšķirošo priekšstatu par cilvēku sniedz viņa ārējais izskats, no teiktu uzvedības tradīciju un normu ievēro-

¹ Pasaulē tautu lirika, 301. lpp.

² Ziedonis I. Viddivārpa. — *Damianu L., Ziedonis I. Maize. R., 1982, 32. lpp.*

šana. Gandrīz visās kultūrās vīrišķīgums asociējas ar dižu augumu un fizisko spēku.¹ Ja kāds sļauj un nomet papirosa galu kāpnēs, uz ielas, ar to jau tiek aizskarta arī citu cilvēku cieņa, pat pilsētas gods. Ierasties piedzērušam ciemos pie sievietes pēc senām aristokrātu tradīcijām nozīmēja tik ļoti pazemot šo sievieti, ka tās goda aizstāvjiem gandrīz vai pienākums bija uzaicināt apvainotāju uz divkauju.

Plašu pētījumu par to, kā cilvēks cilvēku uztver un vērtē atkarībā no individuālajām, vecuma, profesionālajām īpatnībām, no darbības veida un cilvēka sabiedriskā stāvokļa, veicis psihologs A. Bodaļevs. Interesants ir t. s. «projekcijas mehānisms», kad cilvēks savas īpašības piedēvē novērtējamai personai. Bailīgais redz bailīgumu arī citos. Vērtētājs līdz ar to noraksturo arī pats sevi. Tendence piedēvēt citiem savas īpašības vai noskaņojumu sevišķi spēcīgi ir izteikta personām ar vāju paškritiku, «autoritatīvā» tipa cilvēkiem, bet gandrīz nemaz nav vērojama «demokrātiskā» tipa pārstāvjiem. Ir vesela grupa cilvēku, kuri ir mīkstsirdīgi un iecietīgi citu vērtējumos, un pretējā grupa — ar izteiktu stingrību.² Ne vienmēr stingrība pret citiem ir saistīta ar lielu paškritiku. Ir cilvēki, kuriem netiek līdzīgi sev blakus. Godkāriģajam ir patīkami padevīgie, kautrīgie un glaimotāji. Grūti arī iedomāties, ka cilvēks, kuram

¹ Tuvāk par to sk.: *Kons I*. «Es» atklāšana. R., 1982, 250.—262. lpp.

² Sk.: *Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком*. М., 1982, с. 182—192.

pašam nav goda, sirdsapziņas, spētu to sāskatīt citos, ka negodīgais spētu jūsmot par godīgo. Gluži otrādi. Tas ir tāpat, kā XVIII gadsimta angļu filozofs D. Hjūms raksta par muļķiem: «...muļķiem vienmēr vajadzīgs cita personā ieraudzīt vēl kaut ko muļķīgāku, lai nezaudētu pārliecību par saviem talantiem un savu prātu.»¹ Savukārt godprātīga cilvēka uzticēšanās otram kā sev līdzīgam bieži vien tiek pievilta. Otello pat lielo intrigu meistarū Jago nosauc par neparasti godīgu cilvēku...

Bieži vien cieņas un goda jēdzieni tiek lietoti kā sinonīmi. It sevišķi — latviešu tautas folklorā: «Kas cita godu netaupa, pats savu nolaupa.» Bet kādas tad ir to atšķirības? Filozofs V. Blumkins saka: «Ja cieņa ir cilvēka vērtība, tad gods ir šīs vērtības novērtējums.»² Balstoties uz šo atzinumu, mēģināsim sīkāk raksturot cieņas un goda atšķirīgās iezīmes.

Cieņa

Gods

1. Cilvēka iekšēja atzīšana, novērtē (patiesa cieņa, autoritāte).	Cilvēka ārēja atzīšana, novērtē (oficiā-lums, godāšana, godināšana).
2. Visu cilvēku morālā vienlīdzība.	Diferencēta cilvēku novērtē pēc to nopelniem, sociālā stāvokļa.

¹ Юм Д. Соч. в 2-х т. М., 1966, т. 1, с. 761.

² Блумкин В. А. О чести и достоинстве советского человека. М., 1974, с. 27.

3. Cilvēks kā augstākā vērtība (personības individuālitātes, neatkarības akcentējums). Cilvēka darba rezultāti, panākumi kā augstākā vērtība.

1. *Cilvēka iekšējā atzišana, novērtē* ir sarežģīta, jo jāzina motīvi, pārliecība, iekšējā attieksme pret darāmo. Cieņā izpaužas cilvēka dziļākā vērtība, kas bieži vien ārēji ir grūti pamanāma, pats būtiskākais cilvēku, arī kolektīvu morālē. Cieņa cieši savijas ar tādām morālajām vērtībām kā brīvība, patiesīgums, labā griba, pienākuma apziņa, skaidruma mīlestība, dzīves jēga. Ž. Ž. Ruso atteikšanos no brīvības salīdzina ar atteikšanos no cieņas. Ja tauta vai cilvēks labprātīgi atrodas verdzībā, necīnās par brīvību, gara apgaismību, tad ir zudis morālais cildenums. K. Markss runā par to, kas proletariātam ir svarīgāks par maizi, — drosme, savas cieņas apziņa, lepnuma un neatkarības jūtas.¹

Cilvēka iekšējā atzišana nenozīmē tikai pašnovērtēti. Tā ir arī sabiedriskās domas iekšēji labvēlīga attieksme, neoficiāla atzišana. Turpretī cenšanās iegūt oficiālu atzišanu nereti grauj patieso cieņu un autoritāti. Kāda skola, kāds darba kolektīvs vai arī konkrēta persona oficiāli var tikt jo bieži cildināta un godāta. Bet īstas cieņas apkārtējā sabiedriskajā domā nav. Ir bijusi tikai prasme sevi uz ārieni spoži parādīt. Bet cits savus nopelnus

¹ Sk.: Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 4, с. 205.

kautrējas izcelt. Viņš pat nosarkst, jūtas neērti, kad to uzslavē. Cilvēka tikumiskajā audzināšanā ir svarīgi nepieradināt pie liekulīgas goda parādīšanas, mācīt saskatīt, kas cilvēkā ir īstas cieņas vērts. Pašcieņa kopā ar atbildību un sirdsapziņu ir cilvēka tikumības iekšējā kontrolētāja, kas neļauj cilvēkam pašam savās un citu acīs zaudēt cieņu un godu. Vislielākais morālais gandarījums ir tieši izjust iekšēju lepnumu un prieku par kaut ko patiesi vērtīgu.

Goda nesējs (subjekts) var būt konkrēts cilvēks, kādas profesijas pārstāvis, ģimene, darba kolektīvs, šķira, partija, valsts, tauta un visa cilvēce.

Pastāv visdažādākie goda izrādīšanas un cildinājumu veidi: goda nosaukumi, goda zīmes, goda raksti, goda grāmatas, goda plāksnes, goda sardze, goda diena, goda svārki, goda tērps. Pat honorārs sākotnēji nozīmēja goda balvu, nesaņemot atlīdzību. Godu parāda sveicinot, ievērojot noteiktas pieklājības normas (kaut vai vēstulēs rakstot: «Ļoti cienījamam, augsti godājamam, patiesā cieņā» u. tml.). Pastāv noteiktas tradīcijas un ceremonijas, godinot pilngadību sasniegušos, tos, kas svin kāzas (ieskaitot sudraba un zelta kāzas), godinot mirušos. Pieminekļi, piramīdas ir sava veida goda celtnes. Valsts svētki ir noteiktas goda dienas. Kopjot revolucionārās tradīcijas, mēs turam godā un cieņā revolucionāro vēsturi.

Katrs laikmets ienes savas specifiskās iezīmes cieņas un goda saturā un formā. Jauna sabiedriski ekonomiskā formācija, jauna valdošā šķira, ideoloģiskā sistēma aizskar dau-

dzus iepriekšējos cieņas un goda svētumus, goda demonstrējuma veidus. Kam piederēja vara, tiesiskās privilēģijas, manta, tie atklātāk vai slēptāk pretendēja arī uz to, lai viņiem tiktu parādīts gods, lai viņi tiktu cieņīti — neatkarīgi no viņu tikumiem, gudrības un spējām. Viduslaikos dižciltīgo aprindās bija ārkārtīgi izteikta goda pielūgsmē. Gods, kas faktiski zaudējis savu īsto tikumisko saturu, var tikt pasludināts par laicīgās morāles centrālo vērtību. Gods tad var piešķirt izkurtējušiem tikumiem ārējo spožumu, bruņnieciskumu. Un, jo augstāks ir vienu gods un goda parādīšanas ceremonija, jo vairāk tiek pazemoti citi. Ķīnā sūtņiem lika deviņreiz klanīties līdz zemei imperatora priekšā. Rāpošana uz ceļiem, roku un pat kāju skūpstīšana arī ir bijusi goda parādīšana.

Darba tautas morālē atspoguļojas goda atbilstība cieņai. Tas spilgti izteikts folklorā. Meitas gods ir tās vainadziņā, pielocītajā pūrā, tīrajā istabā un mājas priekšā. Puiša gods ir labi koptā kumeļā, apstrādātā tīrumā. Tā nav tikai goda ārējā atribūtika. Tā raksturo cilvēka tikumus (čaklumu, godīgumu u. tml.).

2. *Visu cilvēku morālā vienlīdzība kā taisnīga cieņas prasība nereti izraisa izbrīnu. Kā to saprast? Vai tad būtu jācieņa arī slaists, žūpa, ierāvējs, rupjš cilvēks? Vai šie ļaudis nav mūsu dzīves nelaime, negods? Vai humānisma vārdā nav jādara viss, lai tādiem zeme degtu zem kājām?*

Un vai savukārt tie, kas ir paveikuši kaut ko patiesi diženu, nav pelnījuši lielāku cieņu?

Vai cilvēku morālā vienlīdzība nav morāles nonivelēšana, standartizācija? Kāda jēga tad ir censties būt tikumiskam, ja tik un tā visi ir vienādi?

Vēsture liecina, cik ātri cilvēkam, pat sabiedrības slāņiem gadās paklupt šajā pret-runīgumā. Cik viegli ir nosodīt, cik grūti saprast un dziļi izjust otru. Šī vienlīdzība ir iespējama, ja mēs cienām atšķirīgo citā. Cilvēki, tautas, rases taču nav pilnīgi līdzīgas. Sieviete atšķiras no vīrieša, bērns — no pieaugušā, slimais — no veselā. Prasība pēc morālās vienlīdzības humanizē cilvēku attiecības, liek cienīt atšķirīgo un tam piešķirt tādas pašas tiesības uz brīvību, radošā gara izpausmēm, draudzību, mīlestību kā jebkurai citam.

Pretstatā cieņas vispārcilvēciskajai vienlīdzībai *gods* ietver cilvēka *diferencētu novērtēšanu* atkarībā no viņa nopelniem un sociālā stāvokļa. Abi šie vērtējumi ir svarīgi, tie savstarpēji viens otru papildina. Uz vienlīdzīgas cieņas pamata tiek cildināti darba augļi, pelti slaisti, kritizēta nolaidība. Goda jēdzienā vairāk tiek akcentēts tas, kādu labumu paveiktais devis — cilvēkiem, kolektīvam, sabiedrības slānim, tautai, valstij, cilvēcei.

Bet te iespējamās arī dažādas novirzes, sānslīdes, gods var zaudēt sakaru ar cieņu, veidoties pat fiktīvs vai amorāls gods, vienu godāšana var pazemot citus. Nepietiekami konsekventi īstenojot sociālistiskās sadales principu «katram pēc viņa darba», dažkārt materiālā labklājība nebūt nav cilvēka čakluma, godīguma u. tml. rādītāja. Bet tās

prestīžs turpina celties. Folklorā tiek uzsvērts, ka godos un svētkos nedižojās ar bagātīgu ēšanu un dzeršanu, ka galvenais bija darba cilvēku tikumu godāšana, turpretī tagad nereti notiek sacensības, kā kāzu bagātībā pārtrumpot citus, kā demonstrēt savu «pārākumu».

Cilvēku attiecību birokratizācija, standartizācija rodas vispirms tur, kur nav īstas cieņas starp cilvēkiem. Centrālajā presē bija aprakstīts gadījums, kad kāda uzņēmuma direktors vēlu naktī atlidojis reizē ar tā paša uzņēmuma inženieri. Uzņēmuma mašīnā tiek aizvests uz mājām priekšnieks, bet padotais paliek gaidīt lidostā līdz rītam. Tātad te dominē augstprātīgas rangu attiecības, nevis cilvēku līdzības izjūta. Cieņā it sevišķi izpaužas atgriezeniskā saikne. Nevar gaidīt, lai padotais cienītu augstākstāvošo, skolēns — skolotāju, bērns — vecākus, ja nav pretcieņas. Politikā, militārajā un administratīvajā sfērā pastāv cilvēku iedalījums pēc posteņiem un rangiem un tiem atbilstošs goda parādīšanas ceremoniāls. Morāle cilvēkam atgādina vienmēr un visur otrā individuā vispirms redzēt nevis padoto, vājāko, slimo, debilo, bet gan *cilvēku*.

Pedagogs Janušs Korčaks neatzīst liekulīgās skumjas pēc ideāliem bērniem, runā par to, ka arī noziedzniekiem vajadzīga mīlestība, jāciena arī viņu asaras. Vai tad noziedzība būtu iespējama, ja ikvienā būtu ieaudzināta cieņa pret cilvēku un to prasītu arī visa sociālā dzīve?

Cieņā un godā turēt māti un tēvu — tā ir sena morāles prasība, sava veida mūžīga un

obligāta norma. Bet cieņa un gods nav ne-
jauša dāvana. Formālas prasības pēc cieņas
un goda paliek bērnam svešas un it kā ci-
tiem adresētas. Ja vecāki ir tikai bērnu kalpi
vai arī tikai kungi un pavēlnieki, tad kā lai
bērnā rodas izpratne par cilvēku morālo vien-
līdzību?

Cienīt cilvēku nozīmē ne tikai nepazemot
otru cilvēku, bet galvenokārt stiprināt viņu
gan fiziski, gan garīgi, veicināt viņa radošo
spēju pārvēršanos īstenībā. Uz cieņas vien-
līdzības pamata attīstās tādas morālās īpašī-
bas kā līdzjūtība, līdzcietība, godīgums.

Cilvēka cieņu pazemo jebkura pārkuma,
arī morālā pārkuma demonstrēšana. Ne-
viens ieņemamais amats, profesija pati par
sevi nedod tiesības sevi vērtēt morāli aug-
stāk par pārējiem. Cilvēku attiecību pētnieki
iesaka pirms citu kritizēšanas padomāt arī
par savām kļūdām. Nav godīgi pieaugušo
cilvēku labās īpašības, arī to, kas bijis pozi-
tīvs vecākās paaudzes bērībā, salīdzināt ar
slikto tagadējās jaunatnes dzīvē. Taču ne-
reti tā notiek. Savstarpējā cilvēku cieņa
skauž morālo soģu un sodāmo veidošanos,
dīžošanos ar savu tikumību. Vēsture un arī
tagadne apliecina, ka nereti peltie un paze-
motie būtībā ir bijuši cildenāki par tiem, kuri
sev piedēvējuši morālas tiesības spriest par
to, kas ir cieņas un goda vērts un kas iznī-
dējams no zemes virsas kā morālam stan-
dārtam neatbilstošs. Cilvēku nopelnus, viņu
īsto cieņu un godu nepavisam nav viegli iz-
svērt lielajos vēstures svaru kausos.

3. Morālās vienlīdzības princips cieši saīs-
tīts ar *cilvēka atzišanu par augstāko morālo*

vērtību. Cilvēks ir ne tikai vērtība, bet arī vērtību radītājs, radoša, domājoša, brīva būtne, kas pārstāv labo, patiesību, skaistumu. Varētu pat teikt, ka morālā vienlīdzība ir īsti iespējama kā savdabīgu, neatkarīgu, vienreizēju, neaizstājamu, ne ar ko citu nesalīdzināmu būtņu sadraudzība.

Būt par augstāko vērtību cilvēkam vispirms nozīmē neapmierināties ar dabas ieprogrammēto, kas nāk līdzī no dzīvnieku pasaulē, ar bioloģiski noteikto, būt pārākam nevis fiziskajā, bet gan gara un sirds spēkā.

Būtiski svarīgu domu cieņas izpratnē izteica Kants: «Mērķu valstībā visam ir vai nu *cena*, vai *cieņa*. Tas, kam ir cena, var būt nomainīts arī ar kaut ko citu kā *ekvivalentu*; kas augstāks par jebkuru cenu, tāpat nepieļauj nekādu ekvivalentu, tam ir *cieņa*.»¹ Kas savu cieņu pārdevis, tas ir zaudējis tiesības uz cieņu pret sevi, jo vairs nav augstākā un neaizstājamā vērtība, bet ir pērkama prece. Nodevēju mēdz nicināt pat tas, kuram izdarīts pakalpojums. Arī tad, kad cilvēku attiecības veidojas tikai uz utilitāru apsvērumu pamata, tās jau ir cenas, nevis cieņas attiecības.

Gruzīnu filozofs G. Bandzeladze savā darbā «Par cilvēka cieņas izpratni» īpaši analizē cilvēka cieņu aizskarošos netikumus un uzsver, ka cilvēkam kā absolūtai vērtībai jo necienīgāk ir samierināties ar jebkuru cieņas un goda aizskārums.² Labās gribas, iek-

¹ Кант И. Соч., т. 4, ч. 1, с. 276—277.

² Sk.: Бандзеладзе Г. Д. О понятии человеческого достоинства. Тбилиси, 1979, с. 66.

šējās brīvības, pašcieņas iznīcināšana notiek, ja cilvēks kļūst par pielīdēju, iztapoņu, liekuli, bezprincipu karjeristu, demagogu, ierāvēju. Šīs parādības neattīstītos, ja tām nebūtu labvēlīgas augsnes.

Tikai cienot un mīlot cilvēku, mēs varam viņu arī glābt un humāni nīst to, kas cilvēkā ir necienīgs un godam neatbilstošs. Citādi ir dižošanās ar kādas noziedzības, netikuma vairāk vai mazāk veiksmīgu atklāšanu, ar kādas nejēdzības likvidēšanu. Ir intrigējošs divu spēku sacensības vērojums vai attēlojums, bet nav patiesa sašutuma par nejēdzībām, nav cilvēcību apliecinošās perspektīvas.

Apcerot cilvēka darbu kā augstāko vērtību un tam atbilstošo godu, vispirms gribas minēt problēmu, kuru mēs pašlaik tikai sākam apjaust, bet kura nākotnē var kļūt aizvien aktuālāka. Kibernētikas tēvs Norberts Vīners to nosauc par radītāja un robota problēmu. Cilvēks sāk radīt to, kas viņu spētu aizstāt, spētu paveikt to, kas līdz tam bija darba cilvēka goda un slavas lieta. Notiek pat sava veida spēle starp cilvēku un viņa darba rezultātu. Izgudrot un izgatavot par sevi labāku darba veicēju — tāds nereti ir darba uzdevums. Ja viss cilvēka gods ir tikai viņa darbā, tad šis gods var pāriet no personības uz to, ko viņš ir radījis.

Allaž svarīgs ir bijis jautājums par to, vai darbs iztukšo vai pilnveido cilvēku. Laikam jau pat īstā, cilvēka cienīgā darbā šie abi procesi ir pretrunīgi vienoti.

Sabiedrība, kas atņem cilvēkam iespēju sevi ar darbu apliecināt, atņem reizē vienu no galvenajiem personības goda nosacīju-

miem. Ja darba rezultāti ir virzīti uz cilvēku iznīcināšanu, tad tas jau ir viens no mūsu laikmeta lielākajiem negodiem.

Mūsdienās aizvien nozīmīgāks kļūst jautājums par daudzveidīgu goda apliecinājumu. Tas ir ciešā saistībā ar vispusīgas personības veidošanu. Šajā ziņā nedrīkstam ignorēt arī materiālo labklājību. Cilvēka godu var celt mašīna, vasarnīca, mēbeles, jaunākās modes prasībām atbilstošs apģērbs. Bet, ja gods ir tikai šajā labklājībā, tad morālais gods pārvēršas ekonomiskajā. Morālais gods saistīts ar to, kādā veidā šī labklājība iegūta. Vai ar čaklumu, taupīgumu, praktiskumu, godīgumu? Kā komforts, tā arī diskomforts var būt negodīgi radīts. Cilvēka cieņu un godu pazemo apstākļi, kas nenodrošina cilvēcīgas dzīves iespēju. Ja daļa cilvēku dzīvo badā, bet citi — izšķērdīgā bagātībā, tas ir sabiedrības netaisnības un negoda rādītājs, barjera savstarpējai cilvēku cieņai. Diskomforts, nenodrošinātā dzīve, kas radusies uzdzīves, izšķērdības, dīkdienības rezultātā, daudz ko stāsta par personības godu, bet vienlaikus arī par noteiktas sociālās vides (ģimenes, pilsētas, valsts) godu.

Vienpusīgs gods, piemēram, tikai caur mantām izteikts, spēj personību ātrāk pakļaut liela riskam. Zaudējot mantu pasauli, ir zaudēts viss. Daudzveidībā izteikts gods (personības gods saistīts ar tautas, ģimenes godu, ar darbu, mācībām, ar iekārtošanos dzīvē, ar vaļasprieku) dod iespēju kaut ko no goda saglabāt, ja kaut kas tiek zaudēts. Un nereti jau notiek arī tā, ka konkrētajā cilvēkā kaut kas godu ceļ (čaklums, «zelta rokas»),

bet kaut kas gremdē (nesavaldība, skopums, iedzīvošanās kāre).

Cilvēka gods cieši savijas ar *patriotisma un internacionālisma* jautājumiem. Latviešu folklorā tēvu zeme tēlota sudraba un zelta spožumā, pat tēva dubļi ir sidraboti. Šīs zemes daiļums, gods ir pašu veidots. Un jo grūtāk tāpēc ir šķirties no tēva sētas, kas pāriet vecākā dēla mantojumā, jo sāpīgāk izjust pazemojumu un tēvzemes goda aizskārumu. «Darbs savas zemes labā un cīņa par to — tās ir dzimtenes mīlestības jeb patriotisma galvenās iezīmes,»¹ norāda folklorists Jānis Alberts Jansons.

«Mans zelts ir mana tauta, mans gods ir viņas gods,» sacīja Rūdolfs Blaumanis. Bet kas notiek ar tautas godu, ar dzimtenes mīlestību, ja gods ir tikai ārējā labklājībā, vieglākas padzīvošanas iespējā? Kāds gods veidojas «mūžīgajam tūristam», kuru nekas īsti nesaista? Kas tad ir sudrabots un zeltīts?

Citā zemē, citas tautas vidū mēs neesam vienkārši tikai Jānis vai Pēteris, bet gan savas tautas, valsts goda cēlāji vai grāvēji. Un ir dziļš iekšējs gandarījums, ka tavai tautai, tavai valstij, tavai ģimenei, tavam darba kolektīvam un arī tev pašam ir par ko lepoties. Morālajā ziņā lielākais lepnums ir cilvēcībā, kad tu cilvēcīgi un godīgi vari pastiept roku citam cilvēkam un citai tautai. Šis lepnums citu nepazemo.

Goda augstākā pakāpe ir *slava*. Tā jau ir cilvēka nopelnu, talanta vispārēja atzinība,

¹ Darba vara lielu dara. Tautas dziesmu izlase prof. Jāņa Alberta Jansona sakārtojumā. R., 1973, 41. lpp.

pat sajūsma. Varētu pat teikt, ka slava ir goda un arī cieņas spilgta koncentrācija.

Ja mēs slavu salīdzinātu ar planētu, tad tai apkārt parasti ir riņķojuši divi pava-
doņi — lepnums un godkāre. Godkārē domi-
nējošais ir slavas alkas, vispārējās uzmanī-
bas pievēršana, lai apkārtējie jūsmotu un
skaustu. Lepnums ir personības pašapziņas
izpausmes un saglabāšanas forma, savas vē-
rtības, nozīmības apzināšanās. Rakstnieks un
pētnieks Roberts Peins, lepnuma vēstures
autors¹, lepnumu salīdzina ar dvēseli, kas
priekā lūkojas spogulī. Slavas un lepnuma
vēsture ir bagāta ar visspožākajiem trium-
fiem, visdziļākajiem kritieniem, ar elku pie-
lūgsmi, ar slavas kaprīzēm.

✓ Var pat runāt par veselu sevis izcelšanas,
citiem pāricelšanas mākslu, gan noniecinot
savu priekšteču nopelnus, gan sev piedēvējot
padoto veikumus. Cik valdnieku nav jūsmo-
juši par savu statuju lielumu, pat gribējuši,
lai tās būtu izgatavotas no zelta! Lai slavi-
nātu valdnieku, ir pat rīkotas hronistu un
dzejnieku sacensības. XVI gadsimta beigās
Vidusāzijā sacerēta «Šaha slavas grāmata».
Tajā valdnieks cildināts kā visdaiļrunīgākais
orators, tā sirds salīdzināta ar spoguļi, kurā
redzama pasaule. Viņa dēļ visas būtnes attu-
roties no grēka. Viņš esot zināšanu saule.
Eņģelis debesīs viņa priekšā sarkstot, saule
un mēness slēpjoties aiz mākoņiem. Viņš esot
augstāks par zvaigznēm. Viņam pakļaujoties
debesis, saule esot viņa vergs un kalps. Šahs

¹ Sk.: *Payne R. Hubris. A Study of Pride.* New York, 1960.

esot noteicējs par likteni, laimi, viņa tronis — debesis, spilvens — debesjums utt.¹

Slavas un lepnuma morālā mēra ievērošanai nepieciešama to pretmetu attīstība. Kautrīgums, pazemība, atgādinājums, cik tuvu augstajam ir zemākais, cildinātajam — nicinātais, pasargā cilvēka slavu un lepnumu no pārvēršanās karikatūrā. Uzvarētāja triumfa procesija senajā Romā bija krāšņa spēka un varenības izrāde, bet blakus klauni un satīri kā tālas sirdsapziņas atbalss palāja uzvarētāju, atgādinādami slavas un uzvaras bargo cenu, paša uzvarētāja mirstīgumu. Ieturēt mēru slavinājumos un lepnumā viduslaikos palīdzēja jokdari, āksti un klauni valdnieku galmos.

Godā, lepnuma, slavas absolutizāciju varētu salīdzināt ar «elles mašīnu», kurai ir laika deglis. Uzpūstā slava un slavinājumi paši sev kļūst par galveno ienaidnieku. Patiesi zinošais visvairāk apzinās arī savu nezinašānu, patiesi kulturālais dziļāk apjēdz nekulturālibu. Senās Ķīnas filozofi norādīja, ka dižam nav sevi jāizceļ, ka tas, kas grib spīdēt, paliks ēnā. Latviešu sakāmvārds māca: «Vērtīgu cilvēku slavē ļaudis, mazvērtīgais pats slavējas.»

Godkāre, lepnums, varonības un slavas alkas var būt arī milzīgs spēks, kas cilvēku aktivizē, mobilizē, virza lieliem darbiem. Diemžēl mēs ne vienmēr to pietiekami izmantojam audzināšanā. Gan ģimenē, gan skolā ir vai

¹ Sk.: Хафиз-и Таныш ибн Мир Мухаммад Бухари. Шараф-нама-ий Шахи. (Книга шахской славы). М., 1983, с. 30—35.

nu pārslavētie «ģēniji», kas vēlāk no fiktīvajiem augstumiem smagi iekrīt realitātē, vai visu peltie neveiksminieki. Citi ir patiesi spējīgi veikt lielus darbus, bet atpūšas un gaida iedvesmu. Daudzi sev nav atraduši īsto slavas un lepnuma objektu. Viņi apliecina sevi un lepojas ar to, par ko faktiski būtu jākaujas. Un ir arī nevarīgi kautrīgie, kas netic sev un savām spējām, un nav kas viņus iedrošina. Pārāk bieži jaunais cilvēks redz slavas mirdzumā tikai dižus māksliniekus, kosmonautus, zinātniekus. Ne vienmēr pienācīgi tiek uzsvērtas iespējas iemantot godu un slavu tieši tajās profesijās, kuru prestižs vēl nav pietiekami augsts, bet sabiedriskā nepieciešamība — milzīga.

Tiekšanās pēc ērta mierīguma, kautrība, bailes no riska, no atbildības svarīgu lēmumu pieņemšanā var kļūt par sabiedrības progresā bremzēm. Lauru vainags nereti ir tas, kas palīdz uzturēt fizisko un garīgo spēku spriegumu. Un tomēr augstākā morālā varonība ir tad, kad cilvēks savā dzīvē neiepazīst nedz slavu, nedz atzinību, bet, veicot patiesi dižus darbus, piedzīvo pat nicināšanu, zaimus, kritiku, dzīves neērtības. Tādi ir savā laikā neatzītie revolucionāri, mākslinieki, zinātnieki, tie, kas uzdrošinājušies «acīm redzamām patiesībām» meklēt dziļāku skaidrojumu. Un puslīdz droši varam teikt, ka lielākā daļa no viņiem sevi uzskatījuši par ikdienišķiem cilvēkiem. Lai uzvarētu Lielajā Tēvijas karā, bija nepieciešama varonība ikdienā. Ir varonība, ko prasa sabiedrības progresīvās attīstības likumsakarība (kaut vai mūsdienās cīņa par mieru, kosmosa apgūšana), bet ir varo-

nība, kas būtu lieka, ja sociālās taisnības apstākļos katrs pēc labākās sirdsapziņas veiktu viņam uzticēto darbu. Ugunsgrēki, tragiskās situācijas, kas radušās vienu nolaidības dēļ, prasa citu varonību un dažkārt pat dzīvību.

Gods un cieņa mūsu sabiedrībā tiek aizsargāti ar likumu. Tā, piemēram, Latvijas PSR kriminālkodeksa 128. pantā noteikts sods par goda aizskaršanu mutvārdiem, rakstveidā vai ar darbiem. 185. pantā ir runa par varas pārstāvja goda aizskaršanu. 127. pantā — par neslavas celšanu, par apkaunojošu izdomājumu izplatīšanu. 104. pantā ir paredzēts sods par sistemātiskiem personiskās cieņas pazemojumiem, kas var personību novest līdz pašnāvībai vai tās mēģinājumiem. 34. pantā ir norādījumi par ordeņu, medaļu, goda nosaukumu atņemšanas kārtību, ja izdarīti smagi noziegumi.¹

Nevienam negribas būt nenožīmīgam. Bet kā panākt patiesu cieņu un atzinību? Prakse arī šeit ir galvenais pārbaudītājs. Kas mums aplaudē (dažkārt tas var būt naidnieks, kas cenšas iemidzināt mūsu modrību), kas mūs rāj, kas dara mūs vērtus (dažkārt tie var būt mūsu labākie draugi), kas mums dod tikai cenu? Kas mūsos ir pērkams un pārdodams un kas nav nekādos apstākļos uz tirgus letes liekams?

Kādas pēdas mēs atstājam zaļajā dzīves laukā? Vai tur, kur esam minuši kāju, kaut kas ziedēs? Tas ir arī mūsu cieņas, goda un slavas jautājums.

¹ Latvijas PSR kriminālkodekss. R., 1984, 119., 165., 118., 105., 36. lpp.

ATZIŅAS PAR CIEŅU, GODU UN SLAVU

Latviešu sakāmvārdi un parunas

Neviens godīgs darbs nav cilvēkam par kaunu.

Godīgi dzīvot grūti, bet labi.

Labāk ar godu sāls un maize nekā ar negodu lielkunga cepeši.

Labāk nabags ar godu nekā bagāts ar kaunu.

Pliks, bet ne zaglis; nabags, bet godīgs.

Labāk tikums bez zelta nekā zelts bez goda.

Tukšā galvā allaž daudz lepnības.

Laba slava labāk der nekā liela bagātība.

Gods godam pretī nāk.

Nemeklē godu cita neslavā.

Kas cita godu netaupa, pats savu nolaupa.

Melnumu noberzīsi, palamu nekad.

Ar degunu padebešus bada.

Aiz lepnības nevar parunāt.

Pušķojas ar cita spalvām.

Tukša galva lielās, pilna cieš klusu.

Jo tukšāks, jo skaļāks.

Tukša vārpa lepni stāv, pilna — noliekusies.

Lielās kā gailis ar olu dēšanu.

Pat muša lielās — putns esot.

Pār juntu grib lēkt, pār sliksni nevar pārkāpt.

Lepnība kaunu dzemdē.

Pašam savu godu meklēt nav gods.

Sliktai mantai vajag daudz vārdu.

Jo puisīti paijā, jo radziņi aug.

Dažādu tautu sakāmvārdi un parunas

Gods pat no kapa pieceļas.

Dēla vīrišķība jaunāku padara tā māti.

Varoņi mirst, bet to vārdi dzīvo.

Gars ir miesas saimnieks.

Kad no slavas bēdz, viņa tev seko.

Slavu grūti iegūt, bet viegli pazaudēt.

Negodīgi iegūta nauda ir sniegs, uz kura
lejas karsts ūdens.

Bagātais nerūpējas par godu.

Cieņas cilvēks izvairās no trim lietām: žū-
pības, izlaidības un azarta spēles.

Nodevējs vienmēr glēvs.

Cēlsirdība — cieņas avots.

Skopie cilvēki dzīvo pazemojumā.

Par naudu cilvēks nekļūsi.

Kamēr cilvēks nedomā, viņu nenovērtēs.

Skaļiem vārdiem nav cieņas.

Jo lielāks gods, jo lielākas grūtības.

Kas mazo neciena, tas nav lielā cienīgs.

Kas grib būt vērtīgs, tas reti nāk.

Filozofu un rakstnieku izteiktās atziņas

Godīgo un negodīgo cilvēku var iepazīt ne
tikai pēc tā, ko viņi dara, bet arī pēc tā, ko
viņi vēlas.

Dēmokrits

Kauns un gods — kā apģērbs: jo vairāk
tas novalkāts, jo nevērīgāk mēs pret to iztu-
ramies.

Apulejs

... nekādas atslēgas, sargi un aizšaujāmās bultas nevar jaunu meiteni tik labi nosargāt kā viņas pašas piesardzība.

Ak, glaimu spēks, cik tu gan esi liels, un cik neierobežotas ir tavas valdzinošās robežas!

Vaļīgās tik mīl pa jokam,
Bet ar godīgajām precas.

Cilvēks bez goda ir sliktāks par mirušu.

... neviena pasaules dārglieta nespēj vēr-
tībā līdzināties godīgai un uzticīgai sievai.

Servantess

Falstafs: «Varētu iebilst: gods dzen mani cīņā. Bet ja nu aizdzen uz viņu sauli? ... Vai gods var pielikt zaudētu kāju? Nevar ... Tātad goda man nevajag. Gods nav nekas vairāk kā uz ratu pakaļas uzgleznots ģerbonis, un ar to mans katķisms beidzas.»

Hotspers: «... Par miesu dziļāk ievainots
mans gods,
Un gods ir dzīves vergs...»

Šekspīrs

Pārmērīgi spēcīga cilvēka vai viņa darba izcelšana patiesībā mazina tā cieņu.

F. Bēkons

✓ — Vislaunākā ienaidnieku suga ir slavinātāji.

Tacits

Slavas stari gandrīz vienmēr mirdz tikai pār lielu cilvēku kapiem.

Vainags, ko novijusi muļķība, neder ģēnija galvai.

Lai neapvainotu nevienu, vajag, lai būtu tikai tās idejas, kas ir visiem. Tādā gadījumā jums nebūs ģēniju, bet par to nebūs arī ienaidnieku.

...ievērojams cilvēks vienmēr pērk nākotnes slavu ar tagadnes ciešanām.

Helvēcijs

...cilvēks saņem trīskāršu tikumisko noteikumu: attīsti savu miesu un cieni to; attīsti savu domu un cieni to; attīsti sevī griesspēku un cieni to.

Pirmā goda jūtu pakāpe ir tieksme *atšķirties* no citiem, izdalīties no redzamās pasaules priekšmetu masas... Otrajā pakāpē cilvēks grib būt novērtēts pēc cieņas... Jo enerģiskāka viņā ir vēlēšanās dzīvot citu domās kā augstākās cieņas personībai, jo lielākus upurus viņš gatavs ziedot šai vēlmei.

P. Lavrovs

...mēs jau kopš gadu simteņiem neesam cīnījušies sava goda dēļ, bet gan piebāzuši savus vēderus ar kūku un putras kalniem.

S. Unsete

Ai, lieliskā civilizācija, kas tik augstiem vārdiem prot runāt par cilvēka cieņu un cilvēka tiesībām un kas tai pašā laikā pazemo un mīda kājām miljoniem cilvēku cieņu un šīs tiesības...

...ir ne vien fiziska, bet arī garīga kautrība, kas mums jāciena. Arī dvēselei ir savas drānas, kuras tai nedrīkst noraut. ✓

A. Sveicers

Spēks arī ir jāizauklē. Cilvēka spēks. Īsta cilvēka spēks... Neauklēts spēks ir mežonja spēks.

P. Putniņš

... un man reibst galva no tā —
cik šajā lielajā pasaulē
es drikstētu būt
liels.

O. Vācietis

... sējēja iedibinātā
cieņa pret maizi
visās pārmaiņās paliek.
Cieņa paliek.
Sava darba augļu priekšā,
... savu sviedru zelta priekšā,
... savu dvēseles vārpu priekšā ...

L. Damiānu

6. KAUNS UN SIRDSAPZIŅA

Vergilija vadīts, Dante savā «Dievišķajā komēdijā» izstaigā gan elli, gan paradīzi. Kaut kas līdzīgs notiek, kad cilvēks cenšas apjaust no ļaužu acīm visslēptāko iekšējo morāles parādību — sirdsapziņu. Tur, priekšellē, atrodas mūsu pelēcīgā vienaldzība, mūsu kompromiss starp labo un ļauno (lai vilks būtu paēdis un kaza dzīva). Tur ir mūsu pārkāpumi, ko mēs paši neesam gribējuši, kam sekas nespējam paredzēt. Tur mūsu aizraušānās, ko esam sajaukuši ar mīlu. Tur mūsu dedzības un atsaluma radītās asaras, izmisums. Tur mīla pret mums, ko vājumā neesam spējuši noraidīt, kas mums ir glaimojusi un ko liekulīgi esam izmantojuši. Tur ir noslēpumi, kas mums uzticēti, bet ko neesam pie sevis paturējuši. Tur mūsu paradumi, kuras lādam, bet kuros esam iepinušies kā bezspēcīgs radījums zirnekļa tīklos. Tur mūsu lētticība, paviršība, dūsmās un naidā izdarītie grēki. Tur... bezgalīgie, bieži haotiskie ieraksti zemapziņā.

Jo sarežģītāka kļūst personības iekšējā pasaule, jo daudzveidīgākās attiecībās cilvēks stājas ar apkārtējo pasauli, jo ir lielāka nepieciešamība ieviest kārtību savā gara saimniecībā. Un cilvēks pats sāk kļūt sev par tiesnesi, soģi, uzslavu teicēju, kontrolētāju,

padomdevēju, gara kopēju. Imants Ziedonis saka: «Kad man ir sajukums sirdslietās, tad es vienmēr iedomāju mazu sirds sekretārīti, tik smalku kā pati sirds lietvedība. Vispār sirdij vien būtu vajadzīgi veseli štati. Teiksim, sirds rēķinvedis. Ir daudz cilvēku, ar kuriem man vajadzētu norēķināties, bet neatliek laika, ne spēka.»¹

Kādā balsī runā sirdsapziņa? Ko tā izjūt? Kāds ir tās telpas un laika apvārsnis? Cik tā patiesi brīva, gudra, līdzī jūtoša? Vai tā paceļ cilvēku sev pašam pāri? Vai atsevišķa cilvēka sirdsapziņā skan tautas, laikmeta, cilvēces Sirds Balss? Vai tā stāv labā, taisnīguma, cilvēcības, cieņas, mīlestības un laimes sardzē? Vai spēj virzīt cilvēku pretī grūtībām un riskam cildenu mērķu, sabiedriskās nepieciešamības vārdā? Vai tās mokas pārto darbos?

Sirdsapziņa ir nepārtrauktu diskusiju objekts², un tomēr tās darbības izpratne vēl ir stipri nepilnīga, un uz daudziem jautājumiem varam dot tikai aptuvenas atbildes. Bieži vien tikai intuitīvi izjust.

Sirdsapziņa ir sava veida iekšējais monologs, kaut gan visbiežāk noris dialogs, dažkārt pat daudz balsīga diskusija. Mūžīgais oponents cilvēkā strīdas ar mūžīgo aizstāvi, neļaujot garam aizsnausties. «Es biju ļauns pret ļaunu. Es izpildīju pienākumu, biju principiāls,» — tā saka aizstāvis. «Bet... vai tu biji labs, taisnīgs? Tu darbu darīji naudas,

¹ Ziedonis I. Epifānijas. R., 1978, 158. lpp.

² Sk.: Das Gewissen in der Diskussion. Darmstadt, 1976.

slavas dēļ, bijī principiāls bez cilvēkmīlestības,» — tā iebilst soģis. Mūžīgais oponents cilvēkā redz, dzird, izjūt to, kas bieži slēpts sabiedriskajai domai, — pretrunīgumu starp pārliecību, nodomiem, motīviem un tiešo darbību. Arī rīcība var būt atklāta un slēpta.

Sirdsapziņa parāda, *kādā mērā labais, taisnīgums, pienākums ir ieaudzināts cilvēka apziņā*, kādā mērā tie skāruši jūtas, pārliecību, motivāciju, gribu, raksturu, pat zemapziņu. Sirdsapziņa savas «morālās labklājības» dēļ cenšas pārvērst labo, taisnīgo, pienākumu paradumā. Bet morālai jābūtībai nav griestu, situāciju sarežģītība un pašas personības izaugsme neļauj ar vakardienas prasībām pret sevi un citiem būt pilnā mērā noderīgam šodien. Tas ir sirdsapziņas kā vissubjektīvākās parādības nepārtraukts objektivizācijas process. Ar sirdsapziņas palīdzību personības atbildība pret pienākumu pārvēršas *atbildībā pret sevi, pret apkārtējo pasauli kopumā*. Sirdsapziņa rāda, ka ir sasniegta zināma personības morālā autonomija, morālās tiesības orientēties, vērtēt, sodīt pašam sevi, sasniegta *dziļa morālo parādību iekšēja refleksija*. Rikoties pretēji savai sirdsapziņai nozīmē vērsties pret sevi, nonākt konfliktā ar to, kas dārgs sevī, kļūt sev neuzticīgam.

Sirdsapziņu mēdz salīdzināt ar *sabiedrības pārstāvniecību, sūtniecību cilvēkā*, lai sevī ievērotu citu vajadzības, intereses, vērtības. Jevgeņijs Bogats saka: «...sirdsapziņa — tā ir tauta tevī, tā ir cilvēce tevī, tā ir tava nemirstība.»¹ Sākumā bērns mācās ievērot,

¹ Богат Е. Очерки. М., 1982, с. 292.

cienīt sev tuvu, mīļu cilvēku vajadzības, pēc tam jau tiek pārstāvēta savas grupas, kolektīva, šķiras, tautas morāle, līdz beidzot arī visas cilvēces rūpes, pārdzīvojumi, cerības rod atbalsi personībā. Tādējādi personībā saduras daudzu pārstāvniecību intereses. Rakstnieks S. Soloveičiks rāda šīs pretrunas bērnu un jauniešu dzīvē: «No augstas morāles viedokļa kauns ir zagļi, bet no lauku puiku viedokļa ir kauns neielīst svešā dārzā — tā ir glābības pazīme. No cilvēciskā viedokļa kauns ir būt karjeristam, bet no noteiktas cilvēku grupas viedokļa ir kauns netaisīt karjeru... Sirdsapziņu nevar iegūt vienā vai simts sarunu vakaros ar vecākiem vai skolotājiem, sirdsapziņa saasinās rīcībā un pārkāpumos par krišanas un pārvarēšanas cenu... Neviens nav ieguvis sirdsapziņu bezrūpīgi, bez ciešanām un mokām, bezrūpīgas sirdsapziņas pasaulē nav.»¹

Kāds ir mūsu sirdsapjoms — tas ir atkarīgs no mūsu rūpju laukā. Ja cilvēks kā Narciss lūkojas tikai sevī un rūpējas tikai par sevi, tad tādā nevar pamosties sirdsapziņa. Ja cilvēks spēj saredzēt tikai līdz savas grupas robežstabiem, tad viņa sirdsapziņai nav vispārcilvēciskā kritērija un viņa morāle ir atkarīga no šīs grupas, kārtas morāles. Rakstnieks Jurijs Bondarevs saka: «Vispārcilvēciskās sāpes jēdziens ir augstāks par robežas stabiem, un nevienam nav tiesības plāties ar savu īpašu, izņēmuma, absolūtu spēju just tikai savu sāpi un dižoties ar savu

¹ Соловейчик С. Воспитание совести. — Знание — сила, 1983, № 11, с. 39.

ētiku, neatkārtojamo, vienīgo, bezgrēcīgo.»¹ Varšavas līguma valstu Deklarācijā 1980. gadā teikts, ka cilvēces sirdsapziņa nedrīkst pieļaut iespēju atrisināt atbrūņošanās jautājumu pretēji visu cilvēku interesēm.

Vēsturē nereti ir bijuši tādi attīstības posmi, kad laikmeta sirdsapziņu vistiešāk izteikuši atsevišķi cilvēki vai tautas radīti varoņu tēli. Prometejs tiek saukts par cilvēces sirdsapziņu. Renesanses laikmeta titāni lika pārvērtēt līdzšinējo attieksmi pret pasauli, saasinot personiskās atbildības un sirdsapziņas jautājumus. Cik mēs, latvieši, būtu nabagāki garā, tieši gara možumā, ja mums nebūtu Ausekļa, Krišjāņa Valdemāra un Krišjāņa Barona, Rūdolfa Blaumaņa, Raiņa! Kā mūsdienās tautas garu uzdzirkstī un atraisa Ojārs Vācietis, Imants Ziedonis! Jau L. Feierbahs īstus rakstniekus dēvēja par cilvēces sirdsapziņu. Cilvēks, tauta, cilvēce vienmēr spēj izdarīt vairāk, nekā tā dara. Sirdsapziņa ir lielā satraukuma viesēja. Ojārs Vācietis saka:

Sirds Apziņa.

Nē, smieklī nenāk...²

Un runā par nepamodušos laiku, nepiecēlušos laikmetu, sava laika slimniekiem ar apdeldēto sirdsapziņu, par skriešanu ritam pretī tupus, par mūsu ālavu mūžīguma izplatībā.

Sirdsapziņa ir personības *morāli psiholoģiskās aizsardzības «mehānisms»*, kas reizē palīdz personībai *pārvarēt atsvešināšanos no*

¹ Бондарев Ю. Человек несет в себе мир, с. 37.

² Vācietis O. Si minors, 18. lpp.

apkārtējās vides. Personības gara veseluma, viengabalainības saglabāšana nav iespējama, ja nav zināmas cilvēku attiecību un darbības viengabalainības. Jo intīmāka un izsmalcinātāka ir cilvēka gara pasaule, jo bīstamāka ir netaktiska ielaušanās tajā, jo vairāk nepieciešama tās aizsardzība. Personībai vislabāk tas panākams, nevis izolējoties no pasaules, bet rodot tajā līdzjūtības, līdzsaprāšanas, līdzpārdzīvojuma, līdzdarbības atbalsi. Iekšējās pasaules intimitāte prasa saskarsmes intimitāti, draudzību, cieņu. Nerodot atbalsi, sapratni sociālajā vidē, jūtīgam cilvēkam sirdsapziņa var radīt ciešanas un psihiskas traumas. Personības sirdsapziņai nepieciešama ne tikai morālpsiholoģiska, bet arī ekonomiska, politiska un tiesiska aizsardzība, taču tas jau ir dažādos aspektos plaši aplūkots jautājums par sirdsapziņas brīvību.

Sirdsapziņas brīvības lozungu izvirzīja jaunā buržuāzija, vērsoties pret feodālo iekārtu un tās svētuma oreolu. XVIII gadsimta apgaismotājs Holbahs aicināja nelietot varmācību pret sirdsapziņu, jo tā cilvēkiem ir visdārgākais. Franču materiālisti ateisti prasīja atbrīvot sirdsapziņu no varmācības, aizspriedumiem, tirānijas, lai būtu gan ticības, gan neticības brīvība (relīģijas neatzīšanai). Sirdsapziņas brīvības garantija noteikta PSRS Konstitūcijas 52. pantā.

Bet sirdsapziņas attīstībai personībā nepietiek tikai ar tās bagāto saturu un spēju pacelties līdz vispārcilvēciskā apjēgumam, nepietiek ar garantijām un brīvībām apkārtējā vidē (lai gan tas ir ļoti svarīgs nosacījums sirdsapziņas attīstībai personībā). Ne-

pieciešama arī augstāko morālo vajadzību nepārtraukta aktualizācija konfrontācijai ar zemākajām vajadzībām, augstu prasību izvirzīšana sev, pašanalīzes spēju attīstība. Ja sirdsapziņa ir cilvēka iekšējais soģis, vērtētājs, tad ir svarīgi, lai tas būtu taisnīgs, pašsavaldīgs, spētu saglabāt iekšēju mieru kritiskās situācijās. Sevi pazīt, vērtēt, sodīt nav vieglāk kā citus.

Sirdsapziņa ir cilvēka morālā katarse, dvēseles attīrītāja, sava veida morālais stress, ko rada zemapziņas un apziņas, zemāko un augstāko tieksmju konflikts. Sirdsapziņa ir vissmalkākais, visniansētākais cilvēka gara veidojums, kas spējīgs reaģēt uz visniecīgāko notikumu, saklausīt sevī apkārtējo pasauli, dramatisma un traģiskuma piesitienus, pat to, ko nevar izsacīt vārdiem. Z. Freida mācībā sirdsapziņa iemiesota «Super-ego» jēdzienā kā ideālais «Es». Tā pirmie pārstāvji bērnam ir vecāki kā morālās autoritātes, kuriem bērns grib līdzināties. Ideālais «Es» izraisa cilvēka gara spriegumu, jo tam ir grūti saskaņoties ar realitāti pārstāvošo «Es» un zemapziņas tieksmēm, kuras sirdsapziņa grib cenzēt un pakļaut. Bet nomāktie instinkti tā vai citādi izpaužas uzvedībā.

Lai šis ideālais cenzors, šis pāri sev virzošais cilvēcīgais varētu attīstīties personībā, tai jāredz, jājūt kaut kas labs apkārtējos cilvēkos un vispirms jau pašos tuvākajos. Citādi atliek paļauties uz pārdabisku labo. Relīģiskajās mācībās sirdsapziņu cenšas iztēlot kā dieva balsi cilvēkā, mistificējot šo smalko gara veidojumu.

Bet kā tad veidojas un attīstās sirdsap-

ziņa? Sirdsapziņas priekšvēstnesis ir kauns. **Kauns** galvenokārt saistīts ar ārējā novērotāja ietekmi, atbildību tā priekšā, bailēm no tā. Ja baiļu jūtām ir bioloģiski pamati, tad kauns, kā to raksturo I. Kons, «ir sarežģītāks, specifiski ar kultūras attīstību saistīts veidojums, kas garantē noteiktu grupu normu, saistību ievērošanu pret «savējiem». Tā pozitīvais korelāts ir *gods, slava*, «savējo» atzinība un aprobācija... Lai gan kauns ir «iekšējs» pārdzīvojums, tas paredz nemitīgu atskatišanos uz apkārtējiem: ko viņi teiks vai teiktu?»¹ Reliģiozs cilvēks var izjust kaunu par savu rīcību, ja iedomājas, ka dievs visu redz.

Kauna jūtas palīdz veidot dažādi tabu, aizliegumi. Pastāv, piemēram, aizliegums sarunā lietot rupjus vārdus, prasība ievērot delikātumu, pieklājības etiķeti. Sevišķi cieši ar kauna jūtu audzināšanu savijusies dzimumattiecību veidošana, noteiktu ķermeņa daļu un organisku, bioloģisku procesu slēpšana. Tādā senā vēstures dokumentā kā Vecā derība nav norādes uz sirdsapziņas pastāvēšanu, bet ar lielu bardzību tiek kultivētas kauna jūtas. Dažādu nešķīstību piekopējiem piedraudēts, ka viņi tiks izdeldēti no tautas vidus.

Senās Romas mitoloģijā trīs ļaunas un atriebīgas māsas fūrijas parasti vajāja tos, kas izdarījuši kaut ko noziedzīgu. Grieķu tragēdijas varonis kaunas par savu rīcību no apkārtējiem, bet viņu nemoka sirdsapziņa, nožēla par izdarīto. Antīkās pasaules varoņus

¹ *Kons I.* «Es» atklāšana, 145., 146. lpp.

gan atbalsta, gan kritizē koris, dievi. Pat Sekspīra lugās vēl ārējais soģis (Hamletā — tēva gars, Ričardā III — gari) cenšas modināt iekšējo sirdsapziņas balsi (pāreju no kauna uz sirdsapziņu). Gars saka ļaundarim Ričardam: «Rīt gulšos tev kā slogs uz dvēseles!» Kad gars pazūd, Ričards, uztrūcies no miega, saka: «Nieki! Tikai sapnis. Tu, baiļu apziņa, kā moci mani!... Kā bīstos? Sevis? Cita nav še... Vai še kāds slepkāva? — Nē, nav. — Ir gan: še esmu es. Tad bēdz! — Kā? Pats no sevis?» Un, sevi drošinot, Ričards III, šis ļaunais pārcilvēks, saka: «Sirdsapziņa ir vārds, ko glēvie lieto, ar ko grib spēcīgajam laužņus likt.»¹ Jā, kauns un it sevišķi sirdsapziņa grib apturēt ļaundari ar viņa paša palīdzību.

Tā tad kauns ir viena no pirmajām parādībām, kas liecina, ka cilvēks sāk kļūt par kultūralu un morālu būtni. K. Markss kaunu raksturoja kā sava veida revolūciju. Kultūralais cilvēks sāk apzināties savu nezināšanu, morālais — savu netikumību. Bet, ja nav kauna no meliem, cita apmānīšanas, aplaupīšanas, nepatiesas apvainošanas, nodevības, tad, šķiet, nekā īsti dārga tādām cilvēkam šajā pasaulē nav, izņemot savu kailo dzīvību un personisko labklājību.

Z. Posmišas stāstā «Pasažiere» (pa Rīgas radio vairākkārt skanēja arī pēc šī stāsta sagatavotā raidluga) parādīta sieviete, kas strādājusi koncentrācijas nometnē un izcēlusies ar nežēlību. Viņas satraukumā par to,

¹ *Sekspīrs V.* Kopoti raksti, 1. sēj., 177., 180., 185. lpp.

ka kāda pasažiere viņu pazīst «no tiem laikiem», nemaz neieskanas sirdsapziņa, nav pat kauna jūtu, nav nožēlas par darīto. Ir tikai bailes par savu nākotni, savu dzīvi.

Kauna jūtu attīstību veicināja ne tikai morāle, bet arī estētika, reliģija, pat politika un tiesības. Kas dzīvniekam ir dabisks process, to cilvēks aizvien vairāk sāk vērtēt no noteiktas kultūras viedokļa. Bībeles nostāstā pirmie cilvēki, sākot apjēgt grēku, labo un ļauno, sāk kaunēties arī sava kailuma. Cilvēka rīcībai, uzvedībai, apģērbam jāatbilst noteiktai fiziskajai *kultūrai*, skaistā, labā prasībām, noteiktai modei, pieņemtajām normām. Pat cilvēka miesai jāķļūst apgarotai, kultūrālai.

Kauna jūtu attīstība var iegūt arī morāli kroplīgas formas — tāds ir bērnu kauns no mazāk izglītotiem, mazāk turīgiem vecākiem, kauns no fiziska darba, pat kauns būt labam skolēnam u. tml. Musulmaņu pasaulē sievietes parādīšanās ar neaizklātu seju publiskā vietā nereti tiek uzskatīta par lielu bezkaunību. Askētisms, miesas atzišana par grēcīgu lielā mērā noteica (it sevišķi viduslaikos), ka viss dabiskais ir pakļauts kaunam. Pret to vērsās daudzi renesanses laikmeta dižgari. Izcilie mākslinieki centās parādīt cilvēka miesas skaistumu, atbrīvojoties no daudziem iepriekšējiem kauna aizspriedumiem. Tikai nedaudz vairāk kā pirms gadsimta Krievijā sievietēm bija nepieklājīgi nēsāt matus ārpus galvassegas vai lakata. Rakstnieks I. Jefremovs par neveselīgo kaunu saka: «...kad jūs, skatoties uz kailas sievietes skaistumu, vispirms redzat «nepieklājīgās vietas» un tās

vajag aizsegt, tas nozīmē, ka jūs šajā ziņā vēl neesat cilvēks.»¹

Bet var būt arī cita galējība. Var vispār atteikties no kauna kā novecojušas parādības. Viss ir atļauts. Ja gribu, staigāju pliks, ģērbjos, kā man tik, izrikojos pēc sirds patikas, ne par ko man nav jāsarkst. Jau Čārlzs Darvins nosarkšanu raksturoja kā cilvēcis-kāko no mūsu sejas izteiksmēm. No tās pasargāti idioti. Ja cilvēkam ne par kādu izdarību nav kauns, ja viņam nav jānosarkst par nelietībām, ko darījis, tad tikumiski viņš nav ietekmējams. Viņu var ietekmēt tikai fiziski, modinot bailes, un tiesiskā ceļā. Nepilngadīgo likumpārkāpēju no pārējiem vienau-džiem atšķir tieši nabadzīgā iekšējā morālā pasaule. Viņam ir vai nu bailes no soda, vai arī kauns no soda (nevis nozieguma), ir no-žēla neveiksmes dēļ, bet nav attīstītas vainas izjūtas.²

Kauns ir personības pašizpaušmes forma, morālās jūtas, kas saistītas ar nepatīkamu pārdzīvojumu, mulsumu par kādu paša vai cita nodarījumu, nepieklājīgu vai situācijai nepiemērotu rīcību ārēja novērotāja klāt-būtnē. Ja cilvēks ir kautrīgs, kaunu var izraisīt arī slavinājumi, cildinājumi, glaimi. Bie-žāk gan tas piemīt sirdsapziņas cilvēkam. Bet kauna paradokss ir tas, ka kauna izrai-sītais negatīvais pārdzīvojums pamatos ir morāli pozitīva parādība, kas liecina, ka sāk veidoties iekšējā morālā pasaule.

Taču kauna jūtas vien vēl neveido sirds-apziņu. Krievu filozofs, dzejnieks un publi-

¹ Ефремов И. А. Лезвие бритвы. М., 1965, с. 61.

² Sk.: Kops I. «Es» atklāšana, 323., 324. lpp.

cists Vladimirs Solovjovs par tikumības pirmatnējo pamatu atzīst trīs cilvēciskas jūtas: *kaunu, žēlumu un labvēlību*. Īsti tikumīgs cilvēks var kļūt tikai tad, kad šīs un vēl citas jūtas pārtop sirdsapziņā. Piebildīsim, ka sirdsapziņu veido visdažādākās jūtas kopā ar cilvēka prātu, gribu un — varētu pat teikt — slēpto atmiņu, kas glabājas dvēseles «seifā». Tas stihiski atveras, kad apziņa un cilvēka apzinīgums nespēj tikt galā ar sarežģīto dzīves problēmu vai kad cilvēks cenšas sevi attaisnot, tikai vadoties pēc savām interesēm. Vēlreiz atcerēsimies pieminētos Ričarda III vārdus: «Vai še kāds slepkava? — Nē, nav,» — tā it kā saka «veselais saprāts». Bet tūlīt ierunājas sirdsapziņa: «Ir gan: še esmu es.»

Cilvēka sirdsapziņa nedarbojas tikai apziņas līmenī. Tieši *zemapziņa ir tas sirdsapziņas brīnuma fenomens*, kas padara to noslēpumainu, neļauj pat ar stipras gribas un saprāta palīdzību no tās atbrīvoties, izbēgt. Zemapziņa it kā fiksē, uzskaita mūsu solījumus un to izpildi, atgādina mūsu pārkāpumus. Tur ir ierakstīta līdzjūtība, naidis, satraukums. Tāpēc cilvēku tikumiski veido ne tikai apziņā apjēgtais, bet viss, ko cilvēks pieredzējis, izjutis, darījis. Tikai tad var rasti šis dziļākais gara veidojums cilvēkā — sirdsapziņa. Ir apšaubāma sirdsapziņas pastāvēšana pirmatnējās kopienas iekārtā, tiek diskutēts, vai senās Grieķijas kultūras analīze blakus kaunam ļauj saskatīt arī sirdsapziņu.

Grūti noteikt sirdsapziņas sākumu bērniem. Kad bērns atbild ar smaidu uz mātes

labsirdību, kad līdzjūtībā raud par pasaku bārenītes likstām, kad viņš, saplēsis vāzi, i ierāvies kaktā un apjēdz, ka izdarījis sliktu, — tā vēl var nebūt sirdsapziņa. Bet tā var būt sēkla sirdsapziņas «uzdīgšanai». Sirdsapziņā jau ir spēja vērtēt savus motīvus, pārlicību, prātu, gribu. Ja bērns visu dara tikai baiļu vai apbalvojuma ietekmē, nevis no sirds, patiesā cilvēkmīlestībā, aiz centieniem palīdzēt otram, tad tā jau ir salna sirdsapziņas ziedam. Dažam sirdsbalss sāk runāt sešu septiņu gadu vecumā, cits var nodzīvot bez tās pat visu mūžu, tāpat kā bez mīlestības. Bet kulturālā sabiedrībā tā jau ir morālā anomālija.

Sirdsapziņa nemīl klusēt. Tā runā, negaidot prāta atļauju. Vairāki ievērojami cilvēki ir centušies savu iekšējo nemieru daļēji izteikt «grēksūdzēs» (Aurēlijs Augustīns, Žans Žaks Ruso, Ļevs Tolstojs u. c.). Sirdsapziņa ir sublimējusies daudzos ievērojamajos mākslas darbos. Grūti iedomāties īsti radošu darbu, ja tas netiek veikts pēc labākās sirdsapziņas, ar iekšēju aizrautību.

Bet ko darīt, ja tevī runā sirdsapziņa un tu veic nekvalitatīvu darbu, māžojies ar darba demonstrējumu, ja tevī runā «ideālais Es», bet aizvien vairāk tu no tā attālinies, kļūsti tam neuzticīgs? Tad visādiem līdzekļiem tiek mēģināts sirdsapziņu apklusināt.

Paņēmienu, kā atbrīvoties no sirdsapziņas, ir dažādi. Sirdsapziņa saasina ideāla un dzīves realitātes attiecības, dramatisē cilvēka iekšējo pasauli, ja tieksmes pēc jābūtības neīstenojas. Ne velti tik daudzi centušies atkrauties no šī iekšējā mocītāja. Daži to slīcina

grādīgos šķidrumos, citi meklē aizmiršanos jautrā uzdzīvē, vēl citi — aizvien vienaldzīgāk izturas pret apkārtējiem pasaules notikumiem. Kas nav cilvēku rūpju objekts, par to jau sirds nesāp. No sirdsapziņas palīdz atbrīvoties arī seklā masu kultūra, nepārtraukta sekošana visam, kas lēts garā, kas neprasa iedziļināšanos, ļauj kā pa gludena ledus virsmu slīdēt uz priekšu, īsti nezinot, kurp tu dodies. Sirdsapziņas balsi var nomākt arī ārējais skaļums, burzma.

Tiek mēģināts arī rast nelāgajai rīcībai attaisnojumus. Rakstnieks S. Soloveičiks runā par veselu kompromisu sistēmu ar sirdsapziņu. Ja bērnu moka sirdsapziņa par savu slikto izturēšanos pret vecākiem, tad viņš var iedomāties, ka vecāki viņu nemīl. Ja sirdsapziņa moka par sliktām atzīmēm matemātikā, tad var iegalvot, ka par matemātiķi netaisos kļūt, kāpēc man tā matemātika vispār vajadzīga. Var arī savas nelāgās īpašības samērot ar citiem cilvēkiem: visi slikti, visi muļķi, visi zog! Var būt pat vēlēšanās aiziet no pasaules, kura viņu nesaprot. S. Soloveičiks saka: «... godīgu kompromisu ar sirdsapziņu nav. Mēs ne vienmēr esam tik spēcīgi, lai rīkotos tikai pēc sirdsapziņas, bet mums jāapjēdz savs vājums tieši kā vājums.»¹

M. Saltikovs-Ščedrins stāstā «Pazaudētā sirdsapziņa» parāda, kāpēc tā laika sabiedrībā daudziem tik izdevīgi tikt vaļā no sirdsapziņas. Kad nebija sirdsapziņas, «veiklāk varēja aizsaut otram, kāju priekšā, ērtāk bija

¹ Соловейчик С. Воспитание совести. — Знание — сила, 1983, № 11, с. 39.

kļuvis lišķēt, uz vēdera līst, krāpt, tenkot, apmelot». Cilvēkus nekas «vairs nenomāca, nekas nelika nogrimt domās».¹ Bet tam, kurš «ieguva sirdsapziņu», sakustējās atmiņa. Tā «bez žēlastības cēla augšā no kaunpilnās pagājības tumsas visus viņa varmācības, nodevības, sirds glēvuma un netaisnības sīkumus, bet iztēle ietērpa šos sīkumus dzīvās formās. Pēc tam pati no sevis pamodās tiesa...»² Tā bija nesalīdzināmi sāpīgāka un bargāka nekā visstingrākā cilvēku tiesa. Visniknākās no visām bēdām ir sirdsapziņas bēdas. Pamodusies sirdsapziņa čukst krodziniekam, ka ļoti nejauki ir apdzirdīt nabaga ļautiņus. Krodzinieka sieva labi saprata, ka «krogus būšanā sirdsapziņa nepavisam nav tāds patīkams ieguvums».³ Sirdsapziņa vēl nepatīkamāka ir zaglim.

Var būt *dažāda veida sirdsapziņa* (pēc satura, formas, intensitātes u. tml.). K. Markss rakstīja par dažādām sirdsapziņām mantīgajam un nemantīgajam, domājošam un tam, kurš nespēj domāt, uzsverot sirdsapziņas saistību ar visu cilvēka dzīvesveidu.⁴ Pastāv literāri un sadzīviski tēlaini apzīmējumi: nodzertā, noblatotā, aizmigusī, aizsnaudusies sirdsapziņa. Tiek runāts par sirdsapziņas gangrēnu, deficītu u. tml. Reizē ar gara kūtrumu, «snaušanu», «slimību», ar gara pārvēršanu par precī sāk pūt, rūsēt un maitāties tā visizsmalcinātākā daļa — sirdsapziņa. Rakstnieks Viljams Hillers, izmantojot Gan-

¹ *Saltikovs-Sčedrins M.* Izlase. R., 1947, 216. lpp.

² Turpat, 217. lpp.

³ Turpat, 220. lpp.

⁴ *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч., т. 6, с. 140.

dija izteicienu — «Es pazīstu tirānu — tā ir klusā sirdsapziņas balss», savu darbu nosaucis «Klusais tirāns». Viņš saka: slima sirdsapziņa ir briesmīgāka par vecumu, par ikvienu sodu. V. Hillera atzinums sasaucas ar iepriekš izteiktajām S. Soloveičika domām: «Mēs taču ar to vien nodarbojamies, ka attaisnojamies priekšniecībai, mirušo piederīgajiem, sev un velns viņu zina kam vēl... Attaisnojamies par savu bezpalīdzību... Vai tiešām bailes par sevi ir stiprākas nekā sirdsapziņa?»¹

Personības morāli psiholoģiskajā attieksmē pret apkārtējo pasauli izdalās divi pretēji sirdsapziņas veidi — labā un ļaunā sirdsapziņa.

Cilvēka *labo sirdsapziņu* pauž viņa labie darbi, vārdi, domas, jūtas, attieksmes. Šo sirdsapziņu parasti raksturo kā tīro, īsto, skaidro sirdsapziņu, bet tās nesējus saucam par sirdsšķīstiem, sirdsskaidriem cilvēkiem ar bagātu iekšējo pasauli. Bet... ētikas mācībās un daiļliteratūrā tīras sirdsapziņas cilvēks ir kļuvis par strīdīgu jautājumu. Dabiski, ka cilvēkam jācenšas neaptraipīt savu sirdsapziņu, nepadarīt to netīru. Bet vai augstākā morāles prasība būtu šīs tīrās sirdsapziņas saglabāšana? Vai sirdsapziņa personībā vispār var izveidoties kā tīra? Vai šī tīrība var būt auglīga? Ļevs Tolstojs cilvēkus, kuri lepojas ar tīru sirdsapziņu, nosauc par tādiem, kuriem īsa atmiņa, varētu pat teikt — morālā skleroze. Alberts Šveicers aicina nebaidīties no morālajiem konfliktiem,

¹ Hillers V. Klusais tirāns. R., 1980, 263., 265. lpp.

būt dziļi atbildīgam par cita dzīves likteni. Viņš saka: «Mēs nekad nedrīkstam kļūt kurli. Mēs dzīvosim saskaņā ar patiesību, ja dziļāk izjutīsim konfliktus. Tīra sirdsapziņa ir velna izgudrojums.»¹

Būt iekšēji labam nav vieglāk, bet bieži vien pat grūtāk nekā sevi ārēji parādīt kā labā aizstāvi. Dažkārt ārēji mierīgā cilvēkā mēs pat nepamanām, kāds dramatisms, kāds cīņas lauks ir viņa iekšējā pasaule. Pazīstamais ķirurgs Nikolajs Amosovs raksta, ka viņš kaunas par savu profesiju, par sevi, jo nespēj visus glābt, ne vienmēr spēj precīzi noteikt — drikst vai nedrīkst operēt. Tieši tāpēc, lai palīdzētu cilvēkam, mums dzīvē nākas pieņemt ne vienu vien riskantu lēmumu. Atklājot patiesību, mēs varam izjaukt paredzamās laulības vai pat izārdīt ģimenes dzīvi. Mūsu ieteikumi kardinālos dzīves pagriezienos (profesijas, darbavietas, dzīvesdrauga izvēlē) nereti vēlāk var sagādāt sirdsapziņas pārmetumus.

Labā sirdsapziņa ir «ekonomiska». Tā paveic lielu iekšēju darbu sevī, atbrīvodama no daudzām pūlēm sabiedrību: cilvēks pats pār sevi spriež tiesu, pats sevi kontrolē, audzina, vērtē, soda. Citādi gandrīz vai jānoliek katram blakus milicis, kontrolētājs, tiesnesis un audzinātājs. Interesanta ir dzīves dialektika — lai samazinātos ārējā kontrole, kritika, soģi, ir jāizaug paškontrolei, paškritikai, paša sirdēstiem, sirdsmokām. Lai citiem būtu vieglāk, pašam no savas sirdsapziņas

¹ Швейцер А. Культура и этика. М., 1973, с. 315.

aisberga jāparāda tikai niecīga daļa, pašam sevī daudz jāpārdzīvo un jāizspriež.

✓ *Ļaunā sirdsapziņa* cilvēkā ir tikpat daudzveidīga kā paša ļaunā izpausmes un personības savdabība. Augstprātīgam godkārim tā var būt citāda nekā mazdūšīgam blēdim vai liekulim, skauģim. Ļaunā sirdsapziņa savos niansējumos var tikt dēvēta par netīru, melīgu, cietu (akmens, koka), aukstu (ledus) sirdi, sirdi, kas nav īstajā vietā. Necilvēcis-kums, sadisms, demagoģija var sniegt prieku, ja īstenojas savtīgie nolūki. Turpretī citu labais darbs var izraisīt naidu, nenovīdību. Šī sirdsapziņa bieži alkst pēc atbilstības, bet ne pēc taisnības un patiesības. Tā gatava uz nodevību un priecājas par cita izpostīto dzīvi. Tā var meklēt paņēmienus, kā savu vainu uzkraut citam, kā sevi izcelt uz citu maldu fona, kā ar viltu gūt labumus. Ļaunā sirdsapziņa visbiežāk ir nomaskēta. F. Bēkons norāda, ka ir ļoti bīstami aizskart cilvēku netīro sirdsapziņu līdz tam laikam, kamēr viņi uzskata, ka viņu pārinodarījumi nevienam nav zināmi. Sirdsapziņa atrodas ciešā saistībā ar to, kā cilvēks pārdzīvo savu rīcību, domas, kā tās vērtē.

✓ Dažreiz sirdsapziņu grūti iedalīt labajā vai ļaunajā. Tāda, piemēram, ir mietpilsoniskā sirdsapziņa. Nereti tā aizstāv «augstu un tīru» morāli. Tā mīl iztapt apkārtējai sabiedriskajai domai, mīl pielāgot morāli savam dzīvesveidam. Tā bieži ir aprēķina morāle, kas kalpo utilitāriem mērķiem un dzīves ērtībai. Tai ir svarīgi «labi izskatīties», viegli gūt uzslavas, spīdēt ar savu tikumību uz citu netikumumu fona. Citu grēki atklāti tiek noso-

dīti, bet iekšēji tie pat tīkami sava morālā pārākuma izcelšanai. Pārāk šaurs ir satraukuma, patiesas līdzjūtības un raižu apvārsnis (ģimene, tuvākie cilvēki). Tā var būt arī augstprātīga savas bezgrēcības apziņa.

Ipatna vieta ir *ekoloģiskajai sirdsapziņai*, kas raksturo cilvēku satraukumu par apkārtējo dabu, dzīvnieku pasauli. Ekoloģiskā sirdsapziņa paplašina morālo normu un principu pielietojuma sfēru caur sociālajām interesēm un vajadzībām uz visu ekoloģisko sistēmu.

Varam runāt arī par pedagoga, ārsta, mākslinieka, zinātnieka, strādnieka, traktorista, lopkopja u. tml. sirdsapziņu. Padomju filozofs un matemātiķis J. Šreiders raksta par prāta sirdsapziņu, «zinātnes sirdsapziņu», pirmām kārtām to saskatot loģikā. Viņš saka: «Kā sabiedrība nespēj eksistēt bez tikumības, tā zinātne — bez loģikas.»¹ Piebildīsim tikai, ka šī loģika jāsaista ar cilvēku un cilvēcības vajadzībām un interesēm, lai tā kļūtu par *labo* «zinātnes sirdsapziņu».

Var būt arī citi sirdsapziņas veidi: individuālā, kolektīvā, pilsoniskā, buržuāziskā, reliģiskā, proletāriskā sirdsapziņa. Hēgelis runā par formālo sirdsapziņu, kad tai nav objektīva satura, kad tā ir tikai individuāla. Zinātne min arī pamudinošo, brīdinošo, dumīgo (sirdīgo), aktīvo, pasīvo sirdsapziņu. Ikdienā sastopam mīkstas, drošas, karstas u. c. sirds raksturojumus. Sirds mēdz būt kā

¹ Шре́йдер Ю. Логика — этика науки. — Знание — сила, 1983, № 12, с. 19.

siets, kā ar akmeņiem noslodzīta.¹ Ne vienmēr šādi tiek raksturota tieši sirdsapziņa, vairāk — cilvēka raksturs, kaisle, pārlicība, ar ko sirdsapziņa it cieši saistīta.

Austrumu mācībās ir izteikta pārlicība, ka vārdi nespēj sniegt to dziļāko, kas ir cilvēkā. Šis dziļākais ir sirdsapziņa. Tā atgādina visizsmalcinātāko, niansētāko instrumentu, kas ietrīcas, skan mazākajā cilvēku attiecību vēja plūsmā. Uz šī instrumenta spēlē gan draugi, gan ienaidnieki, tam pie skaras svešie, tuvie un tālie, dzīvie un mirušie, spēlē laikmeti, dažādi viedokļi, idejas. Kaut kur skan arī miljongadīgais evolucionārais mantojums, skan skarbie pārmetumi un ieaijājošās uzslavas. Un pats tu esi diriģents, pasaules iespaidu, savu attieksmju diriģents. Ne vienmēr tu labi pazīsti tos, kuri spēlē, un tos, kuri noskaņo instrumentus. Bet labais, pienākums prasa, lai šis skanējums būtu nozīmīgs, lai tas rastu atbalsi daudzu sirdīs. Ļaunais teic: «Ārprāts, ko no tā cilvēka prasa! Pažēlo sevi un atpūties. Elle nav nekas salīdzinājumā ar to, kas tev jāveic sevī, citu labā!» Tad ierunājas cilvēka sirdsapziņa: «Lai būtu labs pret citiem, bieži jābūt ļaunam pret sevi. Lai neradītu elli citiem, dažreiz tā jārada sevī, tā var atdzimt no jauna un cilvēcīgi smaidīt, droši skatoties cilvēkiem acīs.»

¹ *Milenbahs K.* Latviešu valodas vārdnīca, 3. sēj., 843. lpp.

ATZIŅAS PAR KAUNU UN SIRDSAPZIŅU

Latviešu sakāmvārdi un parunas

Kas kauna neprot, tas badu nemirst.
Kas kaunīgam ko dos, kas nekaunīgam ko
var liegt.

Tas kaunu maizes vietā apēdis.

Kam nav kauna, tam nav goda.

Nedari ļauna, tad nebūs kauna.

Dažs kaunas darīt rupjus darbus, bet ne-
kaunas darīt rupjus nedarbus.

Sirds drīzāk pierunā prātu nekā prāts
sirdi.

Dažādu tautu sakāmvārdi un parunas

Pirmais sods vainīgajam ir tas, ka viņš
nespēj attaisnoties paša tiesas priekšā.

Ja zini mēru, nekad neapkaunosi sevi.

Sirds nav galdauts — katram priekšā ne-
izklāsi.

Kas man no tā, ka pasaule ir plaša, ja
mana sirds ir šaura.

Ar ļaunu sirdsapziņu, tāpat kā ar sliktu
viesi, nav ne atpūtas, ne miera.

Gadās arī bende ar sirdsapziņu un tiesne-
sis bez sirdsapziņas.

Tie, kas neizjūt kaunu, nav cilvēki.

Filozofu un rakstnieku izteiktās atziņas

Savas nogrēkošanās aizmiršana rada bez-
kaunību.

Dēmokrits

Sirdsapziņa padara mūs cildenākus, bet mūsu dzīvi grūtāku.

Ezops

Ir liela sirdsapziņas varenība: tā ... atņem nevainīgam jebkuras bailes un nepārtraukti vainīgā iztēlē zīmē viņa nopelnītos sodus.

Cicerons

Sirdsapziņa — tie ir tūkstoš liecinieku.

Kvintiliāns

✓ Zināšanas bez sirdsapziņas — tā ir dvēseles katastrofa.

Rablē

Nekas tā neveicina dvēseles mieru kā pilnīgs savu domu trūkums.

Centies nebūt zemāk par savu laikmetu.

G. Lihtenbergs

✓ Katras cilvēciskas gudrības sākums ir morālā pašapziņa, kas tiecas nokļūt grūti izmērāmos sirds dziļumos (bezdibenī).

I. Kants

Ja tiesnesis spētu lasīt cilvēka sirdsapziņā un noskaidrot viņa rīcības motīvus, lai pieņemtu taisnīgu spriedumu, tad katrs tiesnesis būtu dižens cilvēks... Ja neko nepamešim novārtā, lai atklātu patiesību, tad mūsu spriedumu diktēs ne tik daudz likuma burts kā sirdsapziņa.

Dvēseles stīgas var pārtrūkt, ja tās savelk pārāk stipri.

O. Balzaks

Netuvinies cilvēkiem, kuriem pārāk lunkana
sirdsapziņa.

E. Delakruā

... nav nežēlīgāka inkvizitora par sirdsap-
ziņu...

A. Hercens

... sirdsapziņu aizvien var atvieglot, ja
piekrāptajam uzveļ kaut mazu daļiņu vainas.

S. Cveigs

Nekas patiesāk par to, no kā cilvēks kau-
nas un no kā nekaunas, neparāda to tikumis-
kāš pilnības pakāpi, uz kuras viņš atrodas.

Ļ. Tolstojs

Vissmagākais kauns un lielākā mocība ir
tad, kad neproti cienīgi aizstāvēt to, ko mīli,
kam dzīvo.

M. Gorkijs

Acij noslēpsi, ausij noklusēsi, bet sirdij
neko nenoslēpsi.

I. Indrāne

Kad citu bēdas sapratu kā vainu,
Kas nepelnītām as'rām acīs kāpj,
Tad izjutu to dzelmi brīnumainu,
Kur pasaul's sāpes tā kā savas sāj.

A. Brigadere

NOBEIGUMS

Ko vēl teikt, kad grāmata ir pabeigta? Varbūt iederētos autora grēksūdze? Divdesmit gadu par šeit skartajiem jautājumiem ir lasītas lekcijas visdažādākajās auditorijās, ir vākti materiāli, un vienmēr šķitis, ka vēl nepietiekami apzinu problēmas, kuru risinājumā ir piedalījusies visa cilvēce. Darba tapšanas gaitā nereti patiešām jutos kā mazā laiviņā izbraucis vētrainā jūrā. Radās strupceļi, kuras, likās, nav iespējams pārvarēt. Kā lai loģiski, skaidri un vienkārši izsaka to, kas ir samezģojies pretrunās? Reizēm tā mēdz būt — pa gabalu redzam puslīdz skaidri iezīmētu mākonī, bet, nokļuvuši tuvumā, jau atrodamies miglā.

Autors ir gatavs šai savai paškritikai pievienot arī lasītāju kritiku, kura palīdzētu, strādājot pie šīs grāmatas turpinājuma «Personība laimes un dzīves jēgas meklējumos».

LITERATŪRA

Markss K., Engelss F. Darbu izlase 3. sēj. — R.: Avots, 1981, 3. sēj. — 637 lpp.

Engelss F. Anti-Dirings. — R.: Liesma, 1978. — 427 lpp.

Leņins V. I. Par komunistisko morāli. — R.: LVI, 1964. — 472 lpp.

Bulgakovs M. Meistars un Margarita. — R.: Liesma, 1979. — 397 lpp.

Gēte J. V. Fausts. — *Rainis J.* Kop. r. 30 sēj. — R.: Zinātne, 1982, 16. sēj. — 518 lpp.

Kants I. Tīrā prāta kritika. — R., 1931, 1. sēj., 336 lpp.; 1934, 2. sēj., 343 lpp.

Kons I. «Es» atklāšana. — R.: Avots, 1982. — 335 lpp.

Latviešu sakāmvārdi un parunas. Izlase. — R.: LPSR ZA izd., 1957. — 351 lpp.

Levi V. Atrast sevī Citu. — R.: Avots, 1984. — 279 lpp.

Merķelis G. Latvieši. — R.: Zvaigzne, 1978. — 229 lpp.

Manns T. Doktors Fausts. — R.: Liesma, 1966. — 579 lpp.

Montēns M. Esejas: Fragm. no I, II un III sēj. — R.: Zvaigzne, 1981. — 175 lpp.; 1982. — 142 lpp.; 1984. — 227 lpp.

No atziņu apcirkņiem. — R.: Zvaigzne, 1981. — 253 lpp.

Par tiesām un tiesnešiem. — R.: Zinātne, 1979. — 342 lpp.

Platons. Menons; Dzīres. — R.: Zvaigzne, 1980. — 116 lpp.

Platons. Valsts. — R.: Zvaigzne, 1982. — 183 lpp.

Rainis J. Jāzeps un viņa brāļi. — Kop. r. 30. sēj. — R.: Zinātne, 1981, 11. sēj. — 5.—268. lpp.

Sveicers A. Vēstules no Lambarenēs. — R.: Zinātne, 1982. — 431 lpp.

Zeile P. Vērtību pasaulē. — R.: Zinātne, 1983. — 231 lpp.

Антология мировой философии в 4-х т. — М.: Мысль, 1969—1972.

Аристотель. Никомахова этика. — Соч. в 4-х т. — М.: Мысль, 1984, т. 4. — С. 53—293.

Архангельский Л. М. Категории марксистской этики. — М.: Соцэкгиз, 1963. — 271 с.

Архангельский Л. М. Курс лекций по марксистско-ленинской этике. — М.: Высш. школа, 1974. — С. 139—237.

Афганские народные пословицы и поговорки. — М.: ИЛ, 1961. — 66 с.

Бабичев Н. Т., Боровский Я. М. Словарь латинских крылатых слов. — М.: Русский язык, 1982. — 960 с.

Бандзеладзе Т. Д. О понятии человеческого достоинства. — Тбилиси: Мецниереба, 1979. — 107 с.

Бербешкина З. А. Проблема справедливости в марксистско-ленинской этике. — М.: Высш. школа, 1974. — 160 с.

Бербешкина З. А. Справедливость как социально-философская категория. — М.: Мысль, 1983. — 203 с.

Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком. — М.: Изд-во МГУ, 1982. — 199 с.

В мире мудрых мыслей. — М.: Знание, 1962. — 331 с.

Волченко Л. Б. Марксистско-ленинская этика. Курс лекций. Ч. 3. Система общих категорий этики. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. — 71 с.

Гегель Г. В. Ф. Философия права. — Соч. — М.—Л., 1934, т. 7. — 380 с.

Гегель Г. В. Ф. Эстетика. — Соч. в 4-х т. — М.: Мысль, 1968—1973.

Гельвеций К. А. О человеке. — Соч. в 2-х т. — М.: Мысль, 1974, т. 1. — 647 с.; т. 2. — 687 с.

Григулевич И. Р. Пророки «новой истины»: Очерки о культах и суевериях соврем. капиталист. мира. — М.: Политиздат, 1983. — 303 с.

Гринберг Л. Г., Новиков А. И. Критика современных буржуазных концепций справедливости. — Л.: Наука, 1977. — 171 с.

Гусейнов А. Золотое правило нравственности. —

М.: Молодая гвардия, 1982. — 208 с.

Древнекитайская философия. Собр. текстов в 2-х т. — М.: Мысль, 1972, т. 1. — 363 с.; 1973, т. 2. — 384 с.

Дробницкий О. Г. Проблемы нравственности. — М.: Наука, 1977. — С. 71—286.

Кант И. Критика практического разума. — Соч. в 6-ти т. — М.: Мысль, 1965, т. 4, ч. 1. — С. 311—501.

Кант И. Об изначальном зле в человеческой природе; Метафизика нравов. — Там же, т. 4, ч. 2. — С. 5—57; 107—438.

Категории марксистско-ленинской этики. — Л.: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1977. — 119 с.

Китайские народные пословицы и поговорки. — М.: ИЛ, 1962. — 80 с.

Кокаре Э. Я. Интернациональное и национальное в латышских пословицах и поговорках. — Р.: Зинатне, 1978. — 294 с.

Мандевиль Б. Басня о пчелах. — М.: Мысль, 1974. — 376 с.

Муздыбаев К. Психология ответственности. — Л.: Наука, 1983. — 240 с.

Ницше Ф. По ту сторону добра и зла. — СПб.: Вестник знания, 1907. — 108 с.

Пословицы, поговорки, загадки в рукописных сборниках XVIII—XX веков. — М.—Л.: АН СССР, 1961. — 289 с.

Проблемы категорий марксистско-ленинской этики. Матер. симпозиума. Новосибирск, 1969, 342 с.

Ребрин В. А. Общественное благо и общественный долг. — М.: Мысль, 1971. — 126 с.

Слово о науке. Афоризмы. Изречения. Литературные цитаты. — М.: Знание, 1981. — 271 с.

Соловьев В. С. Оправдание добра. М., 1899, 615 с.

Спенсер Г. Справедливость. СПб., 1897, 242 с.

Турецкие народные пословицы и поговорки. — М.: ИЛ, 1962. — 56 с.

Фетисов В. П. Добро и зло: Опыт ист.-филос. анализа. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1982. — 127 с.

Фрэзер Дж. Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. — М.: Политиздат, 1980. — 831 с.

400 немецких рифмованных пословиц и поговорок. — М.: ИЛ, 1961. — 45 с.

Чухина Л. А. Человек и ценностный мир в религиозной философии. — Р.: Зинатне, 1980. — 288 с.

Швейцер А. Культура и этика. — М.: Прогресс, 1973. — 343 с.

Шердаков В. Н. Иллюзия добра. Моральные ценности и религиозная вера. — М.: Политиздат, 1982. — 287 с.

Шердаков В. Н. Добро—истина—красота. — М.: Знание, 1983. — 64 с.

Шестаков В. П. Эстетические категории: Опыт систематического и исторического исследования. — М.: Искусство, 1983. — 358 с.

Ewig A. C. The Definition of Good. London, 1966, 215 p.

Lexikon der Ethik. München, 1971, 287 S.

SATURS

Ievads	3
1. Ētikas tradicionālās kategorijas un personības — morālās vērtības	5
2. Labais un ļaunais	25
3. Taisnīgums un patiesīgums	102
4. Pienākums un atbildība	132
5. Cieņa, gods, slava	164
6. Kauns un sirdsapziņa	187
Nobeigums	210

Август Милтс

ЭССЕ О МОРАЛИ

Личность в противоборстве добра и зла

Серия «Я и мы»

Рига «Авотс» 1985

На латышском языке

Оформление серии В. Гранта

Иллюстрация на обложке И. Майлитиса

ИБ № 1129

Augusts Milts

ESEJAS PAR MORĀLI

Personība labā un ļaunā pretmetos

Sērija «Es un mēs»

Redaktore L. Riekstiņa

Mākslinieciskais redaktors E. Garkevičs

Tehniskā redaktore V. Brālēna

Korektore A. Ābele

Nodota salikšanai 26.07.84. Parakstīta iespēšanai 12.03.85.
JT 21119. Formāts 70×90/32. Tipogrāfijas papīrs № 1. Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 7,90 uzsk. iespiedl.; 9,51 uzsk. kr. nov.; 8,36 izdevn. I. Metiens 10 000 eks. Pasūt. № 1081-4. Cena 35 kap. Izdevniecība «Avots», 226047 Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. № 252/Mp-201. Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā «Cīņa», 226011 Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40. Vāks iespiests ofsetspiedumā Rīgas Paraugtipogrāfijā, 226004 Rīgā, Vienības gatvē 11.

Milts A.

Mi 560 Esejas par morāli: Personība labā un ļaunā pretmetos. — R.: Avots, 1985. — 215 lpp. — (Es un mēs).

Autors, filozofijas zinātņu kandidāts, P. Stučkas LVU docents, turpina risināt personības veidošanas problēmas, kas aizsāktas grāmatā «Harmoniskais un disharmoniskais personībā» (Liesma, 1979). Aplūkodams ētikas tradicionālās kategorijas — labo un ļauno, taisnīgumu un patiesīgumu, pienākumu un atbildību, godu un cieņu, sirdsapziņu un kaunu, autors atklāj cilvēces mūžīgās morālās vērtības sabiedrībā un cilvēkā, rāda cilvēku mūžseno tieksmi pēc tikumiskās pilnības — cauri kaislībām, šaubām, prāta un jūtu sadursmēs. Laime un dzīves jēga kā visu šo ētikas kategoriju kvintesence būs aplūkota atsevišķā grāmatā. Plašam lasītāju lokam, it sevišķi jaunatnei.

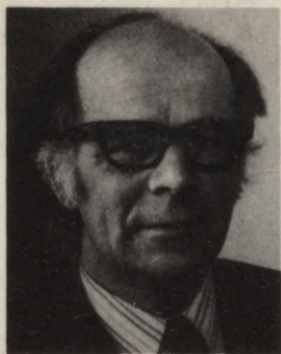
M $\frac{0302050000-252}{M803(11)-85}$ 4-84

87.7

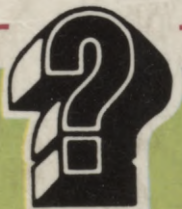
LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308033922

Augusts Milts ir filozofijas zinātņu kandidāts, P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes docents. Divdesmit gadus viņš ir lasījis lekcijas filozofijā, galvenokārt ētikā. Presē un krājumos publicēti apmēram 80 zinātniski, populārzinātniski un publicistiski raksti, kuros aplūkoti visdažādākie morāles jautājumi, īpaša uzmanība pievērsta vispusīgi attīstītas personības veidošanas problēmām. 1979. gadā izdevniecība «Liesma» laida klajā grāmatu «Harmoniskais un disharmoniskais personībā» (krievu val. — 1983. gadā). «Esejās par morāli» personība skatīta mūžsenajos labā un jaunā pretmetos.

Nevienam negribas būt nenozīmīgam. Bet kā panākt patiesu cieņu un atzinību! Prakse arī šeit ir galvenais pārbaudītājs. Kas mums aplaudē [dažkārt tas var būt naidnieks, kas cenšas iemidzināt mūsu modrību], kas mūs rāj, kas dara mūs vērtus [dažkārt tie var būt mūsu labākie draugi], kas mums dod tikai cenu? Kas mūsos ir pērkams un pārdodams un kas nav nekādos apstākļos uz tīrgus letes liekams! Kādas pēdas mēs atstājam zaļajā dzīves laukā! Vai tur, kur esam minuši kāju, kaut kas ziedēs! Tas ir arī mūsu cieņas, goda un slavas jautājums.